

સીઓને સન્દેશ

સંપાદક

સૌ. દેવકીબાઈ મૂલગ વેદ.

સ્ત્રીઓને સન્દેશ

સંપાદક

સૌ. દેવકીબાઈ મૂલજી વેદ

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

Copy Right.

અથભાવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૩. ઇ. સ. ૧૯૧૭.

પ્રકાશક:

મૌ. દેવકીબાઈ મૂલજી વેદ,
શ્રી વૃન્દિલ હિંદુ ટ્રોન, લાલસિંહ મેનસન્સ,
કાર્ડ મારકેટ-મુંબઈ.

અમદાવાદ:

ઉદ્દેશાળમાં શ્રી અમદાવાદ યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ કંપની લીમિટેડમાં
મેતીલાલ સામળદાસ પટેલે છાપ્યું.

સદ્ગત

જમનામૈયા નગિનદાસ સક્કર્ષના

પુણ્યાત્માને પ્રિય એવો આ

સ્ત્રીઓને સન્દેશ

તે માતૃજ્યોતિને શ્રાદ્ધ નિમિત્તે સમર્પી

પ્રકાશક

પોતાને કૃત કૃત્ય માને છે.

પ્રકાશકના બે બોલ.

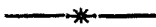
સ્રીપ્રગતિ એ દેશપ્રગતિની નાડી છે. સ્રીસાહિત્ય દેશો-
પ્રગતિના એક મહાન અંશનું સાક્ષી છે. અમારી નવી પ્રવૃત્તિના
મંગળાચરણમાં આ સ્રીઓને સન્દેશ પ્રગટ કરતાં અમને
આનન્દ થાય છે.

નવા વર્ષના બે બોલની માળા ગુજરાતી હિંદુ સ્રીમંડળ
નિમિત્તે યોજાયેલી છે. તે માળાને સંગ્રહ રૂપે પ્રગટ કરવાની
પરવાનગી આપવા માટે તે મંડળના કાર્યવાહકોના અમે આભારી
છીએ. આ પુસ્તકના ધીન્ન ભાગમાંના બે લેખો સેવાસદન નિમિત્તે
લખાયેલા.

આ પુસ્તકની સહૃદય ને વિચારશીલ પ્રસ્તાવના લખવા
માટે મહાશય કૌશિકરામભાઈ મહેતાના અમે આભારી છીએ.

સુંબઈ }
તા. ૧-૧-૧૯૧૭ } સૌ. દેવકીબાઈ મૂલજી વેદ.

પ્રસ્તાવનાં.

યશસ્વી લેખકો તથા વક્તાઓના લેખ અને વ્યાખ્યાનના સંગ્રહરૂપ આ ગ્રન્થની પ્રસ્તાવના લખવાનું મને કહેવામાં આવે એ કહેનાર સજ્જનની સ્નેહવૃત્તિનું વિલસિત જ હું સમગ્રું છું. મારા માનનીયવર્ગમાં તથા બંધુવર્ગમાં ગણાતી પુણ્ય વ્યક્તિઓનો સમાગમ એ નિમિત્તે મને થતો હોવાથી હર્ષની લાગણીથી માફ અંતર પરવશ થાય છે.

આ સુંદર પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અતિમનનીય સદ્ગ્રંથનો ઉમેરો કરે છે. સદ્ગત દિ. બ. અંબાલાલભાઈનો ટુંકો પણ સંગીન લેખ શાણપણથી તથા સાત્ત્વિક આવેશથી ભરેલો છે. સ્ત્રીના સંસારિણીધર્મનું સચોટ દિગ્દર્શન કરાવનાર રા. ન્હાનાલાલ કવિના લેખની રમણીયતા અંતરમાંથી સહજમાં ભૂંસાય એવી નથી. ઉંડા આધ્યાત્મિક સંસ્કારથી પરિષ્કૃત રા. મૂળજી વેદનો આત્મા સ્ત્રીને પરમ વંદનોય આદિ શક્તિરૂપે સ્ત્રીને જ પ્રસન્નતા માને છે. રા. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી પોતાની વિદ્વત્તાને અનુરૂપ શાસ્ત્રાર્થ કરી સ્ત્રી પ્રતિષ્ઠા સંબંધી પ્રચલિત કેટલોક વિરોધ સમાવે છે, સ્ત્રીઓની અનેક દેશી ઉન્નતિ જોવાને ઉત્સુક છે, અને પુરૂષોના કેટલાક અપરાધોનો અર્ચનીય ઉદારતાથી સ્વીકાર કરે છે. રા. બ. હરગોવિંદદાસની વ્યવહાર નિપુણતા સ્ત્રીઓને આશ્ચર્ય, સામર્થ્ય અને શૌર્યની જરૂર સંબંધી એમણે ખાસ ભાર મૂકી કરેલા ઉપદેશથી તરી આવે છે. રા. હિમ્મતલાલ અંબારિયાની મતિપ્રભા સ્ત્રીપુરૂષ ઉભયને હકની ભાવના કરતાં ધર્મની ભાવવાની ઉત્કૃષ્ટતાનું ભાન કરાવી ચોરડી સાફ કરવાથી માંડી શિક્ષણાદિ સેવાના સન્માર્ગ સુધી સ્ત્રીકર્તવ્યમાં વિવિધ ક્ષેત્ર ઉપર સુંદર પ્રકાશ પાડે છે. સ્ત્રીસાહિત્યની સમર્થ સમાલોચના કરતો પ્રો. કાંતિલાલનો પ્રૌઢ લેખ સ્ત્રીઓએ આજસુધી કરેલા

૬

પ્રસ્તાવના

અનેક સત્પ્રયત્નોનું વંદન કરી તેમને બીજી અનેક શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવા પ્રેરે છે. “શુજરાતને માટે અભિમાન રાખો, આત્મભોગ આપીને પણ ઉંચી કેળવણી મેળવો, અને ઉદાત્ત ભાવનાઓથી સજ્જ થાઓ,” એ પ્રકારનો રા. રણજીતરામનો રણુકાર શ્રોતાઓને સ્પષ્ટ પ્રતીતિ કરાવે છે કે શુર્જરભૂમિના એ ભક્તવરનું હૃદય એમના લેખમાં યથાર્થ રીતે ઉતર્યું છે. શ્રીમતી શારદાગૌરી સ્ત્રીઓના અપકર્ષથી તીવ્ર અસંતોષ જાહેર કરે છે, ખરી ખોટી સ્ત્રીકેળવણીનો વિવેક કરે છે અને અમેરિકા જેવા સુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓ કેટલી આગળ વધેલી છે તે જણાવી આપણી સ્ત્રીઓની મંદ નાડીને સતેજ કરે છે. આ પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં અનેક નાની મોટી, સ્થૂલસૂક્ષ્મ બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આદિથી અંત સુધી અતિવાદ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવતો નથી; પ્રત્યેક લેખકે પ્રશસ્ય રીતે વિવેક બુદ્ધિ બજાવી રાખી છે. વિવિધ સુંદર સુપકવ અને પથ્ય વાનીઓથી ભરેલો થાળી, જે જમનારાઓ આગળ રજુ થયેલી છે, તેના સંબંધમાં “આરોગો” એ મંગળ વચન કહેવાનું મને પ્રાપ્ત થયું છે.

પુરાતન કાળમાં સ્ત્રીની પદવી ઉંચી માનવામાં આવતી હતી એમ જો આપણે સિદ્ધ કરી બતાવીએ તો આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિને ઉતારી પાડવા પ્રયત્ન કરનાર વ્યક્તિ સામે અવશ્ય આપણી જીત થયેલી લેખાય. પરંતુ એ જીતના હર્ષમાં જો આપણે આધુનિકકાળમાં આપણા કર્તવ્ય સંબંધમાં પ્રમાદ કરીએ તો તેથી આપણા પ્રતિપક્ષીને નહિ, પરંતુ આપણને પોતાને, આપણા સમાજને જ હાનિ છે. આ કારણથી સ્ત્રીકેળવણી સંબંધી મંતવ્યો અને ચળવળ જેનું આદોલન આપણા વાતાવરણમાં સ્પષ્ટ પ્રસરેલું જણાય છે, તેમાં કેટલાક અનિષ્ટ અંશો જોવામાં આવે છતાં અંતે ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી એકંદરે આવકારને પાત્ર છે.

પ્રસ્તાવના

૭

“કઈ સ્ત્રીને તમે શ્રેષ્ઠ ગણો છો ?” એ પ્રશ્ન એક પ્રસિદ્ધ વિદુષીએ જ્યારે મહાન નેપોલિયનને કર્યો ત્યારે તે વીરે બેધડક-પણે જવાબ આપ્યો કે “જે સ્ત્રી વધારેમાં વધારે પુત્ર જણે તે.” ઉપલક્રિયા અવલોકનથી જંગલી જણાતા આ જવાબમાં મર્મની મોંઘી બાણનો સમાવેશ થયલો છે. સ્ત્રીએ પોતાનું શરીરબળ ઉત્તમ રીતે કેળવી, અનેક સુપુત્રોને જન્મ આપી, તેમને દેશસેવા માટે અર્પણ કરવા જોઈએ એ બૃહત્ તાત્પર્ય નેપોલિયનના નાના સરખા વાક્યનું હતું. હર્બર્ટ સ્પેન્સર બીજી દૃષ્ટિથી કહે છે કે પુરૂષ સામાન્ય રીતે સ્ત્રી તરફ આકર્ષાય છે તે તેના પાંડિત્યના મોહથી નહિ, પરંતુ તેના ગાલની લાલીના મોહથી. શરીરસંવર્ધન તરફ આથી આંપણા સમાજના હિતને માટે જરૂરનું છે કે કન્યાના માતા પિતાએ પૂરતું લક્ષ આપવું જોઈએ, અને સમજણી ઉમરે પોતાના શારીર આરોગ્ય તથા સામર્થ્યની બાબત પોતાના કબજામાં લેવી જોઈએ. અકસ્માતના તાત્કાલિક ઉપાયોનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓ માટે કોઈ રીતે બસ નથી આપણા આયુર્વેદનાં અને પાશ્ચાત્ય શરીર વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વોનો સમાવેશ સ્ત્રીઓના અભ્યાસક્રમમાં યોગ્યસ્થાને અવશ્ય કરવો જોઈએ. તેમ કરવાથી સ્ત્રીઓને પોતાનાં તથા પોતાનાંકુટુંબનાં શરીર સંબંધી જવાબદારીનો ખ્યાલ આવશે; તે સમજશે કે મંદવાડ અભ્યા પછી દાકતરને માટે દોડધામ કરી મૂકવા કરતાં મંદવાડનાં પગલાં ઘરમાં થતાં અટકાવવામાં વિશેષ આતુરી રહેલી છે; તેને નિશ્ચય થશે કે જુની સારી બાબતોને નિઃસાર ગણી ફેંકા દેવી એ બુદ્ધિમત્તાની નહિ પણ બુદ્ધિહીનતાની નિશાની છે. બાળકોની આંખ કાજળથી આંજવી, માથામાં તેલ નાખવું, ઠંડી મોસમમાં તેજ ચોળી નહાવું, ઋતુપ્રમાણે ભોજનમાં ફેરફાર કરવો, ઇત્યાદિ અનેક શુભ આચારોનો લોપ કરવો એ પોતાનાં સંતાનનો, અને સંતાનદ્વારા જનસમાજનો, અનેક રીતે અપકાર કરવા બરાબર છે એવું વ્યાવહારિક હકાપણ જ્યારે આપણી અંગનાઓનાં અંતરમાં સુસ્થિર થશે, ત્યારે આપણે છાતી ઠોકી કહી શકીશું કે આપણા સામાજિક આરોગ્ય રૂપ નાવનું સુકાન સુદક્ષ હાથમાં છે.

સાહિત્યપરત્વે આપણા રીવાજ પ્રમાણે ઇંગ્રેજી ભાષાના ઉંચા અભ્યાસ સુધી પહોંચી શકે એવી કન્યાઓનો સમુદાય ઓછો જ હોય છે. ભાષાપરત્વે માફ નમ્ર મત એ છે કે પહેલે દરજે ગુજરાતીનું સંગીન જ્ઞાન, બીજે દરજે સંસ્કૃતનું સામાન્ય જ્ઞાન, અને ત્રીજે દરજે ઇંગ્રેજીનું જ્ઞાન અભ્યાસક્રમમાં અંકાવું જોઈએ. માતૃભાષાની મહત્તા સંબંધી વિવાદને અવકાશ જ નથી, પરંતુ સંસ્કૃત પહેલું કે ઇંગ્રેજી એ બાબત મતભેદ થવાનો સંભવ રહે છે. સંસ્કૃત દેવી ભાષા છે, તેમાં આપણાં પવિત્ર ધર્મપુસ્તકો લખાયેલાં છે, તેના અભ્યાસથી બુદ્ધિનો ઉત્તમ વિકાસ થાય છે એ કારણથી સંસ્કૃતને હું પ્રથમ પદ આપવા માગું છું. ધર્મની અધિષ્ઠાત્રી સ્ત્રી હોવાથી તેની ધર્મપ્રધાન પ્રકૃતિ સંસ્કૃતના અભ્યાસથી જેટલી ઉત્તેજિત થવાનો સંભવ છે તેટલી ઇંગ્રેજીના અભ્યાસથી થવાનો સંભવ નથી. ઇંગ્રેજી પુસ્તકો તથા વર્તમાન પત્રો સ્વતંત્ર રીતે વાંચી શકવા જેવું ઇંગ્રેજીનું જ્ઞાન સ્ત્રીને ન થાય, તો એ ભાષા ઘણે અંશે ભાર રૂપ જ થવાનો સંભવ છે.

વિજ્ઞાનસંબંધી આપણા દેશની, આપણા પુરૂષવર્ગની જ સ્થિતિ અતિ દરિદ્ર છે તો સ્ત્રીસંબંધમાં કહેવું જ શું? પરંતુ વિજ્ઞાનની આવશ્યકતા સ્ત્રીને કોઈ રીતે ઓછી નથી. રાજ્ય વ્યવસ્થામાં જો. વિજ્ઞાનની જરૂર છે અને ઘર ચલાવવું એ જો નાનું રાજ્ય ચલાવવા બરાબર છે તો સ્ત્રીને વિજ્ઞાન વિના ચાલી શકે એમ નથી. સામાન્ય રસોઈ અને વિજ્ઞાનના સંસ્કારવાળી રસોઈ, સામાન્ય ગૃહવ્યવસ્થા અને વિજ્ઞાનના સંસ્કારવાળી ગૃહ વ્યવસ્થા, બાળકોનું સામાન્ય લાલનપાલન શિક્ષણ અને વિજ્ઞાનના સંસ્કારવાળું લાલનપાલન શિક્ષણ એમાં ઘણું અંતર છે. ઉષ્ણ અને શીત, પ્રકાશ, વિદ્યુત અને ચુંબકશક્તિ, વનસ્પતિ વિદ્યા, સામાન્ય યંત્રોની રચના, ગ્રહોની ગતિ, સમાજનો ઉદ્યોગ-એ વગેરેનાં મૂળ તત્ત્વો જ્યારે સ્ત્રીની બુદ્ધિમાં આરૂઢ થશે ત્યારે આપણા દેશનો ભાગ્યોદય સમીપ છે એમ માનવું સપ્રમાણ છે,

પ્રસ્તાવના

૯

પુરૂષના લાણુતર અને સ્ત્રીના લાણુતરમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે. પુરૂષના અંતઃકરણને સંતોષ કરનાર આજીવિકાના વિચારથી સ્ત્રીનું અંતઃકરણ આલિપ્ત છે, જે સમાજની દુર્દશા થવાની હોય છે તે સમાજની સ્ત્રીઓને આજીવિકા માટે લાણુનું પડે છે. તેમજ ઇનામ સ્કોલરશીપ વગેરેની હરીફાઈથી પણ સ્ત્રીઓને અભ્યાસ કલુષિત થતો નથી. ગૃહિણી તરીકે નમુનેદાર ગૃહની વ્યવસ્થા કરવાનું, માતા તરીકે નમુનેદાર સંતાન સમાજને અર્પણ કરવાનું અને સંસારિણી તરીકે યથાશક્તિ સમાજ સેવિકા થવાનું તેનું કર્તવ્ય છે જર્મન મહાકવિ કહે છે કે ગૃહિણી ધર્મમાં જે ઉત્તમ કર્તવ્યોનો સમાવેશ થાય છે તે જો સ્ત્રી બરોબર સમજે તો બીજા ક્ષેત્રની તે માગણી જ કરશે નહિ. આ કારણથી દેખાવ, ચડસ, ચશલાલસા વગેરે અનિષ્ટ તત્ત્વ સ્ત્રીકેળવણીમાં દાખલ થવાં જોઈએ નહિ. નિશાળમાં છોકરીની કેળવણી છોકરાની કેળવણી કરતાં વહેલી સમાપ્ત થાય તો તેથી વધારે પડતો હૈયાશોય કરવાનું પ્રયોજન નથી. કોલેજની ઉંચી કેળવણી કંઈ બધી સ્ત્રીઓ માટે નથી, અને તેવી કેળવણીને પોતાનું લક્ષ્યબિંદુ સ્થાપનાર સ્ત્રીજ ઉત્તમ થઈ શકે છે એવો નિયમ નથી. પ્રાચીન સમયમાં પુરૂષના બ્રહ્મચર્યનો કાળ ૨૫-૩૦ ની ઉંમર સુધી લંબાતો. આજનું વલણ સ્ત્રીના કન્યાકાળને લંબાવવા તરફ વિશેષ છે. કન્યાકાળ પણ જોઈએ તે કરતાં વધારે લંબાવવાથી અનેક અનર્થ થાય છે સ્વતંત્ર વિદ્યામય જીવનની લગનીમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ પત્નીધર્મ અને ગૃહિણીધર્મને પણ બંધનરૂપ સમજે છે. કન્યાવિકૃત રૂપ બે બે કરતું બકરું કાઢવા જતાં સમાજમંદિરમાં વરવિકૃતરૂપ વાંકાં અઢાર અંગવાળું ઉંટ ઘુસી જાય છે. પરિણામ પંડિત કાર્લપીઅર્સન “વિજ્ઞાન દૃષ્ટિથી પ્રજાજીવન” નામના પોતાના પુસ્તકમાં કહે છે તેનું આવવાનો સંભવ રહે છે. દેશનો બુદ્ધિશાળી વર્ગ વધારે લાણુ અને તે જ વર્ગ વિવાહને નિયંત્રણ સમજી ઓછો પરણે તેનો અર્થ એજ કે આગળ જતાં ઉતરતી બુદ્ધિવાળાઓનું સમાજમાં પ્રાધાન્ય,

૧૦

પ્રસ્તાવના.

અણીને પ્રસંગે નેતાઓની ખોટ, અને આખર સરવાળે પ્રજાનો વિનિયાત અથવા વિનાશ.

આપણા સમાજને આજે એવી સ્ત્રીની જરૂર છે કે જેના નામ પાછળ લલે શારદાપીઠની મુદ્રા ન લાગી હોય છતાં જેનું જીવન લાવનામય હોય, જેની રગરગમાં ધર્મની તીવ્ર જ્યોત જ્વળતી હોય, પોતાના પાતિવ્રત્યના રક્ષણ માટે જે પોતાના પ્રાણને તણખલા કરતાં તુચ્છ માનવા તૈયાર હોય, જે રસોઈ કરતાં અને જરૂર હોય તો રસોઈનાં વાસણ માંજતાં શરમાય નહિ, સંપત્તિને સમયે પણ દ્રૌપદીની પેઠે ધરની નાની મોટી બાબતોની મુદ્દક્ષ દેખરેખ રાખે, અતિથિને સમાજ દેવના પ્રતિનિધિ રૂપે માનનીય ગણે, સંતાનને દેશે પોતાના હાથમાં સોંપેલી થાપણ સમજે, જે પોતાના અવકાશના વખતમાં ઉત્તમ પુસ્તકો તથા વર્તમાનપત્રો વાંચવાના, કરકૌશલ કેળવવાના, આસપાસના વાતાવરણમાં વિઘાકલા નીતિ ધર્મનો પ્રસાર કરવાના વ્યસનવાળી હોય, દેશ સેવા માટે, પ્રસંગ પડ્યે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ વેઠતાં પાછી પાની કરે નહિ, તીવ્ર લાગણીના આવેશથી જેનાં તન મન કોમળ છતાં દૃઢ હોય, અને જેના પાવન દર્શનથી પ્રેક્ષકના મલિન વિચારો પલાયન કરી જાય.

સ્ત્રી કરતાં પુરૂષની જવાબદારી સવાગણી છે એ સિદ્ધાંત સમજવા છતાં, અને મારો પોતાની અનેક અપૂર્ણતાઓ મને પ્રત્યક્ષ છતાં આટલું લખવાની જે ધૃષ્ટતા મેં ધરી છે તેને સ્નેહી-જનો સ્નેહ ક્ષંતવ્ય ગણશે એવી આશા છે.

કૌશિકરામ વિઠ્ઠલરામ મહેતા.

અનુક્રમણિકા.

—XX—

ભાગ, ૧.

નવા વર્ષના બે બોલની માળા.

—❀❀❀—

લેખક	પાનું
૧ દિવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ ...	૧
૨ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ	૯
૩ મૂલજી દુલભજી વેદ	૧૭
૪ ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી.	૨૬
૫ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા	૪૨
૬ હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબારિયા	૫૪
૭ કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા.	૮૨
૮ રણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા.	૧૦૯
૯ ઐ. શારદા મહેતા	૧૨૫

ભાગ, ૨.

વિશેષ.

—

લેખ	પાનું.
૧ ભારતની દેવીઓને આમંત્રણ	૧૪૫
૨ બહેનોને અક્ષર પસંદી	૧૫૦

—

અમારા તરફથી નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો તૈયાર થશે.

૧ શ્રીઓનાં નવાં વ્રત.

૨ રાસકુંજ:

જીના તથા નવા સુંદર રાસડાઓ
ગરબાઓનો સંગ્રહ.

૩ શ્રી રામાયણ કથામૃત.

૪ સુંદર (સંસારી નાટક)

સંપાદક ને પ્રકાશક :

સૌ. દેવકીબાઈ મૂલજી વેદ,

શ્રીનૃસિંહ હિંદુ લોજ; પો. નં. ૩.

સુબઈ.

શ્રીઓને સન્દેશ.

ભાગ પહેલો.

નવા વર્ષના એ બોલ.

(સંવત્ ૧૯૬૪)

લેખક:—દિવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ,
એમ. એ., એલ. એલ. બી.

સુઝ બહેનો,

તમારા હોંશીલા મંત્રી શેઠ ભવાનીદાસ નારણદાસની ખાસ પ્રેરણાથી શ્રીઓનાં કેટલાંક કર્તવ્ય વિષે હું થોડા શબ્દ તમારી આગળ રજુ કરું છું.

આપણા દેશના રીવાજનું જે લોકોને પૂરેપૂરું જ્ઞાન નથી એવા અણુબાણુ લોક એમ કહે છે કે, હીંદની સ્ત્રીઓનું જીવન ઘણું દુઃખીઆઈને કષ્ટનું છે, ને સ્ત્રી જાતની ખરેખર હીંદમાં તુલના નથી, આ કહેવું ખોટું છે. હીંદનાં શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રીને ઘણું ઊંચું પદ આપ્યું છે. ખીજા મુલકના લોકો સ્ત્રીને 'Partner' એટલે સંસારમાં પાંતીદાર કે ભાગીદાર કહે છે. તેઓ, માત્ર વેપારી વેપારીમાં જેમ ભાગીઆ હોય છે, તેમ સ્ત્રીપુરુષ ઘર-સંસારમાં ભાગીઆ છે એમ માને છે. હીંદુ શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને અર્ધાંગના માનેલી છે એટલે પોતાના પતિનું સ્ત્રી અર્ધું શરીર છે, એમ ગણેલું છે. અંગ્રેજોની ભાવના કેવળ સ્થૂલ, જડ ને જગતના હલકા વ્યવહારને ઘટે તેવી છે. આપણા આર્ય લોકની ભાવના

ઘણી ઉચ્ચ, આધ્યાત્મિક ને સંસારને આનંદમય કરે એવી છે. આપણે આર્યો આગળ ઘણા સુધરેલા, વિચારશીલ ને જ્ઞાની લોક હતા, તે વખત યુરોપના ઘણા આર્યો જંગલીઝટ જેવા નાગા જંગલમાં ભટકતા હતા. આ વાતો કહેવાનો હેતુ એ છે કે હાલની દુર્બલ સ્થિતિનું કારણ આપણી પુરાતન ભાવનાઓ ને મનોરથોથી આપણે ભ્રષ્ટ થયા તે છે. જો આપણી પૂર્વની ઉચ્ચાઈએ પાછા આપણે ચઢીએ અને સ્રી તથા પુરુષ પાછાં પૂર્વ જેવાં સત્યવાદી, ધર્મનિષ્ઠ ને દેશાભિમાની થાય, તો આપણો ઉદય પાછો ઝટ દઈને થાય ને પૂર્વની ઉન્નત દશાએ પાછા આપણે જઈને બેસીએ. ફરીથી કહું છું કે આવી ઉજળી દશા લાવવી આપણા હાથમાં છે, એટલે જો આપણે આગળના જેવા ધર્મનિષ્ઠ થઈએ તો એ રજિઆમણો દીન પાછો આપણા ઘર ઉપર પ્રકાશશે.

ધર્મનિષ્ઠ થવું એ સઘળી જાતનાં સુખનો, સઘળી જાતની આબાદીનો, સઘળી જાતની રેલછેલનો પાયો છે. ધર્મ શબ્દથી માત્ર જુદાં જુદાં ઇમાન સમજવાનાં નથી. પણ જગતમાં રહીને જે જે સત્ય આપણે સમજવા લાયક હોય તે સમજવું, આચરવા યોગ્ય હોય તે આચરવું, કહેવું તેવું કરવું, બોલવું તેવું પાળવું, સદ્ વસ્તુને ગ્રહણ કરવી, અસદ્ વસ્તુને ત્યાગવી, એવો અર્થ એ બોલવો કરવાનો છે. જગતમાં જન્મ લઈને સર્વને પોતપોતાનું આલોક સાફ ને પરલોક સાફ કાંઈ કાંઈ કરવાનું હોય છે. હવે જો આપણે બધા પોતપોતાનું કરવાનું કામ એક ચિત્તથી, એક ભાવથી, ને શુદ્ધ ભાવનાથી કરીએ તો આપણું અત્રે જીવવું સફળ થાય છે, નહિ તો આપણું જન્મવું વ્યર્થ છે.

આપણે જીવીને કરવાનાં કર્તવ્ય ઘણાં છે. કેટલાંક સ્રીએ તથા પુરુષે બન્ને જણાંએ કરવાનાં છે. પણ સ્રીએ કરવાનાં ઘણાં અગત્યનાં છે માટે તમારા મંડળ આગળ તે વીધે થોડા થોડા વિચાર અત્રે દર્શાવું છું.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૩

સંસારના બન્ધારણુ પ્રમાણે છોકરાંને અમુક વય લગી ઉછેરીને મોટાં કરવાં, તેમને નિરોગી ને સાંજાં તાજાં બનાવવાં, તેમની બુદ્ધિને વેલાની પેઠે સારે રસ્તે ચઢાવવી, તેમની મન-કામનાઓને સારે માર્ગે દોરવી, અનીતિના દુર્ગંધ માર્ગનો તેમના મનમાં અણુગમો કરાવવો, ને દેશભક્તિ ને સ્વદેશસેવાના મોટા ધાર્મિક પંથ ઉપર તેમને નાનપણથી વાળવા, આ બધું સ્ત્રી જાતનું મોટું કર્તવ્ય છે. સ્ત્રી એ જગતની માતા છે; ને પરમાત્માએ સૃષ્ટિની પ્રથમ ઉત્પત્તિને સ્ત્રી પાસે જાળવવા ને ઉછેરવા સોંપી છે. આ વાત પ્રત્યેક નાની કે મોટી સ્ત્રીએ અહર્નિશ સ્મરણમાં રાખવી. આપણે નાના બાળકને જેવાં કરીશું તેવો સંસાર થશે; ને આપણા દેશની ભવિષ્યની ચઢતી કે પડતી કરવી આપણા હાથમાં છે, એવું હરેક સ્ત્રીએ સાચું અભિમાન રાખવું. હીંદની બધી સ્ત્રીઓ જો પરમાત્માની પ્રેરણાથી એકી વખતે એવું ધારે કે આપણા દેશને આપણે એક પેઢીમાં ઉત્કૃષ્ટ બનાવવો છે તો તેઓ તેમ કરવાને શક્તિ ધરાવે છે. તેઓનામાં એટલું બળ છે, તે બળ વાપરવાનો માર્ગ તેઓ સમજે ને તેનો ઉપયોગ તેઓ કરે તો આખા સુલકમાં લીલાલહેર ને જ્યજ્યકાર થઈ જાય.

સ્ત્રીઓનું પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે, પોતાનાં બાળક નિરોગી થાય તેવી રીતે ઉછેરવાં. આ વાત એક રીતે ઘણી સહેલી છે. ઘણીવાર માથી પથ્ય પળાતું નથી ને ન ખાવાનું મા ખાય છે તેથી બાળક માંદાં પડે છે. માએ, છોકરૂં ધાવતું હોય ત્યાંલગી શું ખાવાથી ને કરવાથી છોકરૂં સાડું ને નિરોગી થશે તે ઉપરજ લક્ષ રાખી પોતાનું ખાનપાન તથા આચરણુ કરવું જોઈએ. સુવા બેસવાનું તથા હરવા ફરવાનું પણ તે બન્ધ્યાંના કલ્યાણ ઉપર નજર રાખી કરવું જોઈએ. શરદી કે લેજમાં સુવા બેસવાથી બાળક માંદાં થાય છે તે વાત ભુલી ના જવી જોઈએ. વળી વસ્ત્ર વગર રહ્યાથી બાળકને ગરમી કે થંડી લાગવાથી ઘણા વિકાર થાય છે. નાનાં છોકરાંની માવજત કે બરદાસ્ત કરવા સંબન્ધી

જે નાનાં પુસ્તકો હાલ પ્રકટ થયાં છે તે અવશ્ય કરીને બધી સમજી સ્ત્રીઓએ વાંચવાં જોઈએ. વાંચીને તે પ્રમાણે આચરીએ નહીં તો વાંચ્યું ને ન વાંચ્યું સરખું છે.

સ્ત્રીઓએ પોતાનાં બાળકને ઉછેરવાના જ્ઞાનની જોડે પોતાનું શરીર પણ સાફ રાખવાની કળા શીખવી જોઈએ. હરકોઈ માણસ ધારે તો પોતાનું શરીર સાફ રાખી શકે છે, એ વૈદકશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. અનુભવથી એ સિદ્ધાંત ખરો પડે છે. કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરુષ ધારે તો તનદુરસ્તીમાં રહી શકે છે. જ્યાં માણસનું જ્ઞાન પહોંચી શકતું નથી એવા કેટલાક ઉડતા કે બીજા રોગની વાત બાળુએ રાખીએ તો, સ્ત્રી કે પુરુષ હીર્ધાયુષી થઈ શકે છે, શરીર જાળવવાના નિયમ થોડા ને ઘણા સહેલા છે. પ્રથમ તો શરીરને નાહી ધોઈને બહુ શુદ્ધ રાખવું જોઈએ. આપણા સુભાગ્યે હીંદુ ઋષીઓએ આ નિયમ શાસ્ત્રમાં નાંખવાથી એ વિષે હીંદુ સ્ત્રીઓને બહુ કહેવાની જરૂર નથી. શરીરને શુદ્ધ રાખવું, તેમ ગંદી મલીન જગાએ આપણે જવું તો જોઈએ ને બનતાં લગી રહેવાનું ઘર શુદ્ધ ને પોળ કે મહેલમાં કે ચાલીમાં ચોખ્ખું રાખવું; ચોખ્ખી હવામાં બને તેટલું ફરવું, ઉઠવું તથા બેસવું. માણસના શ્વાસથી હવા આખો દહાડો બગડે છે, માટે માણસની ઘણી જીડ હોય ત્યાં બનતાં લગી રહેવું નહીં, ને ગમે તેમ હોય તો-પણ પ્રયાસ કરી દરરોજ ખુલ્લી હવામાં બને તેટલો કાળ કાઢવો. ઘણાખરા હીંદુ લોકોનું ખાવાનું ઘણું શુદ્ધ હોય છે, માટે તે સંબંધી લંબાણથી બોલવાની જરૂર નથી. પણ ખાવાનું નિયમસર રાખવું જોઈએ. આપણને કેટલું પચે છે તે અનુભવથી નક્કી કરી તેટલુંજ ખાવું; એક વાર ખાધેલું પચ્યા શિવાય બીજી વાર ખાવું નહીં. શરીરમાં બન્ધકોષ થવા દેવો નહીં, ને થવા માટે એટલે સુખરેય લેઈ પેટમાંનો મળ કાઢી નાંખવો. ઘણા લોકો મીઠું કે સ્વાદીષ્ટ ખાવાનું મળેથી આંખો મીંચીને પેટ દાબીને ખાય છે. આ મોટી ભૂલ કહેવાય. ગમે તેવું સ્વાદવાળું લોજન હોય

નવા વર્ષના બે બોલ.

૫

તોપણ આપણે ખાતાં હોઈએ તેટલુંજ ખાવું જોઈએ. આ નિયમ ઘણોજ અગત્યનો છે. સ્વાદ ન લાગે તોએ શું થયું? આપણે સ્વાદ વાસ્તે ખાતાં નથી, પણ શરીરના પોષણ વાસ્તે ખાઈએ છીએ.

આ ઉપરાંત બીજી એક ઘણી મોટી જરૂરની વાત યાદ રાખવાની એ છે કે, શરીરને ઘટતી મહેનત મળે તોજ ખાવાનું પચે છે, નહીં તો તે પચતુંજ નથી. ન પચવાથી બે પરિણામ થાય છે. એક તો ધીમે ધીમે ભુખ ઓછી લાગે છે ને આહાર ઓછો ઓછો થાય છે તેથી સ્ત્રીઓ તથા તેમની પ્રજા ઘણી નિર્બળ થાય છે. મહેનત ન કરતાં છતાં વગર વિચારે ખાવાનું એનું એ જો કાયમ રાખવામાં આવે છે, તો અન્ન ખરોખર ન પચવાથી ઘણા રોગ થાય છે. ઘણા રોગનું મૂળ ખોળવાને બેસીશું તો અપચાને ઘેર તે નીકળશે. મહેનત કરવામાં કાંઈપણ ગેર-આખર કે લાંછન નથી. માણસના નશીબમાં જન્મથી મહેનત લખેલી છે. દુનીઆમાં જેટલું બધું દ્રવ્ય છે તે મહેનતથી બનેલું છે. વ્યાવહારિકી મહેનતથી શરીરમાં હોંશીઆરી અને જોશ રહે છે, ને ચાલાકી આવે છે, ને મિજાશ ખુશ રહે છે. અતિશય મહેનતની વાત જુદી છે; પણ તેમ કરવાની જરૂર નથી. શરીરના રક્ષણ ને પોષણ સારૂ મધ્યમસર મહેનત થાય તો બસ છે, માટે દરેક સ્ત્રીએ દરરોજ કાં તો ઘરઘંધાની કે તે ના હોય તો બીજી રીતની શરીર ખમી શકે તેટલી મહેનત કરવી જોઈએ. યાદ રાખવું કે મહેનત વગર રોટલો નથી. જે ગરીબ હોય છે, તેને શરીરના પોષણને મેળવવાની મહેનત કરવી પડે છે. તેથી ગરીબ-નું શરીર સારૂ રહે છે. સારી સ્થિતિવાળાએ ભુખ લગાડવાને ને અન્ન પચાવવાને મહેનત કરવાની આવશ્યકતા છે.

નાહનાં બચ્ચાં એટલીબધી વાર હાથપમ ચલાવે છે ને બે ત્રણ વર્ષ લગી એટલીબધી ચંચળતા બતાવે છે કે તેમને ખાસ મહેનતની જરૂર નથી. પરંતુ તેમને સારી હવામાં બનતાં

લગી રાખવાં જોઈએ. વળી તેમની ચંચળતાને કોઈપણ રીતે અટકાવવી નહીં. એ હાલચાલથી બચ્ચાનું શરીર સાફ રહે છે, એટલુંજ નહીં પણ તેનો ખોરાક પણ છે, અવયવ જખરાં થાય છે, શરીર પોષાઈને મોટું થાય છે ને તેની ઇંદ્રિયો તથા જ્ઞાન વધે છે. એવાં બચ્ચાં પોતાની જાતને કાંઈ નુકશાન ન કરે અથવા પડે આખડે નહીં એ માટે તેમના ઉપર નિરંતર નજર રાખવી જોઈએ; પણ તેમની ચંચળતાનું કદી પણ રોકાણ કરવું નહીં. આપણા કરતાં બચ્ચાંને ડુંડી ને ગરમીની અસર ઘણી વહેલી થાય છે, માટે બનતાં સુધી તેમના અંગ ઉપર વસ્ત્ર રાખવું જોઈએ. બચ્ચાંના રોગ સમજવા જેટલું બધરાંએ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, ને રોગ અટકાવવા સાફ થોડે થોડે દહાડે હરડે કરીઆતા વગેરેનો ઘસારો તેમને પાવો જોઈએ. તેમ તેમને ઉનાં પાણીથી રૂતુ પ્રમાણે નહવડાવી, તેમને શરીરે તેલ પણ ચોળવું જોઈએ.

સર્વ સન્નારીઓએ ઘરઘંધાથી પરવાર્યા પછીનો નવરાશનો વખત સારી રીતે કાઢવાની કાળજી રાખવી જોઈએ. પારકાની નિન્દા કરવાથી કે નકામી કુથળીથી બને તેટલાં અળગાં રહેવું જોઈએ. પરાઈ નિન્દાથી આપણને કાંઈ ફળ નથી. તેથી ઘણી વાર કલેશ ને ટંટા થાય છે. પારકાં છીદ્ર જોવાથી આપણી ખુદ્ધિ ઘણે કાળે હલકી ને દુર્ગુણી થાય છે. માટે જો વાત કરવી હોય તો કોઈની સરસાઈની કે સફળુણ વિષેની કે સુકૃત વિષેની વાત કરવી. બને ત્યાં લગી આપણે પણ નિત્ય કાંઈને કાંઈ સુકૃત કરવાનો લોભ રાખવો. એવું જે દહાડે ન બની શકે ત્યારે એમ સમજવું કે આપણો આજનો દિવસ અવર્યા ગયો. નવરાશમાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં, સારાં ગીત ગાવાં, હરીભજન કે કીર્તન પણ ગાવાં વગેરે. વળી આપણા દેશના ઉદયના વિચાર કરવા; આપણા દેશના ઉદયમાં આપણો ઉદય સમાયલો છે એ નિરંતર યાદ રાખવું જોઈએ. કોઈ કહેશે કે દેશનો ઉદય થાય કે ન થાય તેમાં મારે શું તો તેની એ મોટી ભુલ છે, એની ભારે

નવા વર્ષના બે બોલ.

૭

કમસમજ છે, ને ઘણું અજ્ઞાન છે. આપણા દેશી ભાઈઓ જોડે આપણે નિકટ સંબંધથી ગુંથાયેલાં છીએ, તે સંબંધ કોઈ દહાડો છુટવાનો નથી; માટે આપણી જાતનો નિર્વાહ પુરતો કાળ જતાં, ખીજે કાળ જેટલો રહે તેટલો સ્વદેશી સ્ત્રીઓ કે પુરુષોનું ભલું કરવામાં કાઢવો જોઈએ. વળી તે શિવાય કાંઈપણ હસ્તક્રિયાના ઉદ્યોગમાં દિવસનો થોડો ભાગ જાય તો તે પણ સફળ થયો જાણવો. મુંબાઈની હીંદુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળનું ભરતકામ, ગુંથણકામ, શિવણકામ, સોઈનું કામ વગેરે અમદાવાદના પ્રદર્શનમાં જોઈ દેશના હિતચિન્તકો ઘણા રાજ થયા હતા. તેવા કામનો કાંઈ પાર નથી. તેમાં જેટલી ચતુરાઈ મેળવાય તેટલી થોડી છે. પરદેશી સ્ત્રીઓ કરતાં આપણી સ્ત્રીઓએ જરા પણ આવાં કામમાં પાછા હાંધું ના જોઈએ. આપણા કરતાં તે શું કામ આગળ જાય ? એવી સત્ય સ્પર્ધાનો ચડસ રાખવો જોઈએ.

જે સ્ત્રીઓને પરમાત્માએ સંતાન આપ્યાં હોય તેમને તો કામ કરવાનું ખુટે તેવું નથી. તેવાં બાળકોની ઉંમર ૬ કે ૭ વર્ષની થાય ત્યાં લગી તેની બુદ્ધિ, નીતિ ને શ્રદ્ધા ખીલવવાનું કામ જનનીનું છે. રમત ગમતમાં તેને રાખી કાં તો ક્રીન્ટરગાર્ટનની રીતે કે કાં તો ખીજી રીતે તેનું શરીર, મન, નીતિ, દેશભિમાન જેમ પુષ્ટિ પામે તેમ અહિંનિશ માએ તથા ઘરનાં સઘળાં ઐરાંએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે દરેક માતા પોતાના બાળકને બોલતાં આવડે ત્યારથી તેને નિશાળે બેસાડે ત્યાંલગી આવી રીતે કેળવે તો દેશની ઉન્નતિ કેટલી જલદી આગળ વધે ? સ્ત્રીના સર્વ કર્તવ્યમાં બાળકને ઉછેરી શરીરે નિરોગી, બુદ્ધિમાં તીવ્ર, હીંમતવાળું, સ્વદેશભિમાની, શૂરૂં ને શ્રદ્ધાવાળું બનાવવાનું કામ ઘણુંજ મોટું છે.

જે સ્ત્રીઓ કર્તવ્ય પૂરેપૂરું બજાવી શકે તે કેવી ભાગ્યશાળી છે ? પોતાના પુત્ર કે પુત્રીના ઉપર ઉપકાર કરી, પોતાનું કુટુંબ તે સન્નારી તારે છે, એટલુંજ નહિ પણ દેશનું ભલું તે કરે છે.

છોકરાંને કેળવવામાં માત્ર માયા ને કળ વાપરવી જોઈએ. બધાં બચ્ચાંને જન્મથી ખડીક હોય છે, માટે ખડીક ઘટે ને તે હીંમત-વાળાં થાય ને પરગજુ થાય તેમ કેળવવાં. આપણા દેશી ભાઈઓનું કલ્યાણ કરવું એજ મોટી આખર છે, એવું બાળકના મનમાં દરેક માતાએ ફરી ફરીને ઠસાવવું જોઈએ. આપણા જે હીંદી લોકોએ દેશનું કલ્યાણ કર્યું છે તેમની વાતો તથા વૃત્તાંત બાળક આગળ માએ કહી બતાવવાં જોઈએ. બહુ ધાકમાં રાખવાથી છોકરાં જૂઠાં થાય છે, માટે અતિશય ધાક રાખવો ન જોઈએ. જેમ બને તેમ હેતુથી ઉછરે તેમ કરવું. જૂઠું કદી ન બોલવું. ને ગમે તેમ હોય તોપણ છોકરાં આગળ કદી માતાએ જૂઠું બોલવું નહીં. સાચું બોલતાં ડરવું નહિ એમ હમેશા છોકરાંને શીખવવું, ને તેમ કરવાને તેમને ઉત્તેજન આપવું. સાચું બોલવાથી કોઈવાર જોખમ અથવા અન્યાય ને નુકશાન થાય છે. પણ તેવું થાય તો ખમી રહેવું, પણ જૂઠું બોલવાથી ઘણું પાપ લાગે છે, અને માણસ અધમ થઈ જાય છે; એ વાત તેમની આંખ આગળ હમેશા ધરવી જોઈએ; દેશાભિમાનની વાતો માએ નાનાં બાળક આગળ હમેશા કરવી જોઈએ.

કેટલાંક જૈરાં છોકરાંને ઉન્માદ કે મસ્તી કરતાં અટકાવે છે તેમ થવું ના જોઈએ. બચ્ચાંના શરીરની પૂરી ખીલવણી સાડે એવી મસ્તીની જરૂર છે; માત્ર તેમના શરીરને ભારે નુકશાન ન થાય એટલીજ ફીકર રાખવી જોઈએ. જરાતરા વાગે તો શું થયું? જેમ ઘડાય ને રગડાય તેમ શરીર સાડે ને ધીંજું બને છે. ને આપણાં પુરુષ સ્ત્રીઓ કબજરાં થઈ માયકાંકણાં જેવાં રહે તેના કરતાં ધીંગામસ્તી કરી જખરાં બને તે વધારે સાડે છે.

ખીજી ખાખતો પણ બોલવા જેવી છે પણ જે મુખ્ય મુખ્ય મને સુજી તે તમારી આગળ નિવેદન કરી છે. એટલાજ ઉપર વિચાર કરી સુજી બહેનો તેનો સાર કે અસાર નક્કી કરશે, ને જે કરવા જેવું લાગે તે કરી જાણશે, તો આ અલ્પ પ્રયાસનો મને પૂર્ણ અવેજ મળ્યો એમ હું માનીશ.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૯

નવા વર્ષના બે બોલ.

(સંવત્ ૧૯૬૫)

લેખક:—ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ, એમ્. એ.

ખડેનો ! સાલ મુખારક ! આ નવું વર્ષ તમારું સહુનું સુખમાં
જાવ ! શાન્તિમાં જાવ ! શરીરનો અને ચિત્તની પ્રસન્નતામાં
જાવ ! કુટુંબપરિવારની આબાદીમાં જાવ ! આજે હસો છો, ઉત્સાહમાં
છો, આનન્દમાં છો, એવાંજ હસતાં, ઉત્સાહી અને આનન્દી સારા
વર્ષભર રહો. તમારા એક ભાઈનો આશીર્વાદ છે.

આજે વિક્રમ રાજનું વર્ષ ૧૯૬૫ મું બેઠું. લગભગ બે
હજાર વર્ષનો પડદો ચીરી ત્હેની પાછળ જરા નિહાળો. ઇશુખ્રીસ્ત
તે વખતે જન્મ્યો પણ નહતો, ને યૂરોપ ઉપર સેનાપતિ સીઝરનો
ગુન્ડો ઉડતો. છેટું ઘાણું છે, છતાં કલ્પનાની પાંખ પ્રસારે, અને
ચાલે, જીવે. આજથી લગભગ બે હજાર વર્ષ ઉપર માલવદેશમાં
આપણા હિન્દના ઇતિહાસમાં યાદગાર એક બનાવ બન્યો. ભોગ-
વિલાસી શૃંગારી મટી મહાત્મા ભર્તૃહરિ રાજાએ ભોળ લીધો, ને
વનમાં મહુલી બાંધી અને ઉજ્જયનીના નાગરિકોએ તેમના ભાઈ
વિક્રમાદિત્યને વનમાંથી શોધી લાવી તપ્તનશીન કીધા. નાગરિકોની
પસંદગી સફળ ઉતરી, ને એ મહારાજ વડા પરાક્રમી નીવડ્યા.
તે બહાદુર હતા, રાજકાજમાં ચતુર અને કુશળ હતા. પણ
બહાદુર ને કુશળ તો અનેક રાજાઓ હોય છે, જેમનો ઇતિ-
હાસમાં નામશેષે રહે છે, કે નથી રહેતો. મનુષ્યની કથામાં
થોડાક જ રાજાઓ સારા કહેવાય છે, અને એ સારામાંથીએ

થોડાક જ-ઘણા થોડાક જ ‘મહાન’ પદ્ધતિને પામે છે. પણ એવા નૃપતિ તો બિરલ જ હોય છે કે જેમના નામના શક પ્રવર્તે, પ્રજાઓ જેમનાં પુણ્યનામ પોતાના વ્યવહારમાં સદા આગળ ધરે, ને જેમના તપ્તનશીન થવાની મંગલ ઘડીથી જ જાણે કાલની શરૂઆત થતી હોય એમ વર્ષમાલા ગણવા માંડે. પ્રજા જેમને એટલા પૂજ્ય ને પાવનકારી ગણે એવા તો જગત્માં કોક જ રાજર્ષિ હોય છે. એવા એક રાજર્ષિ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર હતા; એવા બીજા રાજર્ષિ પરદુઃખલંબન વિક્રમરાજ હતા.

વિક્રમ રાજાનો સમય વીતી ગયો. પ્રજાજનોએ તેમના પુણ્યશ્લોક નામથી પોતાનાં આવતાં જતાં વર્ષો ગણવા માંડ્યાં, અને એમ કેટલાંક શતક આલ્યાં ગયાં. પછી એક વેળા એવું બન્યું કે એક ગામની સીમમાં કેટલાક બાલકો રાજારાજાની રમત રમતા હતા. એક બાલક રાજા થઈ ધૂળના ઢગલાના તપ્ત ઉપર વિરાજી મણુ મણુનો ન્યાય આપતો હતો. બીજો બાલક પ્રધાન બન્યો હતો. ત્રીજો બાલક સેનાપતિ થયો હતો, અને અન્ય બાલકો પુરજન થઈ ન્યાય માગવા આવતા હતા. આમ બાલકો રાજપેલ પેલતા હતા. એવામાં એક માનવી ‘અન્યાય’ ‘અન્યાય’ પોકારતો એ રસ્તેથી નીકળ્યો. તે માણસને પછી બાલકો પોતાના બાલરાજા પાસે લઈ ગયા, અને તેને ઈન્સાફ આપવાને માટે વિનંતિ કરી. તેની હકીકત સાંભળી તે બાલરાજાએ દેશરાજાથી ઉલટો ચુકાદો આપ્યો, અને તે બાલકનો ચુકાદો તપાસ કરતાં અન્તે ખરો પડ્યો. પંડિતોનો શુણ્ણ, કાબ્યરસિક, તેજસ્વી ભોજ રાજા એ બાલકોનો દેશપતિ હતો. બાલકોના પેલની અને તેમના ચુકાદાની બધી વાર્તા એ રાજાને કાને પડી, અને શોધ કરતાં તે રાજાને જનમહિમા નહીં, પણ સ્થાનમહિમા જણાયો. તે ઉપરથી એ બાલપેલના રાજાએ જે ઢગલા ઉપર બેસી ન્યાય કર્યો હતો ત્યાં ખોદાવતાં ભોજરાજાને બતરીશ પૂતળીઓવાળું એક રમણીય રાજસિંહાસન મળી આવ્યું. એવી કથા છે કે એ સિંહા-

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૧

સનને લોજરાજ રાજદરબારમાં લઈ ગયા, અને રાજસભામાં પોતાના સિંહાસનને સ્થાને ગોઠવ્યું. રાજસભા ભરી પોતે એ સિંહાસન ઉપર ચઢવા જાય છે ત્યાં એ પૂતળીઓએ લોજરાજને વાર્યા, અને કહ્યું કે વિક્રમાદિત્ય જેવા પરદુઃખલંબન રાજવી જ આ સિંહાસનને યોગ્ય છે. પછી પુરપતિના પૂછવાથી તે બત્રીસે પૂતળીઓએ પરદુઃખલંબન મહારાજ વિક્રમાદિત્યની અદ્ભૂત વાર્તાઓ કહી સંભળાવી. કેવા તે રાત્રિએ નગરચર્યા જેવા નીકળતા, કેવા તે પ્રજાહિતને જ જીવનધર્મ જાણતા, કેવા તે અન્ધારપછેડો ઓઢી અણુધાર્યે સમયે ને અણુધાર્યે સ્થલે જઈ આવી, નજરે વસ્તુસ્થિતિ નિરખી લઈ, લોકનાં સંકટ હરતા : એ બધી અજબ પ્રજાસેવાની કથાઓ આપણા મહાકવિ સામળે ગાયેલી છે. એવી લોકસેવાથી જ વિક્રમાદિત્ય પરદુઃખલંબન કહેવાયા, એવા પ્રજાપ્રેમથી જ તે પુણ્યશાલી થયા, એવા વિરલ સન્તપણાને લીધે જ તેમના નામનો શક પ્રવર્ત્યો, એવા અનુકરણીય દેવી ગુણો થકી જ આ બે હજાર વર્ષ પછી પણ આપણે અહીં જ માત્ર નહીં પણ ભરતખંડમાંના કરોડો જન એમને સ્નેહથી-પૂજ્યતાથી સંભારે છે. એનું નામ તે ભૂપાલ કે નૃપાલ, કે જેમણે પૃથ્વીને, માનવીને પોતાનાં ગણી પોતાનાંની પેઠે પાળ્યાં. પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ એ વચન વિક્રમરાયના જીવનસૂત્ર રૂપ હતું. આજ એમના ઉત્સવનો ધન્ય દિવસ છે. બે હજાર વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલા રાજર્ષિના સદ્ગુણ સંભારી આજ આપણે ઉત્સવ પાળીએ છીએ. વનવાસીને મહેલવાસી કરી પ્રજાએ એમને માથે મુગટ ધરાવ્યો એ મંગલ તિથિની આજ ૧૯૬૫ મી સંવત્સરી છે. ખડેનો ! એમને અને એમના જેવાઓને સહુ આશીર્વાદ આપો !

આવા આપણા રાજા હતા, અને આવા સહુ રાજા થાય એમ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થી લઈએ છીએ. પણ આંખડી અન્તરમાં વાળો, ને નિહાળો કે આપણું શું ? બે હજાર વર્ષ દર્મિયાન આપણામાં કર્તવ્યદક્ષતા કેટલી વધી ? આપણામાં સુજનતા કેટલી

ખીલી ? આપણા પોતામાં જ સદાચાર, પુણ્યલાવના, હેત, સંપ, ભક્તિ, ઉદારતા કેટલાં વિકાસ પામ્યાં ? એ હજાર વર્ષમાં ઉન્નતિ-ક્રમની સ્ત્રીડીનાં કેટલાં પગથીઆં આપણે ચડડ્યાં ? ઉભાં રહો, થોભો જરા. દરેક જણ પોતપોતાના અન્તરના ચોરડાઓમાં બંધ; ને જીવો ઝીણી નજરે. અહીં પુણ્ય ને પ્રભુતાની સ્થાપના છે કે ખીજ કોઈ ? અન્તરના મન્દિરમાં આત્મા દેવરૂપે વિરાજે છે કે દાનવરૂપે ? આપણી પોતપોતાની ભૂલો આપણે પોતપોતે જ જોઈ સુધારીએ તો ખીજને કહેવા વારો જ ન આવે.

દિવસો જતાં દુનિયાં બદલાતી જાય છે. તહેનાં રંગ રૂપ આકારમાં જમાનાઓના વહેવા સાથે મોટા ફેરફારો થતા જાય છે. સ્થળને ઠામે જળ અને જળને ઠામે સ્થળ, એવી મનુષ્યને હાથે થતી તેમજ કુદરતી ઉથલપાથલો ચાલ્યાં જ કરે છે. છતાં કુદરતના અચલ નિયમો કંઈ બદલાયા છે ? ગુરુત્વાકર્ષણ અને એવા ખીજ પ્રાકૃતિક મહાસિદ્ધાંતો એવા ને એવા અવ્યહત જ રહ્યા છે, એવી જ રીતે મનુષ્યસ્વભાવના મૂલ અંશો પણ લગભગ અણબદલાયેલા જ છે. મનુષ્યની ધર્મભાવના, મનુષ્યના રાગદ્વેષ, મનુષ્યની કર્તવ્યભાવના, મનુષ્યની શક્તિઓ ને વિભૂતિઓ, તેમજ તૃષ્ણા, લોભ, લાલસા, મદ, મોહ, કામ, એ સૌ તો એનાં એ જ છે, એ સૌ તો લગભગ સૃષ્ટિ જેટલાં જૂનાં જ છે. કુદરત અને મનુષ્યસ્વભાવનાં મૂળતત્ત્વો વૃદ્ધ થતાં જ નથી, તેમને જરા અડકતી જ નથી. એ અંશો તો આદિથી જ સદા યૌવનમાં ધૂમે છે. ખડેનો ! આટલે વર્ષેય આપણાં કર્તવ્ય જૂનાં થયાં નથી, આપણા ધર્મ જરજરી ગયા નથી. આપણે તેકરવા અને પાળવાનાં છે. આપણી દેવી સંપત્તિ પણ ખુટી ગઈ નથી, લૂટાઈ ગઈ નથી. સહ સહ સૌ શક્તિઓ એવી જ પૂરયૌવનમાં છે.

ત્યારે અત્યારે તો આપણે સ્હેજ જરા વિચારી જોઈએ કે સ્રીજાતિનાં કર્તવ્ય શાં છે ? સંસારના કામની બહેંચણીને પરિણામે

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૩

સ્ત્રીના વિશેષ ધર્મ પુરુષના વિશેષ ધર્મથી નિરાળા છે એટલું તો હવે સ્પષ્ટ જ છે. ભણવું ગણવું, ખાવું પીવું, ધર્મ પાળવો, નીતિ પાળવી, સ્વચ્છતા, સુધડતા, સન્તોષ, વિવેક રાખવાં: આવા આવા અનેક ધર્મ તો સ્ત્રી પુરુષ ઉભયને સામાન્ય છે. સ્ત્રીએ મનુષ્ય છે, ને પુરુષે મનુષ્ય છે, એટલે દેહ અને આત્માના મનુષ્યધર્મ તો ઉભયને માટે એક સરખા જ છે. છતાં સ્ત્રી તે સ્ત્રી છે, ને પુરુષ નથી; અને પુરુષ તે પુરુષ છે, ને સ્ત્રી નથી. એ કારણથી ઉભયના વિશેષ ધર્મ નિરનિરાળા જ છે. ત્યારે સ્ત્રીજાતિના વિશેષ ધર્મ શા છે?

સ્ત્રીઓનો પહેલો વિશેષ ધર્મ તે પત્નીધર્મ. કન્યકા મટી વધૂ અને, કૌમારને આરેથી ઉતરી લગ્નને તીરે જઈ બેસે, ત્યારથી સૌ સ્ત્રીઓને પત્નીધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વતંત્ર જે તારિકા ફરતી હતી તે તારિકા સૂરજમાલાની અંગભૂત અને છે, અને તે પછી સદા તેને સૂરજમાલાની સાથે જ ધૂમવાનું રહે છે. કેઈ પણ વ્રતથી વ્રત લેનાર બન્ધાય છે, નિયમનમાં આવે છે. લગ્નવ્રતથી પણ પતિપત્ની નિયમનમાં આવે છે, ને પરસ્પરથી બન્ધાય છે. બહેનો ! લગ્નવ્રત લેતી વેળાએ ત્હમે કીયા નિયમન સ્વીકાર્યા છે એ યાદ છે ? ગોરે ત્હમારો હાથ તમારા પતિના હાથમાં મૂક્યો તે વેળાએ તમારી સૌની પાસે પ્રતિજ્ઞાઓ કરાવી છે. એ પ્રતિજ્ઞાઓ તમને આજ સ્મરણે છે ? સ્મરણે ન હોય, વીસર્યા હો તો ગોરને પૂછી જોજો, શાસ્ત્રમાં વાંચી લેજો. એ પ્રતિજ્ઞાઓ વીસરવી તે તો ક્યાં જવું છે તે નક્કી કર્યા વિના મુસાફરી આદરવા જેવું છે. સંસારની સફરમાં ત્હમારું બહાણ ત્હમે મેલ્યું છે. ત્હને ક્યાં લઈ જશો ? કેમ ચલાવશો ? બહેનો ! સંસારની સફર આદરતાં જ તમે એ નિયમન ઉચ્ચાર્યા છે. તે વખતે માત્ર ઉચ્ચાર્યા છે, કે ત્હમારે બહલે ગોરે ઉચ્ચાર્યા હશે. હવે એ સમજી લેવા જોઈએ. એ સૌ નિયમનનો સમાવેશ પત્નીધર્મમાં થાય છે. સ્ત્રી-જાતિની સ્વાભાવિક સરલતા, ઉચ્ચતા, સ્નેહાળતા, ધાર્મિકતા, શ્રદ્ધા, આસ્થાને પૂછી એ પન્થે પળશો તો બૂલાં નહીં પડે.

સ્ત્રીજાતિનો ત્યારે બીજો વિશેષ ધર્મ કંઈ છે? હા. પતિ અને પત્નીએ સ્નેહ બાંધી-કે ન બાંધી-લક્ષ્મવત લીધું, કે તરત એક કુલ સ્થપાયું, દુનિયાનાં કુટુંબોમાં એક કુટુંબ વધ્યું. ઘણે ભાગે તો સહુ દંપતી ઉપર પ્રભુના આશીર્વાદ જ ઉતરે છે, ને પરિવાર વધે છે. પણ સન્તાનની લીલાથી ઘર ભરાવ કે ન ભરાવ, બાલકોના બોલ ઘરમાં ગાજી રહો કે ન ગાજી રહો, કુટુંબ તો લક્ષ્મ-તિથિથી જ મંડાયું. ગૃહનો માંડવો તો તે ઘડીથી જ રોપાયો. તે ઘડીથી જ સ્ત્રીને ગૃહિણીધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ગૃહિણીધર્મ તે સ્ત્રીનો બીજો વિશેષ ધર્મ. ગૃહની વ્યવસ્થા-ઘરસંસાર ચલાવવો એ પત્નીધર્મથી નિરાળી વાત છે, છતાં બન્નેની અખંડ બેલડી છે. લક્ષ્મવતમાંથી એ બન્ને જોડકી બહેનો જન્મે છે. ગૃહિણીધર્મ શા છે તે મહારા કરતાં ત્હમે વધારે જાણો છો. હું ત્હમને એ વિષયમાં કહું ત્હેના કરતાં ત્હમારી પાસેથી સાંભળવા વધારે આતુર છું. માટે એટલું જ સૂચવું છું કે ત્હમારા કુટુંબમાંથી કલેશ ઘટે, ને સ્નેહ અને સંપ વધે, શરીરનાં આરોગ્ય અને ચિત્તની પ્રસન્નતા, બહારનાં ને અન્તરનાં બલ તથા વૈભવ, સુખ, સન્તોષ ને શાન્તિ સદા વિકાસ પામે એવું કરજો. ત્હમારા મંડપ એવા રચજો કે તેમાં તાપ કે સન્તાપ ન આવે, છતાં તે ઉષ્મા અને અજવાળાંથી શોભી રહે. ત્હમારી આંખડીમાં અમી રાખજો, ત્હમારા હાથમાં કર્તવ્યચાતુરી રાખજો, ત્હમારી જીભમાં મીઠાશ રાખજો, ત્હમારા આચરણમાં હેત રાખજો. એ સહુ કંઈ નવાં લાવવાં પડે તેમ નથી, એ સૌ ત્હમારી પાસે જ છે. માત્ર ત્હેમને ખોતાં નહીં, ઠાંકતાં નહીં, રજ ચડવા દેતાં નહીં. સુન્દરી જે પોતાની સુન્દરતા પ્રગટવા દે તોએ જગતનાં વડાં સૌભાગ્ય ઉઘડે.

બહેનો ! પત્નીધર્મ અને ગૃહિણીધર્મની ઝાંખી જરા આપણે કરી. એક વધારે વિશેષ ધર્મનો આપણે વિચાર કરી લઈએ. પતિપત્ની ઘર માંડે છે તે વગડાને આરે નહીં, પણ સંસારની વચ્ચે. ઘર બાંધતી વખતે જેમ આપણે આપણા પાડોશીઓના

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૫

હક સાચવવા પડે છે, તેમ સંસારમાં જીવન ગાળતી વેળાએ પણ આપણે અન્ય સંસારવાસીઓના હક જાળવવાના છે. આ ધર્મને આપણે સંસારિણીધર્મ કહીશું. જે સંસાર આપણું ચો-પાસેથી રક્ષણ કરે છે, જે સંસાર પોતાનો ભૂતકાલનો બધો સંચય આપણા ચરણમાં ખુદલો મૂકી દે છે, જે સંસારવાસીઓ આપણી સાથે ખલેખલો મેળવી ઉભા રહે છે, તે સંસાર અને સંસારીઓ તરફ આપણા પણ અનેક ધર્મ છે જ. જે કેળવણી આપણે લીધી તે કેળવણીની પદ્ધતિ વધારે લાભદાયક કરવી, જે ઔષધશાળાઓએ આપણને સાબું કર્યો તે ઔષધશાળાઓને સમરાવવી, જે આગ, ચૌટાં, મન્દિરોએ આપણને આનન્દની, જરૂરીઆતની અને ઉત્તતિની સામગ્રી પૂરી પાડી, તહેમને વધારે શોભાવતાં, ઉપયોગી અને પવિત્ર કરવાં: કેાણુ કહેશે કે એ આપણા ધર્મ નથી? સંસાર અનેક રીતે આપણી સુશ્રૂષા કરે છે. આપણને ઘટે છે કે આપણે એ સંસારની સુશ્રૂષા કરવી.

ખહેનો! એ સંસારસેવાના યથાશક્તિ, મતિઅવકાશ આચરવાના અનેક માર્ગ છે; ખંતથી શોધશે તહેમને સૌને તરત જ તે જડશે. અહીં તો એટલું જ વિનવું છું કે સંસારમાંનાં વડીલો લણી પુત્રીલાવ, સંસારમાંનાં સમાનવયી લણી લગિનીલાવ, અને સંસારમાંનાં ન્હાનેરાંઓ લણી માતાલાવ રાખજો. એ તહેમારો સંસારિણીધર્મ. જે લાવથી પુત્રી, લગિની અને માતા થઈ કુટુંબમાં વિચરે છે, એ લાવથી સારા યે સંસારમાં સદા વિચરજો! એમાં જ તમારું અને સંસારનું ઉભયનું કલ્યાણ છે.

ખહેનો! કલ્યાણ થાવ તમ સહુનું. આટલુંએ આપણે સમજી શીખી આચરવા માંડશું, તો આપણને ઘણું ઊંચે ચડવાનું મળશે. પરદુઃખલંજન વિક્રમરાજનું આ ૧૯૬૫ નું વર્ષ આપણું સફળ થશે, અને આપણા ગુજરાતમાં અનેરાં અજવાળાં જ ઉઘડશે. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં સભાસદોને એ તો કહેવું પડે એમ જ નથી કે આપણે સૌ ગુર્જરીનાં સન્તાન છીએ. ગુર્જરીનો યશ

અને મહિમા આપણે હાથ છે. માઆપની કીર્તિ અકીર્તિ હમેશાં સન્તાનના હાથમાં હોય છે. ગુર્જરીની લાજ અને શોભા પણ આપણે જ સાચવવાની ને વધારવાની છે. ગુજરાતનાં ખંત ને ઉદોગ, ગુજરાતની વ્યાપારકુશળતા, ગુજરાતનાં સાગર ઉપરનાં સાહસ, ગુજરાતનાં ડહાપણ અને દૂરઅન્દેશી, ગુજરાતની ભક્તિ અને પરોપકારિતા, ગુજરાતનાં શાન્તિયુગનાં પરાક્રમ, ગુજરાતની મધુરતા, સુંદરતા, પુણ્યભાવનાઃઓ ભાવી ગુજરાતની માતાઓ ! એ અમારી સૌ આશાઓ તમારા ધાવણમાં છે. ગુજરાતના વીર પુરુષો, ગુજરાતના તત્ત્વચિન્તકો, ગુજરાતના રાજનીતિજ્ઞો, ગુજરાતના કવિઓ, ભક્તો, દાનેશ્વરો, ઓ ગુજરાતની જનનીઓ ! એ સહુ યશપુત્રો તમારા જડ અને ચેતન દેહમાં સંચેલા છે. મિસરથી માંડી સારો પશ્ચિમ આફ્રિકાનો કાંઠો આપણા ગુજરાતીઓએ ખીલવ્યો હતો. અરબસ્તાનથી આદરી સારો અરબી સમુદ્ર અને હિન્દી મહાસાગર ડહોળી નાંખી જવા, સુમાત્રા અને ચીન સુધી આપણાં ગુજરાતી વહાણો સફર ખેડતાં, એ સમુદ્રો તો આપણા પુરાણા ખલાસીઓને મન મોટા સરોવર જેવાં હતાં. સુરત અને ખંભાત જેવાં ખન્દરો હતાં. દ્વારિકાં અને પ્રભાસ જેવાં તિર્થો હતાં. આ અલખેલી મુંખનગરીની જાહોજલાલી ખીલવનારા ભાટિયા, કપોળ અને અન્ય વૈશ્યો, પારસી, ખોજ, મેમણ, એ સહુ આપણી ગુર્જર માતાનાં સન્તાન છે. ખડેનો ! એટલું રમરણમાં સંચી રાખજો કે જ્યાંજ્યાં ગુર્જરી ભાષા બોલાય છે ત્યાં ત્યાં ગુજરાત જ છે. ગુજરાતનાં એ પુરાણાં પરાક્રમ અને દૈવી સંપત્તિના વિજય હજી આથમ્યા નથી. એ વિજયને વધારે યશવન્તા કરે એવાં સન્તાન ગુર્જરદેવીને ખોળે મૂકજો, એ જયકીર્તિને વધારે ઉજાવવા કરે, પાવન કરે એવા મહાભાગ દેવપુત્રો અને દેવપુત્રીઓની જનનીઓ થજો ! ખડેનો ! દેવો પણ તમારે પેટ અવતરવા ઇચ્છે એવાં ઉજળાં અને પવિત્ર ત્હમે સૌ રહેજો. કલ્યાણ થાવ ત્હમાઈ સહુનું, અને વિક્રમરાયનું આ વર્ષ સહુનું ત્હમાઈ અખંડ પ્રકાશમાં વીતે !

નવા વર્ષના યે યોલ.

૧૭

નવા વર્ષના યે યોલ.

(સંવત્ ૧૯૬૬)

લેખક:—મુળજી હુલલજી વૈદ.

ગુજરાતની ગૃહલક્ષ્મીઓ ! મારી સુન્દર ખડેનો ! આજે નવું વર્ષ શુભ થાવ તમારું, જગતનું કલ્યાણ થાવ. આજ મંગલ તિથિયે તમારા હૃદયાકાશમાં આનન્દના નૃત્ય આદરો. ખડેનો ! આજે હૃદય સાક્ષી પુરે છે કે:—

આશાનાં નૂર ને શ્રદ્ધાનાં પૂરની
ઉધા જાગી, ઉધા જાગી.
જાગો, જાગો ઝીલનારી રે ખડન,
ઉધા જાગી, ઉધા જાગી.

નવ આશાનાં નવ રાસ ઝીલનારી ખડેનો ! જાગો, જાગો. આજે આશાનાં નૂર ને શ્રદ્ધાના પૂરની ઉધા જાગી ! પ્રભુના પ્રકાશ-ભર્યું જુઓ આજે જગત : નવી આશાનાં નવાં તેજ. એ તેજની જ જ્યોતિમાંથી આપણે આપણા આત્મા પ્રગટાવશું; એ જ જ્યોતિની શુદ્ધિમાંથી આપણે આપણા આત્મામાં વિશુદ્ધિ સંભરશું; એ જ જ્યોતિના પરમ મૂલ, પરમ ધામ પરમાત્માના પરમ મોક્ષધામ તરફ આપણે આપણી દ્રષ્ટિ રાખશું. એ જ પ્રકાશનાં આંખડલીમાં અંજન આંજશું. એ જ જ્યોતિના અખંડ દિવડાઓ સંસારના પૂણ્યધામના મન્દિરો—ગૃહરાજ્યોમાં અખંડ જ્યોતિશા ઝળકાવશું. ને એ જ જ્યોતિ ઝીલતા જગતને એ જ જ્યોતિનાં દાન આપશું. પ્રભુના પરમ ધામમાં જ આશા રાખશું. ખડેનો ! આ આશા રાખશે તો આનંદ જ છે.

મંગલ સૌભાગ્યદેવીઓ ! આર્યભૂમિની આશાઓ ! શ્રદ્ધા-મૂર્તિઓ ! પરમેશ્વરની પરમ કૃપાની વર્ષા ઝીલો. દયાનિધિના દયાના અખંડ પુણ્યોનાં પાન કરો. પ્રભુનાં દર્શન ને પ્રભુની પરમ પ્રસાદી રૂપી મૃતસંજીવની દયાનાં પાન કરો. તમારામાં શ્રદ્ધા છે તે શ્રદ્ધા વિકસાવો. આશાની જ્યોતિ ને શ્રદ્ધાના અમૃતનાં સદાવૃત સંસારે સ્થાપો ! આજ આજ આ જ ભાવના-નવ વર્ષનું તમારું વ્રત, ખડેનો ! સિદ્ધ થાવ તમોને આ સદાચરણ. મૈયાઓ ! આર્થી શુભ આશીર્વાદ શું આપું ?

ખડેનો ! આ આશા, આ શ્રદ્ધા જીવનને પગલે પગલે, જીવનની ક્ષણે ક્ષણે અનુભવજો અને વિકસાવજો. પ્રભુ વિશ્વનો આધાર છે, જગતનો ધર્શ છે, ને સંસારનો સૂત્ર છે. વિશ્વના અનેક વિભાગમાં એ જ જ્યોતિ જાગે છે. જગતની અનેક સાંકળોને સાંધનાર તે સૂત્ર છે. ને સંસારની અનેક સુખદુઃખભરી યાત્રાઓમાં તે જ પરમ મૂર્તિ આપણી આશા ને શ્રદ્ધાનું સ્થાન છે.

સૌભાગ્યદેવીઓ ! તમો સંસારની દેવીઓ છો. કન્યા, વધૂ, માતા રૂપે તમારે સંસારમાં તરવાનું છે અને સંસારને તારવાનો છે. જીવનનો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે, ખડેનો ! કાલે માતાને મંદિર દોડતાં હતાં. શાળામાં કંઈ શીખ્યાં. સાસરીએ આવ્યાં. ગૃહિણીધર્મનો વારો આવ્યો ને માતાએ થયાં. અનેક તડકા-છાંયાનો અનુભવ થયો. કેટલાક સંબંધીઓ, સાથીઓ પરલોકવાસી થયા. જીવન વહું જાય છે. દેહને જરા આવતી જાય છે. સંસારનો અર્થ ખડેનો ! સરી જાય તે-જે ન ટકે તે. આ સરી જતા, ક્ષણ ક્ષણ બદલાતા સંસારમાં પ્રભુપરાયણ થવામાં જ સાર્યકતા છે. દેહમાં રહેલો ચેતન આત્મા ભગવાનનો અંશ છે અને તે આપણું નિજસ્વરૂપ છે, આપણું મૂલ છે. ખડેનો ! માનવીનાં સૌભાગ્ય આ સાર્યકતામાં જ છે અને સ્ત્રીસૃષ્ટિ આ શક્તિમાં સહધર્મચારિણી છે.

જાણો છો ખડેનો ! મહર્ષિ મનુનું વચન “ પ્રસન્ન દેવતા

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૯

રહે જ્યાં પામે સન્માન સુંદરી. ” સ્ત્રીજ્યોતિની સંસારના મન્દિરમાં આ જ્યોતિ પ્રતિષ્ઠા કરે છે.

એકાકી બ્રહ્મનારાયણે “ હું એકલો અનેક રૂપ થાઉં ” વિચારી સહધર્મચારિણી સખી પરમ કલ્યાણિની માતૃજ્યોતિ માયાને પ્રગટ કરી. તે મહાદેવ ને મહાદેવીના પરમ, તપોમય, આનંદમય અદ્વૈતલગ્નથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. પ્રભુજ્યોતિએ પ્રકૃતિદેવી દ્વારા પરમ સુંદરતા પ્રગટ કરી. આ જ્યોતિષાંચની અખંડ બેલડી વિશ્વના વૃંદાવનમાં વિહાર કરતી કઈ ભક્તદ્રષ્ટિ નીરખતી નથી ?

આ જ્યોતિને પરમાત્માએ પોતાથી પણ અધિક એવા “મહત્-બ્રહ્મ” ના સંબોધનથી શ્રી ગીતામાં બોધી છે.

આ જ જ્યોતિને શ્રી રાસેશ્વરની અમૃતરાસ લખ કરતી રાસેશ્વરી નામે રસિક ભક્તો પૂજે છે.

સૌન્દર્યના પૂજારીઓએ-ઋષિકવિઓએ પ્રભુની Energy-શક્તિ-Nature પ્રકૃતિરૂપે તે મહાદેવીનાં અમર ગાન ગાયાં છે.

મહા ચિત્રકારો તે સ્વરૂપદ્વારા મોહ પામી પ્રભુજ્યોતિને પામ્યા છે ને તેમની પીછીએ તે જ્યોતિનાં દર્શન કરાવ્યાં છે.

તે પરમ જ્યોતિના સહધર્મચાર વગર આપણા કયા દેવો તેમની પ્રભા પ્રગટ કરી શક્યા છે ? શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા ગાતાં સુરદાસ, નરસૈયો ને મીરાં ‘રાધાકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ’ કરી નાચ્યાં છે. ને રામજીનો પરમ ઉપાસક તુલસીદાસ ‘સિયાવર રામચંદ્રકી જય’ના ચિરંજીવ સ્તોત્રોથી તે જ્યોતિના મહિમાના પાવન શંખ-નાદ કરી ગયો છે.

અમ્મા-માતા-રૂપે તેમની પ્રતિષ્ઠા ગવાય છે, ને પ્રભુમય

૨૦

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

જીવન ગાળતા અનેક લકતો તે માતાને જોળે પોતાનાં શિર નમાવી સંસારના રાગથી વિમુક્ત થયા છે. આરાસુરી આઈમાના રાસો કઈ સ્ત્રીઓએ નથી ઝીલ્યા ? ને માના પુરુષલકતોએ સ્ત્રીની દીનતાથી નથી ગાયાં ?

“ આ અખિલ વિશ્વમાં વ્યાપતી ખીરદાળી મા મુજ કાળજડામાં માય, ઝાંઝર વાગે મા. ”

* * *

“દશે દિશા માની ભેગણીઓ લગાડી રહી છે લ્હાય રે હરિહર બ્રહ્મા નમી પડ્યા ને સ્તોત્ર શક્તિનાં ગાય ! માના બાળક સઉ !”

“હરિ હર બ્રહ્મા ને સઉ પુરુષો-તેને કરીયે શુંય રે ? માવડો પાસે ગોઠડો કરતાં વળે દીકરીને હુંક, અમે મા તુજ જોળે !”

“તુજ જોળે પડી રહીયે ત્યારે ભાગે ભવની ભાવટ રે, જમકંકરની ખીક ન લાગે, તરી જઘએ ભવસાગર એમાં તું હોડી છો.”

આ માતાજીના સ્તવનમાં અહા કેટલી દુઃખી દીકરીઓએ આશ્વાસન લીધાં છે; કેટલી નિર્દોષ મુગ્ધાઓ શક્તિવાળી વિરાંગનાઓ બની છે ને સંસારસાગરને તરી ગઈ-તરાવી ગઈ છે ?

વંદે માતરમ્ના પવિત્ર સૂત્રે દેશને માતા રૂપે જ નમન કરાવ્યાં છે ને દેશની માતૃસેવા માટે સુપુત્રો સજ્જ થતા જાય છે. આ જ્યોતિનો સ્ત્રી અવતાર છે. આ જ્યોતિના અંશો-અંકુરો સ્ત્રીજ્યોતિએ સંસારના બાગમાં ખીલવવાના છે, તેની સુવાસ પ્રગટ કરાવવાની છે; તેનાં શુભ ફળોનો ફાળ ધારવાનો

નવા વર્ષના યે બોલ.

૨૧

છે ને તે જ જ્યોતિની સુંદરતા, સાત્વિકતા ને શૌર્ય ગૃહે ગૃહે, આશ્રમે આશ્રમે ને આખી સૃષ્ટિમાં પ્રગટ કરવાનાં છે.

તે જ જ્યોતિ એકાકી-કુમારી સરસ્વતી રૂપે પ્રગટ થઈ છે, ને માણસોના શવ-મહાઓમાં જ્યોતિનો પ્રાણુ પ્રગટાવી માટીના મંદિરોમાં પ્રાણુપ્રતિષ્ઠા કરી છે ને પુરુષોને શિવરૂપ કર્યા છે.

નિર્મલ ગંગારૂપે તે જ જ્યોતિ સ્વર્ગમાંથી નીકળી છે ને પતીત સંસારમાં પવિત્ર રહી સર્વેને પાવન કરે છે.

માતા રૂપે તે જ જ્યોતિ ક્ષમા ને સ્વાર્થત્યાગની અન્નપૂર્ણા દેવી સમી ગૃહે ગૃહે પ્રગટ થાય છે. માતાનાં તપ, માતાનાં દાન તે પ્રભુનાં દાન ને પ્રભુના તપ સમાન હો !

આ જ્યોતિનાં દર્શન ઇતિહાસોએ કેવાં દિવ્ય કરાવ્યાં છે ? સાહિત્યના સુંદર બાગોમાં હૈયાની મનહર મહારાણી સમા શા ખીલ્યાં છે ? કંઈ મૂર્તિઓની ઝાંખી જ કરી પાવન થઈએ.

સીતાજી ! હા પવિત્ર સીતા માતા ! પવિત્ર રામજીની પરમ પવિત્ર દેવી ! શાં તમારાં તપ ! શી તમારી ક્ષમા ! રામ-ચંદ્રજીનો રાજ્યાભિષેક વનવાસમાં બદલાયો ને મહારાણી થતી મૃગાક્ષી સિંહણ સમી શૂરી થઈ પિયુજ સાથે વનમાં ચાલી. અસુરની લંકામાં તેણે રામજીનાં જ સ્તવન કર્યો, ને ક્રુદ્ધ ધોખીના મતથી ડરી લોકાપવાદના ભયથી પવિત્ર દેવીને અન્યાયીશાસન કરતા પતિ-રાજા તરફ તેણે ખેદ સરખો પણ ન દેખાડ્યો ને પવિત્ર દેવી અગ્નિના ભડકામાં અમર રહી શુદ્ધ હતી તેવાં શુદ્ધિનાં સાક્ષ્ય અપવિત્ર સંસારને આપ્યાં. નમન નમન છે તે પરમ કલ્યાણિની દેવીને. જય જય સીતા, જય જય સીતા, જય જય સીતારામ !

સાવિત્રી ! હા ! પવિત્ર સાવિત્રી ! રાજકુમારી તપતા રાજર્ષિની પત્ની થઈ તમે તપ તપ્યાં. તમારા મરેલ પતિના

૨૨

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

શવમાં ધર્મરાજને જીતી જીવ મૂકાવ્યો. તમારા અન્ધ સસરાજીને દોચન અપાવ્યાં. જય જય તપોમયી દેવી, જય ! જય !

મહાલસા ! પવિત્ર મહાલસા ! ગૃહદેવી ! સંન્યાસિની ! શા તારાં બાલકોને તેં લડાવ્યાં. શા પરમ સંન્યાસિની તે ઉગતા છોડોને દિક્ષા આપી. સંસારસાગરને તરવાનું સંન્યાસ-પરમ ત્યાગની દિક્ષાને દેનારી માતા-જય તારનાર ઉદ્ધારનાર માતાનો.

ઇતિહાસની આરસીમાં દિવ્ય દેખાતી શુરાંગના સિંહણુ-સમી શૂરી ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈનાં શાં શૌર્ય ? દેવી ! ઇતિહાસમાં તારૂં નામ અમર થયું.

ફ્રાન્સની પ્રેરિત બાલિકા જૉઅન ઑફ આર્કસ તેં ફ્રાન્સના શા ઉદ્ધાર કર્યા : શાં શૌર્ય દાખવ્યાં ! હારી જતા રાજલશ્કરને બાલિકા તેં શું સતેજ કર્યું ! જય જય તારી શૌર્યજ્યોતિનો !

પુરાણના દિવ્ય દેશ તથા ઇતિહાસની પ્રેરક ભુમિકાઓ-માંથી ચાલો જરા વર્તમાન યુગની જ ઝાંખી કરી લઈએ.

પરમ પુણ્યશાળી શાન્તિના સામ્રાજ્યનો વિરલ દહાવો લઈ ગયેલી મહારાણી વિક્ટોરીયા ! શા તારા મધુરા શબ્દો ! આશા-જનક પ્રેરક શબ્દો ! કયે ખૂણે, કયા ગામડીયાથી પણ તારૂં નામ અજાણ્યું છે ? ને કયા પુરુષે રાણીનું રાજ્ય છે કહી તેની પત્નીને હુકો નથી આપ્યા કે તેના હુકમો નથી ઉઠાવ્યા ?

પવિત્ર મૈયા ફ્રાન્સીસ પાઉર કોએ પ્રભુભક્તિના કેવા પાઠો ગાયા છે-પ્રેર્યા છે.

પવિત્ર દયાદેવી નાઈટેંગેલે કેટલાંક દુખીઓનાં દુઃખ નિવાર્યાં છે.

જનરલ બુથે તે દેવીના સહધર્મચારથી મુક્તિફાળના ધર્મ-ચુદ્ધોના શા શા વિજયો મેળવ્યા છે ?

નવા વર્ષના બે બોલ.

૨૩

હિંદુસ્તાનમાં આવી હિંદુ ધર્મપર ક્રિદા થયેલી એનીબિસેન્ટે આ દેશમાં શા મંગળ સમારંભો યોજ્યા છે ?

હિંદુસ્તાનની આદર્શરૂપ સુન્દરી સરલાદેવીની અપૂર્વ શક્તિનો આપણને ગયે વર્ષે જ અનુભવ થયો.

નાની વયમાં જ વિદેહી થયેલી તોડહત્તનાં કાંચોચે યુરોપમાં પણ પ્રસંસા મેળવી.

સ્ત્રીજ્યોતિની શક્તિની ઝાંખી ભૂત અને વર્તમાનમાં આપણે કરી. સ્ત્રી તે સરલતાની મૂર્તિ છે, શાન્તિની ગંગા છે. જીવનની આનંદબંસી છે. શ્રદ્ધાતું સ્વરૂપ છે અને યોગ-સ્વાર્થત્યાગની સિદ્ધિ છે. ભગવાન બુદ્ધને મળેલી સુખતાની કથા જહેનો સાંભળવા જેવી છે.

બુદ્ધ ભગવાન બોધિસત્વ વૃક્ષ નીચે તપ કરતા હતા- સત્ય શોધતા હતા. ઘણા દિવસના કઠણ તપ અને અપવાસથી શરીર જીર્ણ થયું. મહર્ષિને ઘણા દિવસ થયાં ભોજન મળ્યું ન હતું. ગાત્ર સુકાયાં હતાં.

પડોશમાં એક ગામ હતું, ત્યાં સુખતા નામની સુન્દરી એક ધનવાનની પત્ની હતી. પુત્રના કોડવાળીએ એમ માનતા લીધી કે પુત્ર પ્રસવ થશે તો વનદેવને થાળ ધરાવીશ. ભગવાને માનતા સફળ કરી ને ત્રણ માસના હસતા બાલકડાને લઈ કોડવતી સૌભાગ્યવતી વનદેવને થાળ ધરાવવા ચાલી. બુદ્ધ ભગવાન તપતા હતા તે વૃક્ષ નીચે સુન્દરીઓનો સંઘ આવ્યો. બુદ્ધને જોયા. સાક્ષાત વનદેવે દર્શન દીધાં અને બુદ્ધ ભગવાનને થાળ ધરાવી અર્ધ આપી તેમના સુકાતા મુખમાં શરીરને સંતોષનાર મધુર દુધપાકના કોળીયા ભરાવ્યા. આ પ્રસાદે બુદ્ધને સતેજ કર્યા ને પુનર્જીવન આપ્યું. સુખતા દેવને પ્રસન્ન જોઈ રાજી થઈ ને બુદ્ધે તેને તથા તેના બાલકને આશિર્વાદ આપ્યો. સરલતા, શાન્તિ

અને સંતોષની ભૂતિ સુખતાને જોઈ લગવાને પુછ્યું, “મૈયા, સત્ય માટે, પ્રકાશ માટે, દુનિયાનાં દુઃખ નિવારનાર સાધનો મેળવવા ભયું છું. છ વર્ષના કઠણ તપ પછી યે નથી મળ્યું તે. પણ તમોને જીવન મધુરું લાગે છે? સંસારમાં આનન્દ છે? સંસારના દહાવા ને હેતમાં સંતોષ છે?” સુખતાએ ઉત્તર આપ્યો: “પૂજ્યદેવ! હૃદય નાનું છે માફ. આખા ખેતરને વર્ષાદનાં છાંટણાં ન ભીજવે પણ મારા પુખ્ત જેવા નાના હેડાને તો તે પૂર આણે છે. મહારાજ, મારા પતિની કૃપા ને મારા બાલકનાં મરકલડાં મારા જીવનના પ્રકાશ છે. ગૃહસેવામાં મારા દિવસો આનન્દે જાય છે. પ્રાતઃકાળે ઉઠું છું, લગવાનનું સ્તવન કરું છું, દાન કરું છું, તુલસી સમારું છું. ચાકરોને કામે લગાડું છું. બપોરના પતિદેવને પોઢાડું છું. મારા જોળામાં મધુરાં ગીતો ગાઉં છું ને મીઠો પવન ઢાળું છું. સાંજના વાળુને વખતે કુટુમ્બને પીરસું છું. આડોપડોસી સાથે વાર્તાવિનોદ થાય છે. ત્યાર પછી પ્રભુની કૃપા છે અમારા પર. અમે શાને સુખી ન હોઈએ? ને આ મારો પુત્ર તેના પિતાને સ્વર્ગનાં દ્વાર પણ ખોલી અપાવે તે પુત્રજન્મથી શી અધિક તૃપ્તિ હોય, વનદેવ! શાસ્ત્રોનું વચન છે કે:—રસ્તાઓ પર વટેમાર્ગ માટે છાયા થાય માટે વૃક્ષો રોપવાં, તેમની તૃષા છીપાવવા કુવા ખોદવા અને પુત્રની પ્રાપ્તિ—આટલું સ્વર્ગ અપાવશે. શાસ્ત્રમાં અમને તો શ્રદ્ધા જ છે. મહર્ષિઓ કરતાં અમો ડાહ્યાં નથી. તેઓ દેવો જોડે વાતો કરતા, વેદ ને મંત્રો જાણતા. સત્ માર્ગ ને શાન્તિના વેત્તાઓ હતા. હું તો એટલું જ જાણું કે સારામાંથી સાફ જ ફળે ને ખરાબમાંથી ખરાબ! સર્વને સર્વ યુગમાં સારા ખીજમાંથી સાફ ફળ જોઈએ છીએ પ્રત્યક્ષ, અને કડવાં ખીજોમાંથી ઝેર પ્રગટે છે. ઈર્ષ્યામાંથી વૈર ઉત્પન્ન થાય છે. હેત હોય તો મિત્રો મળે છે, ધૈર્યમાંથી શાન્તિ. આ બધું મળે છે આ એક જીવનમાં જ મહારાજ! અને પ્રભુ દોરી ખેંચે ત્યારે જેવું વાળ્યું છે તેવું લણ્યું, જેવું દીધું છે તેવું મળશે, જે આહિં આદર્યું તેવું ત્યાં છે ફળ. વનદેવ! વધારે સાફ એ મળે. એક ચોખ્ખાના

નવા વર્ષના બે બોલ.

૨૫

દાણામાંથી અનેક દાણાઓ થાય છે. સંસારમાં દુઃખે છે, અને માનવીઓનાં હૈયાં હાથ પણ ન રહે. આ માફે બાલકડું હતું ન હતું થાય તો તો માફે કાળજી કાઢી જ નય, તેની સાથે હું તો સ્વર્ગે જઈને પતિદેવની ત્યાં વાટચી જોઉં. પતિદેવ સાથે પણ સ્વર્ગ સીધાફે-સતિ થાઉં. શાસ્ત્રોનાં વાક્ય છે, મહારાજ ! સતિઓ માટે. તેમના માથા પર વાળ છે તે વાળ દીઠ કોડ વર્ષ સ્વર્ગનાં મળશે. મને શો ભય હોય, વનદેવ ! જીવન અમારામાં મિઠાશ છે. ગરીબોને-દુખીઓને નથી વિસરતાં અમો. સાફે લાગે તે કરવું તે માફે છે નાનકડું સૂત્ર. શાસ્ત્રની આજ્ઞા પાળું છું.”

લગવાન બુદ્ધ પ્રસન્ન વદને બોલ્યા: “ ગુરુઓની ગુરુ છે, તું મૈયા ! ત્હારી નાની કથામાં વેદથી પણ અધિક જ્ઞાન છે. ત્હારે વધારે જાણવાની જરૂર નથી. સત્યને ને ધર્મને તું જાણે છે. મધુર પુષ્પ ! તું નિર્ભય ખીલજે, ત્હારાં જેવાંઓની સાથે શીળી છાયામાં. સત્ત્વનો પ્રચંડ પ્રકાશ ત્હમારા જેવાં કુમળાં મ્હોર માટે નથી. ત્હેં મારી પૂજા કરી પણ હું ત્હારી પૂજા કરું છું, દેવિ ! જ્ઞાનેશ્વરી ! જ્ઞાન મળ્યું છે તેનું ત્હને લાને નથી. અને જેમ પ્રેમથી જ પંખીડું ઘર તરફ દોડે છે તેમ શ્રદ્ધાથી જ તું ધર્મ આચરણ કરે છે. ત્હારા દર્શનથી જ ખાત્રી થાય છે મારી, કે માનવીઓ માટે આજ્ઞા છે. શાન્તિ ! શાન્તિ ! કલ્યાણ ! કલ્યાણ ! સિદ્ધ થા તું અને મને સત્યની પ્રાપ્તિ થાવ. આ આશીર્વાદ માળું છું ત્હારી પાસે.”

ખડેનો ! સુખતાએ લગવાન બુદ્ધને આશીર્વાદ આપ્યો ને તે ફળ્યો. અમારી બુદ્ધિની, સંસારની સુખતા થાઓ ખડેનો ! આજે બેસતા વર્ષે આ જ આશીર્વાદ.

૨૬

શ્રીઓને સન્દેશ.

નવા વર્ષના બે બોલ.

(સંવત્ ૧૯૬૮)

લખનાર:—ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી,

બી. એ. એલ્.એલ્. બી.

નવા વર્ષના આ માંગલિક પ્રસંગે મુંબાઈના સાંસારિક જીવનના મંગલ અવતારરૂપ આ સ્ત્રીમંડળનાં મંગલ દર્શનનો લાલ મળવાથી હું મારી જાતને ભાગ્યશાલી માનું છું, અને તે લાલ આપનાર તમારા ‘હોંશીલા’ મન્ત્રી મારા મિત્ર રા. ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળાનો હું અંતઃકરણથી ઉપકાર માનું છું.

પરંતુ એ લાલ મળવાથી હું જેટલો સુખી થયો છું તેટલો આ ક્ષણે હું ચિંતાતુર પણ છું. ગુર્જર જનસમાજના ભૂષણરૂપ આપણા માનવંતા દિ. બા. અંબાલાલભાઈએ ગતિમાં મૂકેલી વ્યાખ્યાનમાલામાં આજને પ્રસંગે એક મણકે ઉમેરવાની હિમત ધરનાર તમારો આ નમ્ર સેવક માત્ર વિદ્યાર્થી છે. એના જીવનનો પ્રવાહ સુંદરતા, મધુરતા કે રસિકતાથી લક્ષિત નથી, તેમ કૌટુંબિક જીવનની કેટલી એક વિષમતાઓનો તેનો અનુભવ પણ પરોક્ષ જ છે. તે સ્થિતિમાં મારા બોલ તમને કેવા લાગશે તે બાબત મારા મનમાં ચિંતા રહે એ તમે સ્વાભાવિક લેખશે. મારા બે બોલથી તમારો ઉત્સાહ મંદ ન થાય, અને તમને કોઈ પણ પ્રકારથી નીરસતા ન ઉપજે એ માટે હું ઘણો જ ઉત્સુક છું. ઉછરતા અને ભવિષ્યના ગુજરાતની માતાઓ ! ગુર્જર-માતાના આ બાલકના બે બોલ માટે મોટી આશાઓ બાંધતાં

નવા વર્ષના બે બોલ.

૨૭

નહિ, પણ ગુજરાતના લાવી માટે સરખી ચિંતા રાખનારા એક મિત્રના બોલ ઉપર જેવું અને જેટલું ધ્યાન આપવાનું તમને યોગ્ય લાગે તેવું અને તેટલું ધ્યાન ખેંચાડવાની કૃપા કરજો.

પશ્ચિમના દેશોમાં સ્ત્રી અને પુરુષની સમાનતાનો સવાલ આજ કેટલાં વર્ષો થયાં ચર્ચાય છે, અને રાજ્યજીવનમાં સરખા હક સંપાદન કરવા સાફ સ્ત્રીજાતિની કોમલતાને ન છાજતા એવા કેટલાક પ્રયત્નો થતા પણ આપણા સાંલગવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં સફલાગ્યે આ સવાલ એ સ્વરૂપમાં ઉપસ્થિત થયો નથી, અને હું ધારું છું કે ઉપસ્થિત થવાનો સંભવ પણ જૂન છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે જે સવાલ છે તે સમાનતાનો નથી. કોણ કયા અંશમાં બીજાના પ્રમાણમાં વિશેષ છે તે સવાલ છે. એકબીજાની વિશેષતા એકબીજાથી સમજાય તો સમાન હકનો પ્રશ્ન જ નહિ જેવો થઈ જશે અને જે કલેશ પશ્ચિમનો સ્ત્રીસમાજ અત્યારે અનુભવે છે તેનો છાંયો પણ આપણાથી દૂર રહેશે.

જ્ઞાનને માટે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેનો સરખો અધિકાર છે, કારણ કે બન્નેનામાં તે સંપાદન કરવાનું સરખું સામર્થ્ય છે. આ વાત મને એટલી તો નિર્વિવાદ લાગે છે કે તે સંબંધી કંઈ નિર્વચન કરવું તે પણ અત્યારે અસ્થાને છે. તેમ, નાનું મોટું, શારીરિક અથવા માનસિક બલની અપેક્ષા રાખતું, કોઈ પણ પ્રકારનું પરાક્રમ પુરુષ કરી શકે અને સ્ત્રી ન કરી શકે એવું પણ નથી. માનવજીવનના સર્વ પ્રદેશોમાં, ગૃહ, ધર્મ, રાજ્ય, સાહિત્ય, એ સર્વમાં પુરુષના જેવું જ બલ, ધૈર્ય અને દક્ષતા દર્શાવનારા અનેક સ્ત્રીકૃત્યોની ઇતિહાસ સાખ્ય પૂરે છે. માથે આવી પડે અથવા હૃદય ઉકળે ત્યારે સ્ત્રીનું પરાક્રમસામર્થ્ય પુરુષના કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતું રહેતું નથી એ ઇતિહાસસિદ્ધ છે.

તમારું આ મંડળ જ આ વાત સાબીત કરે છે. આઠ

વર્ષની અંદર તમે પોતે જ કેટલું કરી બતાવ્યું છે ? આઠ વર્ષમાં તમારી સંખ્યા પચાસથી વધીને લગભગ ત્રણસો ઉપર પહોંચી છે. તમારા જાથુકના ફંડમાં તમે લગભગ બે હજાર રૂપીયા જેટલી રકમ જમાવી શક્યાં છો. વર્ષોવર્ષ તમે પાંચસે રૂપીયા ઉપર લવાજમમાં એકઠા કરો છો, અને તેમાંથી સ્ત્રીઓને વિનોદ સાથે સફળોદ્ય આપે એવા અનેક પ્રસંગો ઉપજાવી, તમારી વ્યવસ્થા-શક્તિને તમારા ઉત્સાહને અને ઉપજાવનારના વિચારમાં તમારી વિવેકબુદ્ધિને શોભા આપે તેવી રીતે ખર્ચ કરો છો. તમે નિયમિત રીતે સભાઓ ભરો છો, સારા સારા વિષયો ઉપર સ્ત્રી તથા પુરુષ હિતચિન્તકોનો તેમ જ તમારા પોતાના સભાસદોનાં વ્યાખ્યાનો નિયમિત રીતે સાંભળો છો, અને નૂતન વર્ષ તથા નવરાત્ર જેવા માંગલિક પ્રસંગોમાં ઉત્તમ અને સંસ્કારિત સ્ત્રી-સ્વભાવને છાજે તેવા સ્નેહસંમેલનો કરી તમે મુંબાઈના ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગના જીવનમાં એક નવો રસ દાખલ કર્યો છે. અને, સર્વના સુકુટરૂપે તમારા વાર્ષિક મેળાવડામાં આપણા રાજ્યવીર માનવંતા શેઠ દાદાભાઈ નવરોજીની જયન્તીનો પ્રસંગ, તે મહાત્માના ગૌરવને છાજે તેવી રીતે ઉજવી, તમે મુંબાઈના પુરુષ-વર્ગને શરમિંદો કરો છો. તમારું આટલું કાર્ય આઠ વર્ષની વયના કોઈપણ મંડળને શોભા આપનારું છે; તો ‘સ્વાતન્ત્ર્યહીન’ સ્ત્રી-મંડળને માટે હોય એમાં કંઈજ નવાઈ નથી. તમારી આ કૃતાર્થતાને માટે હું તમને અંતઃકરણપૂર્વક અભિનન્દન આપું છું. અને તે માટે પ્રાઠ વયનાં પણ ઉત્સાહ અને ઉદ્યોગશીલતામાં યુવતીઓને પણ શરમિંદાં કરી નાંખે એવાં તમારાં માનવંતા પ્રમુખ સૌ. જમનાબાઈ સક્લેષ્ઠનો મુંબઈમાં વસતા ગુજરાતી પુરુષવર્ગ તરફથી હું ઉપકાર માનું છું.

ખેલો ! સન્નારીઓ ! તમારા તરફ અમારા, પુરુષોના, અપરાધો ઘણા છે. અમે તે અપરાધોનાં પ્રાયશ્ચિતો પણ ઘણાં ભોગવ્યાં છે અને અત્યારે ભોગવીએ છીએ, અને કેટલાક કાળ

નવા વર્ષના એ બોલ.

૨૯

સુધી હજી અમારે ભોગવવાં પડશે. અમે અપરાધી છીએ તે અમે કબુલ કરીશું; પણ તેની સાથે અમે કહીશું કે આપણા આદ્ય રાજા અને ધર્મશાસ્ત્રના પ્રણેતા મનુમહારાજે તમને આપેલા હકપત્રનું અમે હજી સંરક્ષણ કરીએ છીએ, અને તેને પ્રતાપે અમે વાસ્તવિક રીતે અપરાધી છીએ, અમે અપરાધી છીએ તે તમે જાણો છો, તે છતાં અમે તમે પરસ્પર સહભાવ રાખી શકીએ છીએ, અને એકબીજાને વિપત્તિની વખતે સહાયતા પણ આપી શકીએ છીએ.

તમે મને પૂછશો કે તે હકપત્ર કયું? તે હક કયો? હું તમને તે ટુંકમાં જણાવીશ. મનુમહારાજના પ્રમાણથી ભૃગુ-સંહિતાકાર ઉપદેશ કરે છે કે:—

પિતૃભિર્ભ્રાતૃભિર્ઞૈતાઃ પતિભિર્દેવૈસ્તથા ।
 પૂજ્યા ભૂષયિતવ્યાશ્ચ बहु कव्याणमप्सुभिः ॥
 यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।
 यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥
 शोचन्ति जामयो यत्र विनश्यत्याशु तत्कुलम् ।
 न शोचन्ति तु यत्रैता वर्धते तद्धि सर्वथा ॥
 जामयो यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः ।
 तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥
 तस्मादेताः सदा पूज्याः भूषणाच्छादनाशनैः ।
 भूतिकामैर्नૈર્નિત્યં સત્કારેષૂત્સવેષુ ચ ॥

મનુ. ૩ ; ૫૬-૫૯.

પિતા, ભાઈ, પતિ, દેવર, જેમને બહુ કવ્યાણની ઇચ્છા હોય તેમણે સ્ત્રીઓ પૂજ્ય છે, ભૂષણાદિકથી શણગારવા યોગ્ય છે. જ્યાં પિતા વગેરે સંબંધીઓથી સ્ત્રીઓ પૂજા પામે છે, ત્યાં દેવતા રમણ કરે છે; અને જ્યાં તેમનું પૂજન નથી થતું ત્યાં સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફલ થાય છે. જે કુલમાં સ્ત્રી, પત્ની, દુહિતા, સ્તુષા વગેરે સંબન્ધવાળી સ્ત્રીઓ દુઃખી હોય છે, તે કુલ શીઘ્ર વિનાશને

પામે છે; અને જે કુલમાં તેમને દુઃખ નથી હોતું તે કુલમાં હમેશાં ધનધાન્યસમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે. જે કુલની સ્ત્રીઓ પૂજન પામવાથી ‘આમનું અનિષ્ઠ થશે’ એવો શાપ આપે છે તે કુલ કામણદુંભણ થયું હોય તેની પેઠે વિનાશ પામે છે; માટે, સમૃદ્ધિ મેળવવાની કામનાવાળાઓએ સ્ત્રીઓનું સદાસર્વદા ભૂષણ અને અન્નવસ્ત્રાદિકથી પૂજન કરવું; અને ખાસ કરીને સત્કાર અને ઉત્સવોના પ્રસંગોમાં. (મનુ : ૩; ૫૫ થી ૫૬.)

આ તમારું આપણા આદ્ય મહારાજ મનુલગવાને આપેલું અનિવાર્ય હકપત્ર છે. પુરુષોનાં તમે પૂજનપાત્ર છો; તેમના સમાન નહિ પણ તેમનાથી ઉંચાં; તેમની પૂજા પામવાને પાત્ર : આ તમારો હક. તમારો અમારો સંબન્ધ પૂજ્યપૂજકનો સંબન્ધ છે. તમે અમારાં પૂજ્ય છો; અમે તમારા પૂજક, પૂજરી છીએ. તમે અમારાથી હલકાં નથી. અમે તમારા સમાન નથી; પણ તમે અમારાથી ઉંચાં છો, નહિ તો તમે અમારાં પૂજ્ય શી રીતે હોઈ શકો ? તમે અમારાં સેવક નથી, તમે પુરુષનાં દાસ, ગુલામ, નથી, પણ તમે તેમના દેવરૂપે છો. તમારું પૂજન કર્યાથી પુરુષોનું ઐહિક, આધ્યાત્મિક કલ્યાણ થાય છે. તમારા શાપથી અમે નષ્ટ થઈએ છીએ. અમને કલ્યાણની ઇચ્છા હોય-અમને વૃદ્ધિની-પ્રોત્તેજ સંપાદન કરવાની-ઇચ્છા હોય તો અમારે તમારું પૂજન કરવું એવી મનુલગવાનની અમને અનુલ્લંઘનીય આજ્ઞા છે. અમારે તમને દેવરૂપ માનવાં જોઈએ, તમને પરિતાપ ન થાય, તમને દુઃખ ન થાય, તમને કલેશ ન થાય તે રીતે અમારે તમારી સાથે વર્તવું જોઈએ. અમારે દેવની કૃપાની ઇચ્છા હોય, અમારા જીવનમાં દેવત્વ સંપાદન કરવાનું અમારું કર્તવ્ય હોય, તો અમારે તમારી સાથે પૂજ્યપૂજકભાવથી વર્તવું જોઈએ.

ઉપરના હકપત્રનો અમે ઘણીવાર લંગ કરીએ છીએ એ વાતનો હું એકદમ સ્વીકાર કરીશ. અને અમે તેનાં પરિણામો

નવા વર્ષના બે બોલ.

૩૧

ભોગવીએ છીએ. પરંતુ જેટલા અંશમાં મનુલગવાનની આજ્ઞા પાળવાને હિન્દુ જનસમાજ હજી તૈયાર છે, તેટલા અંશમાં હિન્દુસમાજ અન્ય સમાજોને મુકાબલે સુખી છે. ઘણા કાળથી પહેલા ચીલા હજી કાયમ હોવાથી—આપણા જનસમાજમાં સ્ત્રીઓ ઘણે ભાગે અન્નવસ્ત્ર માટે દુઃખી રહેતી નથી. પતિ, પુત્ર, પિતા, ભાઈ, દીયર ઇત્યાદિ સંબંધોથી જોડાયેલો એક નહિ તો બીજો પુરુષ પોતાની સાથે સંબંધ ધરાવતા સ્ત્રીવર્ગ માટે આ ફરજ સ્વીકારે છે. અને તેથી પુરુષોના પ્રમાણમાં આપણા સ્ત્રીસમાજ સામાન્ય રીતે વધારે નિશ્ચિત, વધારે સ્વસ્થ અને વધારે પરહિતાનુરાગી બની શકે છે. આપણી સ્ત્રીઓને પુરુષોના જેટલી જીવનયાત્રાની ચિંતા નથી. અને સામાન્ય રીતે આપણા સ્ત્રીસમાજ સંતાનવૃદ્ધિના પોતાના સ્વાભાવિક ધર્મનો નિર્વાહ કરવાને વધારે તૈયાર રહે છે.

આ સ્થળે ન મજેત્સી સ્વતન્ત્રતામ એ અને એ અર્થનાં બીજાં સ્મૃતિવાક્યોનું સ્મરણ કરાવી મને કોઈ પૂછશે કે હું આ શું કહું છું ? જન્મપર્યન્તની પરાધીનતા એના કરતાં બીજું દુઃખ કયું ? એના જેવી બીજી ગુલામગિરી કઈ; એના જેવું બીજું અપકર્ષકારક શું ? અને વળી એમ પણ પૂછશે કે આપણા જનસમાજમાં સામાન્ય રીતે ચાલતો સ્ત્રીઓના જીવનનો ક્રમ જોતાં એમાં આ પૂજ્યપૂજક ભાવનો નિર્વાહ વ્યવહારમાં કયે ઠેકાણે છે ? આ પ્રશ્નોનો પણ અત્રે ટુંકામાં ઉત્તર આપવા હું યત્ન કરીશ.

ન મજેત્સી સ્વતન્ત્રતામ—એ વાક્ય છે એની ના નથી. પણ તેની સંગતિ જોઈ તેથી શું વક્તવ્ય છે તે આપણે જોઈએ. મનુ ૫ : ૧૪૭ માં એમ કહેલું છે કે બાલા, યુવતી કે વૃદ્ધ સ્ત્રીએ, ઘરમાં પણ કોઈ કાર્ય સ્વતન્ત્રતાથી કરવું નહિ; સ્વતન્ત્રતાથી ન કરવું એટલે ઉપર કહ્યાં તે પિતા, ભાઈ, પતિ, પુત્ર, દિયર વગેરેની અનુમતિ વિના ન કરવું. તે પછી કહે છે

૩૨

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

કે બાલ્યમાં પિતાના વશમાં, યૌવનમાં પતિના વશમાં અને પ્રાપ્તકાલે પુત્રના વશમાં સ્ત્રીઓએ રહેવું જોઈએ; સ્ત્રીએ સ્વતન્ત્રતા ભજવી નહિ.

આ વચનોમાં સમાયતું રહસ્ય સમજાવવાનો હું જરા યત્ન કરીશ. સ્ત્રીઓને જીવનયાત્રાની ચિંતામાંથી એટલે સુધી મુક્ત કરી છે કે પિતા અને પુત્રને અભાવે પતિના સપિણ્ડવર્ગે અને તે નહોય તો પિતૃપક્ષે તેમનું ભરણપોષણ કરવું. અને આવી રીતે ભરણપોષણ કરનાર કોઈ ન મળી આવે તો રાજાએ સ્ત્રીઓનું ભરણપોષણ કરવું. આટલે સુધી સ્ત્રીવર્ગના નિર્વાહનો ખોળે સગાં સંબંધીઓ અને જનસમાજ ઉપર મૂકવાની સાથે સ્ત્રીએ સ્વતન્ત્રતાનો આશ્રય ન લેવો એવું વચન છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તેમ છતાં પણ અસ્વાતંત્ર્ય સ્મૃતિનો દુરુપયોગ ન થાય તે માટે, અથવા તે દુરુપયોગના પ્રતિકારરૂપે, સ્ત્રીધનની યોજના કરવામાં આવી છે, અને સ્ત્રીધન ઉપર સ્ત્રીઓને સ્વતન્ત્ર અધિકાર આપીને આ અસ્વાતંત્ર્યની વિષમતાનો કંઈકે પ્રતિકાર પણ કર્યો છે.

પુરુષના પૂજ્યસ્થાન ઉપર સ્ત્રીને મૂકીને તે ત્યાં હરહમેશ ટકી રહે તે સારૂ પુરુષની અનુમતિ વિના કોઈ પણ કાર્ય સ્ત્રીએ ન કરવું એવો ઉપદેશ કરવામાં પૂજ્યતાથી ભ્રષ્ટ થવાનો કોઈ પણ પ્રસંગ ન આવે એવી સ્થિતિ સંપાદન કરવાનો ઇરાદો છે. ‘રાજાને હાથે કાંઈ પણ ખોટું કાર્ય થાય નહિ’ એ અંગ્રેજ રાજ્યતન્ત્રનું સૂત્ર તમે જાણતાં હશો. એનો અર્થ એવો છે કે રાજાને હાથે ખોટું કાર્ય થયું હોય તો પણ તેની જવાબદારી રાજાની નથી પણ રાજાના મંત્રીની છે. અને તે માટે મંત્રીની સંમતિ વિના રાજાએ કંઈ પણ કાર્ય ન કરવું એવો નિયમ અંગ્રેજ રાજ્યનીતિમાં પ્રવર્તે છે. સમ્રાજ્ઞી શ્વશુરે મવ, સમ્રાજ્ઞી શ્વશ્રવાંમવ। એ વેદોક્ત આશીર્વાચનનો અસ્વાતંત્ર્યસ્મૃતિ સાથે સમન્વય આપાજ તર્કથી થઈ શકશે. કુટુંબની જીવનયાત્રાની અને લાજ

નવા વર્ષના બે બોલ.

૩૩

આખરૂની જેના ઉપર જવાબદારી રહેલી છે તે પુરુષવર્ગની અનુમતિ વિના સ્ત્રીઓએ, ગૃહતન્ત્રની 'સમ્રાજી' ઓએ, કંઈ કાર્ય ન કરવું એ ઉપદેશમાં સ્ત્રીઓનો અધિકાર છીનવી લેવાની યુક્તિ નથી પણ એમને દુઃસાધ્ય જવાબદારીમાંથી મુક્ત રાખવાનો અને જે પૂજ્ય પદ એમને આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં તેમને કાયમ રાખવાનો હેતુ છે એવું સ્પષ્ટ સમજાશે. સ્ત્રીને હાથે ગમે તેવું ખોટું કાર્ય થાય તોપણ તેનો દોષ સ્ત્રી ઉપર ન મૂકતાં તેની નજીકના પુરુષ સંબંધીઓ ઉપર આપણા જનસમાજમાં મૂકાય છે, એ આપણે હમેશાં અનુભવીએ છીએ, અને તેનું કારણ હવે તમે સમજી શકશો.

સ્ત્રી સંસારની અધિષ્ઠાત્રી છે; તે સ્વરૂપમાં તે પુરુષવર્ગની પૂજ્ય છે. સંસારના નાના મોટા કોઈપણ કાર્યમાંથી સ્ત્રીને ખાતલ કરવામાં નથી આવી, પણ પુરુષની અનુમતિથી કાર્યમાત્ર કરવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે; અને આનો હેતુ સ્ત્રીના ઉપર જવાબદારીનો બોલ ન રાખવાનો, નિષ્ફલતાના દોષને આરોપ આવવાના પ્રસંગથી તેને દૂર રાખવાનો છે, એ હવે સ્પષ્ટ સમજાયું હશે.

વારુ! પણ ભાંડી ઘસવાનું, દળણું દળવાનું, પાણી ભરવાનું, એવું કામ અમારી સ્ત્રીઓને કરવાનું આવે છે તે પણ શું પૂજ્ય ભાવનું જ સ્વરૂપ છે કે? હું તમને તેનો પણ જવાબ આપવા યત્ન કરીશ. તમારી આવી મદદ તે પણ તમારા ઉપર અમારો પૂજ્યભાવ ટકી રહેવાનું એક કારણ છે. તમારા પુરુષવર્ગની આર્થિક સ્થિતિ જ્યાં તમને એશઆરામ આપી શકવા જેટલી બલવાન નથી ત્યાં તમે તમારી સ્વાભાવિક ઉદારતાથી તે કામ માથે લીધું છે. જનસમાજની સામાન્ય બુદ્ધિએ સ્ત્રીપુરુષના ભાર વિભાગમાં એ કામ તમારે માથે નાંખ્યું છે. તે ભારનો પૂર્ણપણે નિર્વાહ કરી તમારા સંબંધવાળા પુરુષવર્ગને તમે અમૂલ્ય

મદદ કરે છે. અને, એવી મદદ જ્યાં તમે કરે છે, તમારે કરવાની હોય છે, ત્યાં તમારી અને તમારા કુટુંબના પુરુષ-સંબન્ધીઓ વચ્ચે કેવો ઘાટો અને કેવો વિશુદ્ધ સહભાવ હોય છે? એક રાજના કુટુંબમાં અથવા તવંગર શેઠીઆઓના ઘરમાં પતિપત્ની વગેરે વચ્ચે જે સહભાવ જે ઘાટ અવિચ્છિન્ન અ-વિચ્છેદ્ય સહભાવ હોવો જોઈએ તે જોવામાં નથી આવતો, તે કેટલીએક વાર ગરીબ કુટુંબોમાં જોવામાં આવે છે; અને તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં સ્ત્રી વિષમતાનો ભાર વહેવામાં પુરુષને મદદ કરે છે. તમારા આ સેવકને કેટલાંક નાનાં રાજકુટુંબોનો, મધ્યમ સ્થિતિના ગૃહસ્થોના જીવનનો અને કંઈક ગરીબ જન-સમાજના જીવનના ઢંગનો પણ અનુભવ છે, અને એ ખાત્રીથી કહી શકે છે કે જ્યાં આર્થિક કારણસર ગૃહકાર્યમાં સ્ત્રીઓને ભાગ લેવો પડે છે ત્યાં સાચો સહભાવ તે કારણથી લેશ પણ ઓછો હોતો નથી; ઉલટો પ્રકાર અને અંશ બન્નેમાં વધારો હોય છે.

અને, આર્થિક કારણસર આપણે આપણા ઘરનું કામ કરવું પડે તેમાં નાનપ માનવાનું કંઈ જ કારણ નથી. આર્થિક આવ-શ્યકતાઓ પાસે નાના મોટા સર્વને નમવું પડે છે. રાજપદ ધારણ કરનાર કેટલાક એવા મેં જોયા છે કે જેમને મુંબઈના એક સાધારણ ગૃહસ્થ જેટલો પણ વૈભવ નહિ હોય; તેઓ પોતે જ પોતાના મંત્રી અને પોતાના કારકુન સુદ્ધાંત બની જાય છે; પણ તેથી તેમના જન્મસિદ્ધ રાજત્વને જરા પણ લાંછન લાગતું નથી. તેમ તમારે પણ તમારા કુલપતિની આર્થિક સ્થિતિને અનુકૂલ થઈ જવામાં કોઈ પણ તરેહનો સંકોચ રાખવાનું કે કોઈ પણ તરેહની સવિશેષ હતભાગ્યતા માનવાનું કારણ નથી. એટલું જ નહિ પણ તેવા પ્રસંગમાં તમારા કુલપતિ તરફ તમારો પ્રેમ છે, તમે વૈભવનાં નહિ પણ પ્રેમ અને સહભાવનાં ભૂખ્યાં છો, તમારાથી બની શકે તેટલી રીતે તેમના સુખને માટે, તેમનો ભાર હલકો કરવાને માટે, તેમની લાજ આબરૂ વધારવાને માટે,

નવા વર્ષના બે બોલ.

૩૫

તમે યત્નશીલ છો, એવું, તેમને તેમજ તમારી આસપાસના જનસમાજને સમજાય, તેવું વર્તન રાખવાથી તમે તમારી પૂજ્યતાની વૃદ્ધિ જ કરો છો. જગતના જીવનમાં આર્થિક તત્વ હમેશાં બહુ અગત્યનું સ્થાન લોગવે છે. તે તત્વનાં આંતર ચક્ષો બહુ બલવાન છે અને આપણા જીવનનાં બીજાં બધાં કાર્યોમાં તે એક અથવા બીજી રીતે પોતાનો પ્રતાપ બજાવે છે. કેટલીકવાર આપણી આંતરવૃત્તિને દૂર મૂકીને આર્થિક અનુકૂલતાની અનિવાર્ય મર્યાદાઓને આપણે તાબે થવું પડે છે. આ પ્રસંગમાં, બહેનો ! સત્તારીઓ ! તમારી ઉદારતા, તમારી ક્ષમાશીલતા, તમારી વિવેકબુદ્ધિ અને તમારા સ્વાર્થાર્પણથી—એક શબ્દમાં કહું તો તમારા સાચા સ્ત્રીત્વથી, તમારી સત્પાત્રતા વૃદ્ધિ પામે છે, ઘટતી નથી.

તમારા ગૃહપતિની આર્થિક અનુકૂલતાની મર્યાદાઓને વશ થઈને તમારે જ્યાં ગૃહકાર્યોનો બોલો વહેવાનો છે ત્યાં તે બોલો વહેવાનો હોવાથી તમારી સ્થિતિ ગુલામગિરીની છે એવું લેશ પણ સમજશો નહિ. ફરી એકવાર કહું છું કે, ત્યાં તમારા સ્વભાવથી જ તમારા ગૃહપતિનાં સાધનોનું સંરક્ષણ અને સંવર્ધન કરવામાં તમે દોરાઓ છો, અને તેથી તમારી પૂજ્યતાની, તમારી સત્પાત્રતાની, વૃદ્ધિ થાય છે અને જનસમાજમાં તમારી પ્રતિષ્ઠા વધે છે, ઘટતી નથી એવું નિશ્ચયપૂર્વક માનજો. પરંતુ અમે જ્યાં વિત્તશાઠ્ય કરીને તમારી પાસે ઘરઘંઘો કરાવીએ ત્યાં બેશક અમે દોષપાત્ર છીએ. અમે ગાડી ઘોડાની—અરે ભૂદયો, મોટોર-ટેકસીની,—સ્ટેલ કરતા હઈએ અને તમને ઘરઘંઘામાં ગોંધી મૂકીએ તેના જેવો તમારા તરફ અમારો બીજો અપરાધ ન હોઈ શકે. તે પ્રસંગમાં તમારા હકનો સવાલ ઉત્પન્ન થાય, તમને અસ્વતન્ત્રતા વિષમ લાગે, તમારા મનમાં કલેશ થાય, અને તમારા મનનો તે કલેશ તમારા બાહ્ય વ્યવહારમાં પણ પ્રતીત થયા વિના રહે નહિ. તેવે પ્રસંગે ‘ જેવા પૂજારી તેવા દેવ ’ એ ન્યાય સ્વાભાવિક રીતે અમલમાં આવે. તેવા પ્રસંગમાં તમારું શું કર્તવ્ય છે તે કહેવાની જોખમદારી લેવાને હું લાયક નથી. પરંતુ, એટલું

કહેવાની રજા લઈ છું કે આખરે પુરુષ તો વૈતરાનો જ ધણી છે, અને ઉપલોગનું સ્વામિત્વ તો સ્રીઓનું જ છે. તેવા વિત્ત-શાસ્ત્રવાળાને પણ કોઈકવાર પોતાનાં સ્રીસંબંધીઓને રાજી કરવાનું મન થઈ આવશે. અંતે તમારો હક તમને મળશે જ. કોઈ પણ પ્રકારનું શાસ્ત્ર, કે જે અસત્યનું એક સ્વરૂપ છે, તે આજું ટકી શકતું જ નથી. લોકમતની ઝીણી અને ઊંડી નજર તે તરફ આકર્ષાય છે, અને મને કે કમને, પ્રેમથી નહિતો લોકલાજથી, પુરુષને શાસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાની જરૂર પડે છે. વળી આવો પ્રસંગ આવે ત્યારે પુરુષને કેમ વશ કરવો તે તમે ક્યાં નથી સમજતાં? ધૈર્ય, કેમલતા, રસિકતા, અને જનસ્વભાવનું સ્વાભાવિક જ્ઞાન, જેનો તમારામાં અખૂટ ભંડાર ભર્યો છે, તેમાંથી થોડુંક ખરચીને લક્ષ્યપૂર્વક વર્તન ચલાવવાથી તમે પુરુષને ક્યારે ઠેકાણે નથી લાવી શકતાં? તમે હમેશાં પશ્ચાત્તાપ કરાવી પુરુષને તમારા તરફ ઈનસાફ કરતાં શીખવી શકો છો; તમારા દૃઢ મનોબલથી, તમારા આધ્યાત્મિક તેજથી, તમારા ઉદાર દીલથી, તમે તમારા પુરુષોને તમારા ‘દાસ’ બનાવી શકો છો; અને સાંસારિક જીવનના અલેદ્ય પ્રદેશોમાં તમારા વિનયથી, તમારી રસિકતાથી, તમારી દક્ષતાથી, સ્રીત્વનો વિજયવાવટો જ્યારે યોગ્ય લાગે ત્યારે તમે ફરકાવી શકો છો.

પરંતુ અસ્વાતન્ત્ર્ય અપકર્ષકારક છે એનું શું? આ સવાલ જરાક કઠિન છે, અને આ પ્રસંગે તેની ચર્ચા કરવા બાંહેધરી તો આ ‘બે બોલ’ એટલા લાંબા થઈ જાય કે તમે જરૂર મને શાપ દો. પરંતુ આટલું કહેવાની રજા લઈ કે પ્રત્યેક ઉન્નત સ્થળ ઉપર ટકી રહેવા માટે આપણે આપણા સદ્ગુણોનો વિકાસ કરવાની હમેશાં જરૂર છે. અને ‘અસ્વાતન્ત્ર્ય’ હોવા છતાં સ્રીત્વના સદ્ગુણોનો વિકાસ એવો સુપ્રાપ્ય છે કે અપકર્ષનો ભય રાખવાની જરૂર નથી. તમારા સદ્ગુણોનો ભંડાર જેમ બને તેમ વધારવો, તે ઉપર તમારું સ્વામિત્વ અચળ રીતે જમાવવું, અને તમારી

નવા વર્ષના એ બોલ.

૩૭

પૂજ્યતાને ઝાંખપ લાગે તેવા આચારવિચારથી તમારે દૂર રહેવું, એ બધું તમારા ઉત્તમ પદને અંગે તમને પ્રાપ્ત થાય છે. રાજા, ગુરુ, અને વધારે આગળ વધીને કહું તો અવતારી પુરુષ સુદ્ધાંતની પૂજ્યતા, ગુણોને આધારે ટકી રહે છે એ તમારું અભણ્યું નથી, માટે, ગુણોને વિકસાવવા જેટલો યત્ન થાય એટલો કરવાથી અપકર્ષ દૂરજ રહેશે. વિદ્યા એ પૂજ્યતાનું આદિ કારણ છે, અને તે ખાસ કરી વિદ્યોપાસનાના આ યુગમાં; વિદ્યા સર્વ સદ્ગુણોના રક્ષણ સંવર્ધન માટે આવશ્યક છે અને કયા ગુણોનો કયે વખતે ઉપયોગ કરવો તેનો વિવેક દર્શાવવામાં અત્યંત ઉપયોગી છે. વળી સંસારના નાના પણ અગત્યના પ્રસંગોમાં તમારું સ્વભાવથી સિદ્ધ આધ્યાત્મિક તેજ, ઉગ્ર મનોબળ અને કાર્યદક્ષતાને કેળવવાની તમને એવી તક મળે છે કે જેથી તે ઉત્તમ ગુણોને તમે ઘણા ખીલવી શકો છો. અને આટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે પુરુષનો સામાન્ય ભાર વહેવાનું તમારે માથે ક્યારે આવી પડશે તેની કોઈને ખબર નથી; અને તે સાડ તે ભાર વહેવાને યોગ્ય તૈયારી તો તમારે હમેશાં રાખવી પડે છે. એટલે, ઉપયોગ કરવા જરૂર હોય કે ન હોય તોપણ સર્વ રીતની વ્યાવહારિક યોગ્યતા સંપાદન કરવાની જરૂર તો તમારે માથે રહે છે જ.

બહેનો! સત્તારીઓ! પુરુષના આચારવિચારનો કે કર્તવ્યનો એક પણ પ્રદેશ એવો નથી કે જેમાં તમારી સહાયતાની એને અપેક્ષા નથી. તમારી સહાયતા માગવાનો એને હક નથી, કારણ કે વિધાતાની યોજનામાં તમારા ઉપર સંતાન-સંરક્ષણનો એવો દુર્ઘર્ષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે તેમાં તમારી બધી શારીરિક અને માનસિક સંપત્તિ અને તમારા હૃદયની વિશાલતાની મર્યાદા સમાપ્ત થઈ જાય છે એમ તમે કહો તો તે અમારે સ્વીકારવું પડે. અમારા ઘરના કે બહારના જીવનમાં તમારી અમને સહાયતા નથી એવો અમે તમારા

ઉપર આરોપ મૂકીએ ત્યાં તમારા આ કાર્યની વિષમતાની પૂરી તુલના અમે કરી શકતા નથી એમજ અમારે કહેવું જોઈએ. પરંતુ, આટલો બધો ભાર છતાં તમે અમને સહાયતા આપવા તત્પર રહો છો, તે સાડે યોગ્યતા સંપાદન કરવા ઉત્સુકતા ધરાવો છો, એ તમને શોભા આપનારું છે, અને તે માટે અમે તમારો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

અત્રે કહેવું જોઈએ કે અમારા વિશિષ્ટ કાર્યોમાં અમને તમારી સહાયતાની અપેક્ષા છે અને તે સાડે તમે વિદ્યાર્થી અને અનુભવથી સંપન્ન થાઓ એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ. તોપણ સંતાનસંરક્ષણરૂપ તમારા પ્રધાનકાર્યને કોરાણે મૂકીને કંઈપણ કરવાનું અમે તમને કહેતા નથી. કુદરતે તમારામાં તે કાર્ય માટે સ્વાભાવિક ઉત્કંઠા મૂકી છે, તમને તે માટે યોગ્ય શક્તિ આપી છે, અને અમે તેમાં થોડી ઘણી ધનથી પ્રાપ્ત થતી અનુકૂલતા કરી આપવા સિવાય બીજી કંઈપણ મદદ કરી શકીએ તેમ નથી. સંતાનસંરક્ષણ અને સંતાનસંવર્ધન, એ કુદરતે સોંપેલું તમારું મુખ્ય કાર્ય છે, અને તેમાં તમે વિદ્યા, કલા અને અનુભવનો ઉપયોગ કરો, તે પણ તમારા ઉપર તે સંપાદન કરવાનો બોલો નાંખવાનો અમારો એક ઉદ્દેશ છે. તમે ઊંચી વિદ્યા, ઊંચી કલા અને વ્યવહાર કાર્યનો પાકો અનુભવ લઈતે બધાંનો તમારાં સંતાનના સંવર્ધનમાં જ ઉપયોગ કરશો એવું વ્રત લઈને બેસો તો તેમાં અમારાથી કંઈજ કહી શકાય તેમ નથી. પરંતુ અમારો દેશકાલ અત્યારે એવો વિષમ છે કે અમારી વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓમાં પણ અમારે તમારી મદદ માગવી પડે છે. અને જે નવા યુગમાં આપણો જનસમાજ દાખલ થયો છે તે યુગનું સ્વરૂપ જ્યાંસુધી બદલાય નહિ ત્યાંસુધી તે મદદ માગવાનું અમારા નસીબમાં ચોંટ્યુંજ છે એવી અમારી સમજણ થઈ છે. તમે અસ્વતન્ત્ર છો છતાં દેશના દ્રવ્યસંકોચને લીધે અમારે ટ્રાન્સવાલના ફંડ સાડે તમારી મદદ માગવી પડી; અમે અત્યંત પ્રવૃત્તિશીલ

નવા વર્ષના બે બોલ.

૩૯

હોઈ, અમારામાં રાજ્યકીય મતભેદની અસહિષ્ણુતાનો ગંભીર વ્યાધિ દાખલ થયેલો છે તેથી, દાદાભાઈ નવરાજી જેવા નર-રત્નના આપણા ગુણજ્ઞાનનો પુરાવો આપવાનું કાર્ય પણ અમે તમને સોંપ્યું. હજી તમે જેમ જેમ વધારે ચોગ્યતા સંપાદન કરતાં જશો તેમ તેમ અમે તમને ઘણું કામ સોંપતા જઈશું, અમે તમારી સહાયતાની વધારે ને વધારે અપેક્ષા કરીશું, અને અમારા અસ્વસ્થ જીવનમાં જ્યાં જ્યાં ખોટ જણાશે ત્યાં ત્યાં તમારી મદદથી તે ખોટ પૂરવાના યત્નો હમેશાં કરીશું. પરંતુ, આ પ્રસંગે મારે એક સલાહ તમને આપવાની છે. અમે બહુ સ્વાર્થી છીએ. તમારે માથે વધારે પડતો બોલો નાંખી દઈએ એવું પણ બને. તેવા પ્રસંગમાં તમારું બાલસંરક્ષણરૂપ કાર્ય જરા પણ મંદ ન થાય તે બાબત કાળજી રાખવા મહેરબાની કરજો; અને તે મંદ કરવું પડતું હોય ત્યાં અમે ગમે તેટલી વિનંતિ કરીએ તોપણ તમે અમને સહાયતા આપવાની બેઘડક ના કહેજો.

ખડેનો ! સન્નારીઓ ! અત્યારે આપણે વિલક્ષણ દેશકાલ-માંથી પસાર થઈએ છીએ તે તમારું અજાણ્યું નથી. છેલ્લાં પચીસ પચાસ વર્ષથી તે દેશકાલ તમને પણ સમજાયો છે. દેશનું આર્થિક જીવન છિન્નલિન્ન થઈ ગયું છે, રાજ્યજીવનમાં અનેક વિષમતાઓ ઉત્પન્ન થતી આવે છે, અને સંસારનાં કષ્ટો તો આપણે માથે ચોંટેલાં છે જ. આર્થિક જીવનની છિન્નલિન્ન સ્થિતિને લીધે સ્વદેશી માલ વાપરવાનું, સ્વદેશમાં આપણા ખપનો માલ બનાવવાના ઉદ્યોગો કરવાનું, વ્રત લેવાની અમને જરૂર જણાઈ છે. આવી જરૂર છે તે તમે પણ સમજો છો. અને તે પ્રસંગમાં અમારાથી બનતું કરવાની સાથે અમે તમારી પણ સહાયતા માગીએ છીએ. સારાં મનોહારી વસ્ત્રાભૂષણો અર્પીને તમને સંતુષ્ટ કરવાં એ અમારો ધર્મ છે અને સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં તો પાતાળમાંથી પણ ઈષ્ટ વસ્તુ લાવી તમને અર્પણ કરવી એ અમે અમારું કર્તવ્ય સમજીએ છીએ. પણ અત્યારના પ્રસંગોમાં અમે જાપાન કે ફ્રાન્સની બનાવટનાં રેશમનાં વસ્ત્ર તમારે માટે ન લાવીએ, અને ડેવીડ

સાસુન કે સુરત સિલ્કસ મીલમાં બનતી દેશી સાડીઓ તમારે માટે ખરીદી તમને અર્પણ કરીએ અને તેજ માલ ખરીદવાનો તમને પણ આગ્રહ કરીએ તેમાં તમે અમને દોષ દેશો નહિ. એટલું જ નહિ પણ જે દેશકાલમાં તમારા મોજશોખમાં કંઈ ન્યૂનતા લાવવાની અમને વૃત્તિ થઈ છે તે દેશકાલની ખરાબર તુલના કરી તેમાં આપણા જનમંડળનું કર્તવ્ય શું છે તે ખરાબર સમજી અમે સ્ખલન કરતા હઈએ તો અમને વારવા એટલે સુધી પણ અમે તમારી સહાયતા માગીએ છીએ. સાંસારિક જીવનમાં પણ તમને પ્રસન્ન રાખવાં એ અમારી ફરજ છે, છતાં લાંબા કાળથી ચાલતા આવેલા ક્રમથી અન્યથા વર્તન કરવાના પ્રસંગોમાં તમારી અનુકૂલતા મેળવવાની અમને વારંવાર જરૂર પડે છે. તમારી પ્રસન્નતા સિદ્ધ કરવા અમારે તમને ખરી વસ્તુ-રિથિતિ સમજાવીને તમને અનુકૂલ કરવાં જોઈએ. કારણ કે તમારા ઉપર અમલ કરીને તમને અનુકૂલ કરવા કરતાં તમને અમારા જેવા વિચારનાં જ કરીને અનુકૂલ કરવામાં તમારા અમારા પૂજ્ય-પૂજકસંબંધની જ પુષ્ટિ થાય છે. અને આ સાફ તમને ઊંચી કેળવણી આપવાનું, અમારી વિષમતાઓ સમજવાની માનસિક શક્તિ તમારામાં અવતારવાનું, અને અમારી વિષમતાઓનો અનુભવ લેવા અમારા જેવાં કાર્યોમાં થોડે થોડે તમને દોરવાનું પણ અમને પ્રાપ્ત થાય છે.

તમને અજ્ઞાન રાખવામાં અમને કંઈજ લાલ નથી; તમને નબળાં રાખવામાં અમને કંઈજ લાલ નથી; તમને અનુભવહીન રાખવામાં અમને કંઈ લાલ નથી. ઉલટું અત્યારના દેશ-કાલમાં તમને વિદ્યાબલ અને અનુભવસંપન્ન કરવામાં અમારો પણ સ્વાર્થ રહેલો છે. હવે અમારી આંખ ઉઘડી છે. તમને જ્ઞાન-બલ અને અનુભવવિનાનાં રાખવામાં અમે અમારું અને અમારા જગત્તનું અકલ્યાણ કર્યું છે એવું અમને હવે સમજાયું છે. મારે કહેવું જોઈએ કે અમે પણ તમારાથી બહુ જઈએ તેવા ન હતા.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૪૧

અને સમૂહ ઉપર નજર નાંખીએ તો હજી પણ બહુ જઈએ તેવા નથી. અને અમારામાં રામમોહનરાય, તેલંગ, રાનડે, ગોવર્ધનરામ વગેરે થયા છે તો તમારામાં પણ સરોજિની, સરલાદેવી અને વિદ્યા શારદા ક્યાં નથી ?

બહેનો ! સન્નારીઓ ! આ મંગલ નામોથી જ હું મારા આજના બે બોલો હવે સમાપ્ત કરું છું. હું તમને અંતઃકરણપૂર્વક સાલ મુબારક ઇચ્છું છું. અને અમારા પુરુષવર્ગના અપરાધોની તમારી પાસે ક્ષમા માગી તેમનું તમે સર્વથા કલ્યાણ ચાહો, એવી શુદ્ધભાવથી તમારી-અમારા સંસારજીવનનાં અધિદેવતાની પ્રાર્થના કરું છું.

૪૨

સ્રીઓને સન્દેશ.

નવા વર્ષના બે બોલ.

(સંવત્ ૧૯૬૯)

લેખક:—રા. બા. હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંઠાવાળા.

બહાલી બેહેનો,

તમારા હોંશીલા મંત્રી અને મારા મિત્ર શેઠ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળાની ખાસ ઇચ્છાથી હું તમને નવા વર્ષની લેટ તરીકે બે બોલ અર્પણ કરવા માણું છું. તમોએ જે એક દાયકામાં સ્તુતિપાત્ર કામ કર્યું છે તેને માટે તમને મુબારકબાદી આપું છું, અને ઇચ્છું છું કે તમે નવા વર્ષમાં દેશહિતનાં વધારે શુભ કાર્યો કરો તથા આબાદી ને સુખ-શાન્તિ લોગવો.

અગાઉની બહાદૂર સ્રીઓ.

બહેનો, તમે જાણો છો કે સીતા, દમયંતિ અને દ્રૌપદી જેવી સતીઓએ પોતાના સ્વામીઓના સંગમાં વનવાસ વેઠી અસહ્ય દુઃખ સહન કર્યા હતાં; તમને ખબર છે કે પૂર્વે રાણીઓ પોતાના પતિઓ સાથે શીકાર કરવામાં નીડરપણે સામેલ થતી હતી; તમને માલમ છે કે સ્રીઓએ હથિયાર ધારણ કરી રણજંગમાં પુરુષને હેરત પમાડે એવાં પ્રયત્ન કર્યા હતાં; અને તમારા વાંચવા સાંભળવામાં એ પણ આવ્યું હશે કે રાણીઓ તથા બેગમોએ રાજતંત્રનું વિષમ કામ હિમ્મત અને ખંતથી તેમ ચતુરાઈથી ક્ષેત્રમંદ રીતે પાર પાડ્યું હતું. પરંતુ, તમે કહેશો કે એ સૌ કરનાર રાજકરતી કોમની બૈરીઓ હતી, અને તેઓને હિમ્મત અને હોંશિયારી વારસામાં મળેલી હતી, પણ અમે ક્ષત્રીયવટ ન ધરાવનારી અબજાબતિ શું કરી શકીએ ?

નવા વર્ષના એ બોલ.

૪૩

પુરુષો તો કદી કહે, પણ સ્ત્રીઓ પોતે જ પોતાને અબળા એટલે બળ વગરની કહે છે ને માને છે. શું સ્ત્રીઓ ખરેખર અબળા છે એ વાત ખરી? સ્ત્રીઓ કહે છે કે ખાર ઘેરીએ બગલાનું જોર, એટલે ખાર સ્ત્રીઓનું બળ ભેગું કરીએ તો એક બગલાના જેટલું જોર થાય એ વાત શું સાચી છે? તમે જાણો છો કે એ વાત ખોટી છે, છતાં તમે તેનો સ્વીકાર કરો છો એ નવાઈની વાત છે. સહનશીલપણું તો સ્ત્રીઓના આપનું કહેવાય છે, એટલે ધીરજથી આપત્તિ પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે સારી રીતે સહન કરી શકે છે. એ સહનશીલપણું અથવા ધીરજને થોડી આગળ વધારીએ તો તે હિમ્મતનું રૂપ ધારણ કરે છે.

સામ્રાટ સ્ત્રીઓની નબળાઈ.

ઘણાં સૈકાંની પરતંત્રતાને લીધે, અથવા કેવળ ઘરકામમાં જ ગુંથાઈ રહેવાથી, કિંવા હિમ્મત બતાવવાના પ્રસંગ ન આવવાથી સ્ત્રીઓમાં એ સફળતા નહિ સરખો થઈ ગયેલો દેખાય છે, એ વાત ખરી છે; તેમ સ્ત્રીજાતિ બાહુબળમાં અથવા શરીરબળમાં પુરુષજાતિ કરતાં કંઈક ઉતરતી પેદા થવાથી, તેના શરીરને અનેક જાતના વિશેષ ઘસારા લાગવાથી તથા તેની પૂરતી સંભાળ ન લેવાવાથી કદાચ તે પુરુષના જેવાં પરાક્રમ કરી ન શકે; પરંતુ શું તેથી એવું પણ સાબીત થાય છે કે તેઓ કેવળ અબળા જ છે? આપણે જોઈએ છીએ કે ઘણી સ્ત્રીઓ બીકણપણું બતાવવામાં વડાઈ સમજે છે. દૂર કોઈ ખંડુક ફોડે કે મોટો ઘડાકો થાય તો તે છળી ઉઠે છે, ઘરના અંધારીઆ ખંડમાં જતાં ભય રાખે છે, અંધારી રાતે કોઈને ત્યાં એકલાં જવાની હિમ્મત રાખતી નથી, પાણીમાં દેડકું કૂદે તો ઓ આપરે કહી છળી ઉઠે છે, ને વખતે ભયના માર્યા શરીરમાં જૂત પેશી ગયું માને છે. ઓરડામાં વીંછી નીકળે તો તેને પકડવાની કે વાડકીવતે ચાલતી નથી. ઘરમાં કંઈ સળગી ઉઠે કે

૪૪

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

કોઈ છોકરાનાં કપડાં દાઝી ઉઠે તો બાઈડીઓ ખૂબો પાડી મદદ માગવા જાય છે, પણ વખતસર સમયસૂચકતા ન વાપરવાથી પરિણામ કેવું લયંકર આવે છે તે સૌના જાણવામાં છે. આવું બીકણપણું જન્મથી સ્વભાવજન્ય છે કે માત્ર ટેવથી પેદા થયેલું કે માની લીધેલું છે, તેનો વિચાર કરો.

સ્ત્રીઓની સમયસૂચકતા.

સ્ત્રીઓ હિમ્મત ધરી શકતી નથી એમ કહી શકાય નહિ. ક્ષત્રાણીઓની વાત જવા દઈએ, તોપણ બીજી વર્ણોની અંદર પણ સ્ત્રીઓએ સમયસૂચકતા, શૂરવીરપણું ને હિમ્મત બતાવ્યાના દાખલા ઘણા મળી આવે છે. પોતાનું બાળક બોળામાંથી ઉછળતાં તેનું માથું નજીકની ધીકતી સઘડીમાં પડત; પણ તેની માતાએ સમયસૂચકતા વાપરી તેને ઝડપથી ઝાલી લીધાનું તેમ પોતાના બાળકને દાદરના કઠેરાથી ડોકીઉં કરતાં પડી જતું, નીચેથી ઉપર આવતાં તેની માતાએ બે હાથ પહોળા કરી ઝીલી લીધાનું આ લેખકે નજરે જોયું છે. એક સ્ત્રી બારસને દહાડે પાછલી રાતે રાંધતી હતી તે વખતે રસોડાની ભીંતને ચોર કોચવા લાગ્યો, ઘેરીએ ઠંડે પેટે તેને કોચવા દીધો; અને જેવો તે બાકામાંથી પગ ઘાલવા ગયો કે તેને પગે બળતી કમઠાળ ચાંપી દીધી, અને બીજીએ તેવે પ્રસંગે દોરડાને ઘોડાગાંઠ વાળી તેના પગ બાંધી દોરડું થાંભલા સરસું બાંધી દીધું. ચોરે ઘણાંએ ફાંફાં માર્યા પણ તે છૂટી ન શક્યો, અને આખરે તેને ગામરક્ષકોએ પકડી લીધો. આ દૃષ્ટાંતો હિમ્મત કે શૂરાતન કરતાં સમયસૂચકતાનાં વિશેષ ગણાય. હવે બીનલઠાયક જાતની સ્ત્રીઓએ બતાવેલી હિમ્મત ને શૂરાતનના દાખલા લઈએ. એક બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પોતાને ગામથી નજીકને ગામ કુંઈ કામે જતી હતી. વચમાં વહેળો ઉતરવાનો આવ્યો. ત્યાં તેને ચોર મળ્યો. ચોરે તેને પકડી અને તેના પગનાં કહ્વાં કાઢવા યત્ન કર્યો. તે નક્કર હોવાથી

નવા વર્ષના બે બોલ.

૪૫

નીકળી ન શક્યાં, ત્યારે ચોરે તલવાર ખેંચી તેવડે પગનાં કાંડાં કાપવાનો ઇરાદો કર્યો. સ્ત્રીએ કહ્યું ભાઈ, તું પગ શા માટે કાપે છે? હું મારા ચોટલાનું નાડું આપું તે ભેરવી ખેંચ એટલે કહ્યાં નીકળશે. નાડું લેઈ ચોર નીચે બેઠો અને જેવું ઉગડો પડી નાડાવડે કહ્યાં ખેંચવા જાય છે, તેવું જ તે બાઈએ જમીન ઉપર પડેલી ઉઘાડી તલવાર હાથમાં લઈ ચોરનું માથું ઉડાવી દીધું! એવે જ પ્રસંગે એક બીજી સ્ત્રીએ ચોર નીચે નમ્યો કે તેને પકડી બગલમાં ઘાલ્યો. ચોરે છૂટી જવા ઘણાં ફાંફાં માર્યા અને કંઈ ન ચાલ્યું ત્યારે તે સ્ત્રીને બચકારવા લાગ્યો; પણ તેણી તેને એજ સ્થિતિમાં બીજા ગામ સુધી ઘસડી ગઈ! આથી પણ જબરું દૃષ્ટાંત એક વિધવા વાણીઆણું છે. તે પોતાના પિતા સાથે ગાડામાં બેસી પરગામ જતી હતી. રસ્તામાં સામા ત્રણ ચોર મળ્યા. એકે ગાડીવાનને ડાંગ મારી નીચે પાડ્યો; બીજાએ વાણીઆને લાકડીઓ મારી બેશુદ્ધ કર્યો, અને ત્રીજાએ ગાડું રોક્યું. આવી સ્થિતિ બેઈ પેલી બાઈએ ગાડાનું એક આડું ખેંચી કાઢ્યું, અને કાછડો વાળી નીચે ફૂદી પડી. તેણે નજીકના એક ચોરના માથામાં એવા ભેરથી આડું માર્યું કે તે ભોંયભેગો થઈ ગયો. ગાડું રોકનારની પણ એજ વલે કરી એટલે ત્રીજે ચોર નાસવા લાગ્યો. તેની પૂંઠે તે બાઈ પડી, પણ ચોર વાડ કૂદીને નાસી ગયો. બાઈએ ગાડીવાનને શુદ્ધિમાં આણી તેની મદદથી બન્ને ધાયલ થયેલા ચોરને તથા પોતાના પિતાને ગાડામાં નાખ્યા, પોતે હાથમાં આડું રાખી ગાડામાં ચઢી બેઠી અને ગાડીવાનને ગાડું ચલાવવા હુકમ કર્યો. તે સૌને લઈ નજીકના ગામ ગઈ અને ત્યાંના ચોરામાં ધાયલ થયેલા તહોમતદારે, મૂખી પટેલને હવાલે કરી દીધા! હવે કહો કે આ કરતાં વધારે હિંમત અને શૂરાતન પુરુષવર્ગ પણ કેટલું બતાવી શકે?

હિંમતવાન સ્ત્રીઓ.

પાશ્ચાત્ય દેશોની સ્ત્રીઓની હિંમતવિશે તમે અજાણ્યાં નહિ

હશે. તેઓ ભયની દરકાર કરતી નથી. ઘોડે બેસી શરતોમાં ઉતરે છે, કે શિકારે જાય છે. મુંબઈના એક વડા ન્યાયાધીશની પત્ની આફ્રિકામાં સિંહનો શિકાર કરવા જતી એ વાતથી તમે વાકેફગાર હશે. એ દેશોની સ્રીઓ એકલી મુસાફરી કરી શકે છે, તેઓ રાની મુલકોમાં ભટકવા જાય છે ને પોતાના બચાવ માટે પાસે હથિયાર પણ રાખે છે. આમાંનું કંઈ આપણી સ્રીઓ કરી શકતી નથી. તેમને આવી બાબતોમાં પુરુષો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. એમ છતાં તમારાં પ્રમુખ સૌ. શ્રીમતિ જમનાબાઈ સક્ષર્ધ અને તેમની કેટલીક સહિયરોએ ગયા વર્ષમાં દુષ્કાળ નિમિત્તે જે પ્રવાસ કરવામાં હિમ્મત બતાવી છે, તે સૌને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. ખરા તાપમાં જંગલની અંદર ગાડામાં બેસીને એકલાં મુસાફરી કરવી એ કંઈ ઝોઘી સહનશીલતા ને હિમ્મતનું કામ નથી! “હિમ્મતે મરદા તો મદદે ખુદા” એ કહેવત બન્ને જાતિને સરખી રીતે લાગુ પડે છે.

વહેમી સ્રીઓ.

કોઈ કહેશે કે બૈરાંને ક્યાં લડવા જવું છે કે તેમને હિમ્મત ને શૂરાતનની જરૂર પડે? તેમને તો સદાય મકાનમાં રહી ઘર-ઘંઘો કરવાનો છે. સ્રીઓને ક્યાં નોકરી કરવી છે, કે તેઓ કેળવણી લે તેના જેવો આ પ્રશ્ન છે. હિમ્મત અને શૂરાતન બતાવવાના પ્રસંગ સ્રીઓને માથે પણ આવી પડે છે અને તેટલા માટે એ ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની અથવા તેમને ખીલવવાની જરૂર છે. કસરતથી શરીર તંદુરસ્ત રહે છે ને જોરાવર થાય છે. પગ ઉપર પગ ચઢાવી બેસી રહેવાથી કે અંગ ન કસાય એવું કામ-કાજ માત્ર કરવાથી શરીર કસાતું નથી, અને તેથી તે પીળું દેડકા જેવું અથવા નિર્માલ્ય થઈ જાય છે. એક કોળણ એકલી બેઘડક અને ઉતાવળી પરગામ ચાલી જાય છે, તેવું ઉચ્ચવર્ણની સ્રીથી કેમ થઈ શકતું નથી? બે ત્રણ કોળણો ગાવા માંડે તો આખું ગામ ગજવી મૂકે છે, ત્યારે પાંચ પચીસ ઉચ્ચવર્ણની

નવા વર્ષના બે બોલ.

૪૭

ગાનારીઓનો સ્વર મહોદ્ધા બહાર પણ લાગ્યે જ સંભળાય છે. ઉચ્ચવર્ણની સ્ત્રીઓ માંદલી રહે છે, અને તેમને વારેવારે ઓસડ વેસડની જરૂર પડે છે, ત્યારે નીચવર્ણની સ્ત્રીઓ જીલાબ કેવે હોય તે પણ ઘણીખરી જાણતી નથી. જેમ શરીર નબળું તેમ રોગનું જોર વધારે ને હિંમત ઓછી થતી જાય. ભૂતાવળ (હિસ્ટિરિઆનો રોગ) સ્ત્રીઓમાં વધારે શાથી જોવામાં આવે છે ? જેમ શરીર નબળું તેમ મન પોચું પડે, અને તેનાપર ગમે તેવી અસર થઈ જાય. પોચા મનપર વહેમની ને અજ્ઞાનતાની અસર ઘણી થાય છે. વહેમે અને અજ્ઞાનતાએ ઘણે ભાગે સ્ત્રી-વર્ગમાં ઘર કરેલું છે. “મનસા ભૂત ને શંકા ડાકણ” કહેવામાં આવે છે. તેમ જ ‘ખીએ તેને આવી લાગે’ એવી કહાણી ચાલે છે, છતાં ભૂતપ્રેતની અસર સ્ત્રીઓ ઉપર વિશેષ થાય છે. કેમકે માણસ મુઆ પછી ભૂત થાય છે ને તે નજીકનાં સગાંને તેમ ખીજાંને વળગે છે, એવો વહેમ સ્ત્રીઓમાં હોય છે, અને વહેમની મારી ખીકને લઈને તેઓ છળી ઉઠે છે. આવી આપત્તિઓમાંથી દૂર થવા માટે, સંસારસુખ ભોગવી શકાય તે માટે, અને લયને વખતે બચાવ કરી શકાય તે અર્થે સર્વે કોઈએ પ્રથમ શરીર સુદૃઢ રહે એમ કરવું જોઈએ.

“દીકરીની માટીને શા ઝટકા પડનાર છે !”

પણ આપણા ઘરસંસારમાં આપણે શું જોઈએ છીએ ? પ્રથમ તો કોઈ સ્ત્રીને દીકરી અવતરે કે તેના ઘરનાં માણસ મોં મચકોડે છે અને દિલગીર થાય છે, એટલું જ નહિ પણ જાણે તેમાં તે સ્ત્રીની જ કસુર હોય તેમ તેનાપર અણગમો બતાવી તેની સુવા-વડમાં માવજત પણ જોઈએ તેવી થતી નથી. સૌ કોઈ પુત્ર-પ્રાપ્તિની હરવખત આશા રાખે છે, પણ તે જાણતાં નથી કે એકલા પુત્રો જ જન્મે તો સંસાર નબી ન શકે. જેટલી જરૂર પુત્રની છે તેટલી જરૂર પુત્રીની છે, તે વાત લક્ષમાં ન રાખતાં

પુત્રીની સંભાળ બેઠરકારપણે લેવાય છે. દીકરીની માટીને શા અટકા પડનાર છે, એમ ધારી તેને પાળવા પોષવામાં લક્ષ થોડાં જ માળાપ આપે છે. ખાવાપીવાની બાબતમાં ને લુગડાંલત્તાં પહેરાવવામાં તેના શરીરનું પોષણ અને રક્ષણ થાય એ ઉપર ધ્યાન અપાતું નથી. કાચું, કોફી, ટાફું શીઘું, કોહું દવાયું હોય તે સ્ત્રીવર્ગને લોગ પડે છે. મંદવાડ વખતે ચાંપતા ઉપાય વખત-સર લેવાતા નથી. વ્રત અપવાસવડે કાચાકઢી હદ ઉપરાંત કરવામાં આવે છે. લુગડાં ઘરેણાંમાં ઉપયોગ કરતાં શોભા ઉપર લક્ષ વધારે અપાય છે. ભલે બડા લઠ્ઠ દાગીનાવડે હાથપગનાં કાંડાં કંતાઈ બાય અને નાક કાનના વહે વધીને તૂટી જવાનો પ્રસંગ આવે અથવા દાગીનાની લાલચે ચોર લુચ્ચાઓ છોકરાંને જીવ લે, તોપણ તે પહેરાવવા ખરા. છોકરાં ભલે લુગડાં વિના નાગાં ફરે પણ તેમના અંગપર દાગીના તો જોઈએ જ. છોકરીઓને વિવાહમાં ગમે તેવે ટાણે ગમે તેવા વર સાથે પરણાવી કાચી વયે સાસરે મોકલવામાં આવે. સાસુ વઢકારી હોય, નણદી છિદ્રો ખોળનારી હોય અને બીજાં ચાડીચુગલી કરનારાં હોય તો નાનીશીક વહુપર પસ્તાળ પડવા માંડે. તેને માથે અનેક કામનો બોલો પડે. અને આરામ વિશ્રામ લેવા બાય તો તેની ફજેતી કરવામાં આવે. માઠાં ભાગ્યે ઘણીવાર કબોડાં હોય છે તો છોકરીની માઠી દશા થાય છે. કેટલીકવાર કુલવાન વર ખોળવાની લાહેમાં ઘરની કંગાળ સ્થિતિ જોવામાં આવતી નથી તેથી છોકરીને સાસરીઆમાં અન્નપાણીના વેલા પડે છે. કદી તે સુખી ઘરમાં પડી હોય અને ત્યાં ચાકર નોકર કામ કરનાર હોય તો તે વિના કામકાજે શરીર બગાડે છે. બાળલક્ષ્મીની રૂઢીથી છોકરીઓને સાફ શીખવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. આ બધી પીડાઓ ને અડચણો બાળુવામાં છતાં માતાઓ પોતાની દીકરીઓના સુખનો વિચાર ન કરે તો તે પોતાના ફરજંદ ઉપર એક બતનું ઘાતકીપણું વાપરે છે, અને તે સંતાનપ્રત્યેની પોતાની ફરજ અદા કરતાં નથી તેથી પાપમાં પડે છે એમ સમજવું. દીકરીઓનો સંસાર

નવા વર્ષના બે બોલ.

૪૬

ઘણી માતાઓ બગાડે છે. બાળપણમાં પરણાવી દેવાની અને પોતાના હાથ કંકુના કરવાની તે હઠ લે છે, આબુખાબુનો વિચાર કર્યા વગર તે અમુક ઠેકાણે જ પરણાવવાની જીદ કરે છે, દીકરીને શિક્ષણ આપવાના કામમાં પણ તે આડી આવે છે અને કેટલીકવાર તો તે દીકરીને સાસરે જતાં ઉંધી શીખામણ આપે છે.

ઘરની રાણી સ્ત્રીઓ.

ઘર એ સ્ત્રીનું કહેવાય છે અને તેથી જ તેને ઘર-ઘણીઆણી કહે છે. ઘરનું રાજ તેને સોંપાયેલું હોય છે, પરંતુ આપણે ઘણી વાર જોઈએ છીએ કે સ્ત્રીઓ રાજસત્તા ખોઈ બેસે છે, કેમકે તે ચલાવવાનો તેનામાં શક્તિ કે આવડત હોતી નથી; એ રાજ ચલાવવા માટે જે જ્ઞાનની જરૂર તે તે મેળવતી નથી; એને માટે જે અનુભવ જોઈએ તે તે સંપાદન કરતી નથી; એને સાફ જે સામદામ ઉપાય લેવા જોઈએ તે લેતાં તેને આવડતા નથી. કાં તો તે અતિ મિનસી હોય છે કે કાં તો તે અતિ લલી નીવડે છે, એટલે ઘરનાં માણસો કાં તો કંટાળે છે કે કાં તો તેને ગણકારતાં નથી. ઘરખટલો ચલાવવામાં કાં તો તે અતિ ઉદારતા દેખાડે છે, કે કાં તો તે અતિ કંબુસાઈ બતાવે છે. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે કાં તો તેનું રાજપદ તેનો ઘણી છીનવી લે છે, કે કાં તો તેથી ઘરની ખરાબી થાય છે. ઉડાઉપણાથી ઘર ખાલી થઈ જાય છે, ને કંબુસાઈથી ઘરમાં રહેનાર હેરાન થાય છે. મધ્યમ માર્ગ કરકસરનો પકડ્યા વગર ઘર સારી રીતે ચાલે નહિ. ઘરનાં વૃદ્ધ વડિલો સાથે ને નાનાં બાળકો સાથે કેવી રીતે વર્તવું તે ઘણી સ્ત્રીઓ જાણી શકતી નથી. બધાંના મિનજ એકસરખા હોતા નથી, તેથી ઘર નિભાવવામાં ઘણી યુક્તિ કરવી પડે છે. કેટલીકવાર “ખારણાં ઉઘાડાં ને ખાળે ડાટા” ની માફક-ખાવા પીવામાં ને ખરા સુખનાં સાધનોમાં કંબુસાઈ કરવામાં આવે છે, અને દરદાગીના પાછળ અને નાતવરા પાછળ ધોતાળપણું બતા-

વવામાં આવે છે. લોકનાં વખાણ સાંભળવા માટે કુલણુ થવું એ ચહાવા લાયક નથી. પેટે પાટા બાંધીને વૈતરૂં કરવું અને શુભાશુભ પ્રસંગે ધીની છાજો ઉઠાવવી એ શું ડહાપણ ભરેલું છે ?

તંદુરસ્તી માટે કસરતની જરૂર.

છોકરીઓને વળી કસરત કેવી એવું ઘણાં જૈરાં કહે છે, અને નિશાળમાં કસરત ચાલતી હોય તો તે વિષે હાસ્ય કરે છે. જેમને ઘરના કામકાજથી અંગકસરત જોઈએ તેટલી થતી હોય તે છોકરીઓને બીજી કસરતની જરૂર નથી, પરંતુ જેમને ઘરનું કામકાજ કરવું ન પડતું હોય તેમને કસરતની ખાસ જરૂર છે, કેમકે લોઢાની માફક શરીર પણ ઘસાયા વગર કટાય છે ને ખવાઈ જાય છે. પ્રાણીમાત્રને ઈશ્વરે કામકાજ કરવા સરજ્યાં છે. પશુપક્ષીઓ આખો દહાડો ફર્યા કરે છે. “ફરે તે ચરે” એ કહેવત પણ એથીજ ઉત્પન્ન થઈ છે. જેણે કામ કર્યું તેણે કામણ કર્યું એ કથન ખોટું નથી. કામ કરવામાં નાનમ નથી. કામ ન હોય એટલા માટે આખો દહાડો પડી રહેવું કે બેસી રહેવું એ બરાબર નથી, એથી અનેક જાતના રોગ અંગમાં દાખલ થાય છે. શ્રીમંત લોકને ત્યાં સંતાનની ખોટ હોય છે તેનું કારણ સુખ્ય કરીને શરીરની નિર્બળતા છે. બેસી રહેવાથી ખાધેલું પચતું નથી અને તેથી શરીર નબળું પડે છે. દેવ દેવસ્થાનગામની બહાર દૂર રાખેલાં હોય છે તેનું એક કારણ લોકોને દર્શન કરવા જતાં કસરત અને ખુદ્દી હવાનો લાલ મળે, પણ શ્રીમંતનાં જૈરાં તો જાણે પૃથ્વી ઉપર પગ પણ ન મંડાય તો સાફ એમ સમજી દર્શન કરવા પણ ગાડીઓમાં બેસીને જાય છે. ગામ કરતાં બહારની હવા વધારે સ્વચ્છ હોય છે. ઘરના બંધિયારઝોરડામાં રાતદિવસ કાઢવાથી ખુદ્દી ને સ્વચ્છ હવાનો લાલ મળતો નથી. જ્યારે દરિયાકાંઠે સેંકડો પારસણો ને મડમોને ફરતી જોઈએ છીએ ત્યારે ત્યાં હિંદુ-ખાસ કરીને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ જવલે જ નજરે પડે છે.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૫૧

હવા અજવાળાનો વિચાર કર્યા વગર જો ઝાડનાં ફુડાં અંધારામાં મૂકવામાં આવે તો ઝાડ કરમાઈ જાય છે. એક લેંસને છ માસ સુધી અંધારા કોઢીઆમાં પૂરી રાખવાથી તેનો રંગ બદલાઈ ગયો હતો. આ ઉપરથી ખુદ્દી ને સ્વચ્છ હવા અને પ્રકાશનો લાભ કેટલો છે તે સમજાશે.

દેશની સ્થિતિનો આધાર સ્ત્રીકેલવણી.

અંગબળની સાથે બુદ્ધિબળ વધારવાની જરૂર છે. જેમ શરીર બળવાન હોય તેમ મગજ પણ બળવાન થાય છે. પરંતુ એ બંનેને કસવાની ને ઉપયોગમાં લેવાની જરૂર છે. બુદ્ધિબળ વધારવા માટે છોકરીઓને શિક્ષણ આપવું જ જોઈએ. સૌથી સાફ શિક્ષણ માતા આપી શકે છે, કેમકે તેના સંગમાં છોકરાં રાત દહાડે રહે છે; પણ એ કામ માટે આપણા દેશની થોડી જ માતાઓ લાયકાત ધરાવે છે. પોતે જ ભણેલી ન હોય તો પોતાનાં છોકરાંને તે કેમ ભણાવી શકે? પોતે જ બીકણ બિલાડી હોય તો પોતાનાં છોકરાંને તે હિમ્મતવાન શી રીતે કરી શકે? પોતે જ નીતિ રીતિ, વિવેકવિચાર જાળવતી ન હોય, તો તે પોતાનાં છોકરાંને લક્ષણ-વંતાં કેમ કરી શકે? જેટલું જ્ઞાન આપણાં છોકરાં નિશાળમાંથી આઠ દસ વરસની વયે મેળવે છે તે કરતાં પણ વધારે જ્ઞાન વિદ્યાયત્રમાં છોકરાં પાંચ છ વર્ષની વયે ગૃહ-શિક્ષણથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. છોકરીઓ નિશાળમાં લાંબી મુદત રહી શક્તી નથી. કેમકે તેમને પરણાવી હોય તો નાની વયે સાસરે વળાવી દે છે, અને સાસરે ગયા પછી નિશાળમાં મોકલાય નહિ એમ લોકો સમજે છે, એનું પરિણામ એ થાય છે કે છોકરીઓ થોડું ને નજીવું જ્ઞાનમાત્ર નિશાળમાંથી મેળવી શકે છે, અને તે થોડી મુદતે વિસરી જાય છે, કેમકે પાછળથી પુસ્તકો વાંચવાનો કે અભ્યાસ આગળ વધારવાનો તેને પ્રસંગ મળતો નથી. આવું ટુંક-લંડોળીઈ શિક્ષણ શા કામમાં આવે? ઘરનો હિસાબ કિતાબ

૫૨

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

સાખતાં પણ તેને આવડતો નથી, તેથી ઘરની વ્યવસ્થા ચલાવવામાં તે કાચી પડે છે. ઉંચી જાતના શિક્ષણ વગર સ્ત્રીજાતિ સુધરવાની નથી. અને જ્યાંસુધી સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન રહેશે ત્યાં સુધી દેશની સ્થિતિ પણ સુધરવાની નથી. આપણે અહીં જ્ઞાનનાં કળેડાં ઘેરઘેર જોવામાં આવે છે. છોકરો, બી.એ., એમ. એ. થયો હોય ત્યારે તેને જે ઝાંખડું કોટે વળગ્યું હોય તે કાળા અક્ષરને કૂટી મારે એવું કે જે ચાર ચોપડીઓનું જ્ઞાન ધરાવતું હોય છે. બંને લેગાં મળે ત્યારે વાતચિતમાં શો આનંદ મળે? બૈરી નાતની, જાતની, લક્ષ્મીની, મરણની વાતો કાઢે કે પડોશણો ને સગાં વાહાલાંની નિંદા કરે તે ઘણીને પસંદ ન પડે. ઘણી કંઈ જ્ઞાનની વાત કરે તેનાપર સ્ત્રીને અલાવો થાય. સ્ત્રીઓ ગાવા બજાવાની કળા શીખવાનું કરે તો લોકોમાં તેની ભારે વાતો થાય, પણ ઘરની અંદર નિરપરાધી આનંદ મેળવવામાં ગાનતાન કેટલી મદદ આપે છે તે ઘણાંના સમજવામાં નથી. બીજી વિદ્યાઓ જે સ્ત્રીપુરૂષને અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડે તે સ્ત્રીઓને શીખવવામાં આવતી નથી. છોકરીઓ થોડું ઘણું શીવણ ભરત શીખે છે તો ઉંચી જાતનું વેતરતાં ને કપડાં બનાવતાં આવડતું નથી, અગર ભરતકામ માલ વગરનું કરે છે.

રસોઈનું શાસ્ત્ર શીખવું જોઈએ.

સુધરેલા દેશોમાં જો ઘરની સ્થિતિ ઉત્તમ જાતની ન હોય તો સ્ત્રીઓ ને છોકરીઓ કોઈ પણ જાતની કમાઈ કરી પુરૂષોને મદદ આપે છે, તથા ઘરનાં ખર્ચાળ કામ જાતે કરી તે રીતે પણ મદદગાર થાય છે. સંચાની મદદથી ઘરનાં કપડાં ધોળીના જેવાં ધોવાનું અને તેને અસ્તરી દેવાનું કામ ચોરતો કરે છે. કપડાંલત્તાં શીવવાનું કે ભરવાનું કામ જાતે કરવાથી તે પાછળ ખર્ચ થતું નથી. આપણે અહીં કમાઈનો સઘળો આધાર એકાદ મરદ ઉપર રહે છે, તેથી જો તેની કમાઈ સારી ન હોય તો ઘરનાં

નવા વર્ષના બે બોલ.

૫૩

સઘળાં માણસોને હેરાનગતિ લોગવવી પડે છે. જૈરાં બહુ તો ધરતું હલકું કામ કરે, પણ જે પાછળ વિશેષ ખરચ થતું હોય તે કરી ન શકે. રસોઈની વાત લઈએ તો તેમાં પણ સારી કુશળતા ધરાવનાર કેટલાં થોડાં જૈરાં જોવામાં આવે છે. રસોઈનું શાસ્ત્ર તો ભાગ્યેજ કોઈ જાણે છે, પરંતુ તેની કળા પણ પૂરી આવડતી નથી. ઉંચી જાતની વાનીઓ માટે બજારમાં જવું પડે કે રસોઈઆ બોલાવવા પડે. ઘરમાં રસોઈઆ હોય તેના ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ પણ જો સ્ત્રીઓ ન કરે, તો તે જેવું બાફણું બાફે તેવું સર્વેને ખાવું પડે. તંદુરસ્તી કેમ જાળવવી, છોકરાંને કેમ ઉછેરવાં, અને માંદગીમાં તાત્કાલિક કેવા ઉપાય લેવા તે સ્ત્રીઓ જાણતી નથી. પહેલાં ઘરમાં ડોશીઓ અરધા વૈદ્યનું કામ કરતી, ત્યારે હાલની નારીઓ તેમાંનું કંઈ કબચિતજ જાણતી હોય છે. આ કારણથી સહેજ મંદવાડ માટે દાકતરને બોલાવવા પડે છે, ને ખરચમાં ઉતરવું પડે છે. લાણીને નોકરી કરવાનું કામ સ્ત્રીઓનું નથી, એવી લોકોને સમજ છે, તેથી આપણે અહીં લણેલી દાયણો, દાકતરણો સ્ત્રીશિક્ષકો વગેરેની કેટલી ખોટ પડે છે? પંદર વીસના પગારવાળાની સ્ત્રીથી પણ કામ ન થાય, માટે કોઈ ચાકરડી રોકવી પડે છે. ચાકર નોકરોના પગાર ભારે થયા છે, સારા નોકરો મળતા પણ નથી, એમ છતાં મોટાઈના ગર્વમાં સાધારણ સ્થિતિની સ્ત્રીઓ પણ કામ ન કરે તો તેમને કેટલું સોસવું પડે?

બહેનો, હવે હું અહીં અટકું છું, કેમકે મારે બે બોલજ બોલવાના હતા, અને તે ખાસ કરીને અંગબળ અને બુદ્ધિબળને ઉદ્દેશી હતા. થોડા સો મીઠા: લંબાણથી તમને કંટાળો પણ આવે.

નવા વર્ષના યે બોલ.

(સંવત્ ૧૯૬૮)

લખનાર:—હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા,
એમ. એ , એલ્.એલ્. બી.

ઉદ્ઘાસનાં કિરણો.

હિન્દનાં લવિષ્યને ઘડનારી ઉત્સાહી સન્નારીઓ ! નવું વર્ષ સર્વને સુખમય નીવડે એવી સર્વની ઇચ્છાને શબ્દોમાં મૂકવાનું, ગુજરાતની ચિંતા કરનાર સર્વ સ્ત્રીપુરૂષના હૃદયમાં આજે નવી નવી આશા અને ઉદ્ઘાસનાં જે કિરણો ફુટી રહ્યાં હોય તેને તમારી સમક્ષ દર્શાવવાનું, ભૂતવર્તમાનનાં જ્ઞાનથી લવિષ્યને સુંદર સુખરૂપ બનાવવાની જે વિચારસેરો બુદ્ધિશાલી મગજોમાં વહી રહી હશે તેમાંથી બને તેટલી સેરોનું દ્વિગ્દર્શન કરાવવાનું, અને એ ઇચ્છા, એ આશાઉદ્ઘાસ, અને એ વિચારસેરો કેવી રીતે વ્યવહારમાં ઉપયોગી અને ફળવાળી કરી શકાય એ વિષે તમારી રૂબરૂ પર્યાલોચના કરવાનું કામ અત્યારે મને સોંપવામાં આવ્યું છે. બાઈઓ અને બહેનો ! મારા માયાળુ મિત્ર રા. ભવાનીદાસ મોતીવાળાએ તો મને માન આપ્યું છે—મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, કે આ તકે મને યાદ કર્યો. પરંતુ, આગળના આવા પ્રસંગોએ તમને જે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો વિચાર કરુંછું તો શક્તિહીનતાની ચિંતા મને વિઢ્વેલ બનાવે છે. આગળના કહેનારાઓના જેટલી કલ્પના કે પ્રતિભા, અનુભવ કે જ્ઞાન, ભાષામાધુર્ય કે રચનાસૌહર્ય, ઉમ્મરની પુષ્કતા કે વિચારોની ગંભીરતા મારામાં

નવા વર્ષના બે બોલ.

૫૫

નથી. તો પણ આપણી ગુજરાતનાં અને સકળ હિન્દનાં લવિષ્ય માટેની સ્ત્રીઓ અને બાળકોના ઉદ્ધારમાં જ દેશ અને રાજ્યનો ઉદ્ધાર સમાયેલો છે એ માન્યતા, અને સ્ત્રીઓ, બાળકો અને સાંસારિક જીવન માટે અતિ જોસભરી લાગણી; આ ત્રણનો મારા નમ્રહૃદયમાં અત્યંતભાવ ન હોવાથી જ આજે તમારી સામે ઉભા થવાની મેં ધૃષ્ટતા ધારણ કરી છે.

બેસતું વર્ષ-નવીન આશાઓની ઝાંખી.

બાઈઓ અને બહેનો ! વિક્રમના નવા વર્ષમાં તમને સહુને શારીરિક આરોગ્ય અને માનસિક શાંતિના પૂરેપૂરા લાભ મળો એ મારી પહેલી પ્રાર્થના છે. તમારી સર્વની અભિલાષાઓ પ્રભુ પૂરી કરો ! અને આજે જેવા ઉજમાળા, ઉમંગભર્યા, અને આનંદભર્યા ચહેરાઓ છે તેવા જ નવા વર્ષના એકે એક દિવસમાં રહો એ બીજી પ્રાર્થના છે ! અને ત્રીજી પ્રાર્થના એવી છે કે આજે હું તમને જે કાંઈ કહું તેમાંથી તમારાથી બની શકે તેવી એકાદ બાબત વિષે દૃઢતાથી વર્તન કરવાનું તમારામાંથી એકેએક નક્કી કરો ! બાઈઓ અને બહેનો, આ મારી ત્રીજી પ્રાર્થના તમને કદાચ અનુચિત લાગશે. કદાચ એમ લાગશે કે પોતે કહે છે તે બાબતને અતિ મહત્ત્વ આપવાનો ગર્વ ભરેલો દોષ હું કહું છું. હા, બાઈઓ, તે દોષ મુકશો તો તે ભાર વહેવા જેટલું સામર્થ્ય મને પ્રભુએ આપ્યું છે, અને તેટલું સ્વીકારીને પણ આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરીશ, કે જે બે ત્રણ બાબતો હું જોર દઈને તમારી પાસે મૂકીશ, તેનો વિચાર કરશો તો તમને ખાતરી થશે, કે તે બાબતો મને પોતાને લગતી કે મારા એકલાના મગજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી; પણ હું એમ ધારું છું કે સકળ ગુજરાતમાં તે બાબતોની ચિંતા દરેકે દરેક હૃદયમાં પ્રગટ ભાવે કે નિગૂઢ ભાવે તમને દેખાશે; અને જો તેવી તમને ખાતરી થાય તો જ તેનો સ્વીકાર કરશો. નહિતર મારી એ

પ્રાર્થના નામંજીર કરશો. પરંતુ એ ત્રીજી પ્રાર્થના તમને જણાવું તે પહેલાં આજે ઉદ્ધવતી નવી નવી આશાઓની કંઈક ઝાંખી કરવી જોઈએ. બાઈઓ અને જહેનો ! તમારા સર્વના હૃદયમાં આ નવા વર્ષમાં હું પોતે વધારે સારી, જ્ઞાનમાં, લોકો તરફના વ્યવહારમાં, કુટુંબ પ્રત્યેની સેવામાં, પ્રભુ પ્રત્યેના પ્રેમમાં, વધારે સારી થાઉં એવી શુભ આશા કેટલી બધી જોરદાર હશે ! પ્રભાતમાં સાધારણ રિવાજ કરતાં વહેલાં ઉઠ્યાં હશે. સ્નાનાદિથી શુદ્ધિ અને શૃંગારાદિથી અલંકૃતિ કરવાની સાથે કુટુંબીજનો માટે કેવા કેવા બહાલભર્યા ભાવોથી તમારું હૃદય ભરાઈ રહેલું હશે ! હૃદયમાં, ઘરમાં, વિશ્વમાં કેટલો ઉદ્દાસ અને કેટલો આનંદ તમે તે ક્ષણે જોયો-અનુભવ્યો હશે ! આજે તો નવું વર્ષ શરૂ થાય છે, આજે તો પર્વ છે, ખુશાલીનો દિવસ છે, કરી છોકરાંઓના આનંદને વધારવા, ઘરના આનંદને વધારવા, તમે કેટલાં બધાં હોંસિલાં થયાં હશે ! આ બધી આશાએ અને આ ઉદ્દાસે તમારાં હૃદયને કેટલું ઉત્તેજિત, કેટલું સુખી બનાવ્યું હશે ? તે બધી આશાઓ ફળવાળી થતી જાય અને તે ઉદ્દાસ કાયમનો થઈને રહે એ તમે કેટલું બધું ઇચ્છો છો ? પ્રભુ તમારી તે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરે ! હૃમ્મેશાં પ્રભાત થતાં ઉઠવાનું, સ્નાનાદિથી શુદ્ધિ અને શૃંગારોથી અલંકૃતિ કરવાનું, બાળકોમાં આનંદ ફેલાવવાનું, કુટુંબોમાં સદ્ભાવ અને પુનિત બહાલ વહેંચવાનું, પ્રભુપ્રત્યે અનન્ય ભક્તિથી દીન થવાનું તમારું નિત્ય કર્મ બની રહ્યું અને આજે પ્રભાતે જે આનંદોત્સવ તમે કર્યો તેવો દર પ્રભાતે ઉજવો, તે ઉજવવા પ્રભુ સમય, પ્રસંગ અને સ્થિતિઆપો એટલું કહી હવે ભૂતવર્તમાનના જ્ઞાનથી ભવિષ્યને સુંદર સુખરૂપ બનાવવાના જે વિચારો બુદ્ધિશાલી મગજને કર્યા કરે છે તેમાંથી પ્રભુ મને જે કાંઈ સુઝાડશે તે હું તમારી સેવામાં રજી કરીશ. પહેલાં વર્તમાનની વાત કરીએ. આપણો વર્તમાનકાળ બહુ વિકટ છે. ધર્મ, સંસાર, વ્યાપાર, હુન્નરકળા વગેરે બધામાં હમણાં બહુ જ બળભગાટ

નવા વર્ષના બે બોલ.

૫૭

અને ધાંધલ મચી રહેલ છે એ તો તમારા સર્વના જાણવામાં જ છે. આપણે અત્યારે બીજી બાબતોને અસ્પષ્ટ જ રાખીશું. આપણા સ્ત્રીસંસાર વિષે જ થોડો વિચાર કરીશું.

સ્ત્રીસંસાર.

બાઈઓ અને ખેડેનો ! વર્તમાનકાળમાં બે જાતના વિચારોનું યુદ્ધ પ્રવર્તી રહ્યું છે એ કાંઈ તમારી જાણ બહાર નથી. એક જાતના વિચાર એવા છે કે સ્ત્રીઓને હિન્દુસ્થાનમાં પુરૂષોના જેટલા હક નથી; સ્ત્રીઓની હિન્દુઓએ દરકાર કરી નથી, સ્ત્રીઓ માટે હિન્દુઓને માન નથી. સ્ત્રીઓની દશા દયાપાત્ર છે; એક પ્રસિદ્ધ લેખક એક બાઈના મુખે કહેવરાવે છે કે “નરજાત સુખી હશે આંહિ કદી મહાલતી સ્વચ્છંદથી, પણ નારીને રોયાવિના નહિ કર્મમાં બીજું કંઈ.” આવા વિચાર એક વખત સર્વવ્યાપી હતા. હું આશા રાખું છું કે હાલમાં તે તેટલા બધા સ્વીકારાતા નથી. હિન્દુસ્થાનના લોકોમાં-શું પુરૂષ કે શું સ્ત્રી-કોઈમાં હકનો તો વિચાર સરખો નહોતો. હકને માટે શુદ્ધ ગુજરાતી કે સંસ્કૃત શબ્દ પણ નહિ મળે; કારણ તે વિચાર જ આર્યધર્મમાં હયાતી ધરાવતો નથી. હિન્દુઓ તો પોતાનો ધર્મ જ-ફરજ જ-સમજતા; હકની વાત તેઓના લક્ષમાં આવેલી જ નહિ. જો હકના ખ્યાલની જ હયાતી નહોતી, તો પછી ‘સ્ત્રીઓને, પુરૂષો જેટલા હક નહોતા’ એ કહેવું અયથાર્થ છે. પુરૂષોને ધર્મ હતા-ફરજ હતી, તેમજ સ્ત્રીઓને પણ ધર્મ હતા-ફરજ હતી; સ્ત્રીઓ પોતાના ધર્મ સારી રીતે પાળતી, પુરૂષો પોતાના ધર્મ સારી રીતે પાળતા; બંનેના ધર્મ સારી રીતે પાળતા હોવાથી આપણા હિન્દુસંસાર સારી રીતે જ ચાલતો. જ્યારે પુરૂષો ધર્મ ભૂલ્યા, ત્યારે સ્ત્રીઓ પણ ધર્મ ભૂલી. સ્ત્રી અને પુરૂષના ધર્મ ભૂલાયા એટલે સંસાર અવ્યવસ્થામાં ફસાયો અને એક વખત અવ્યવસ્થા-અંધેર શરૂ થાય, પછી તેને ઠેકાણે લાવતાં કેટલી મુશ્કેલી પડે છે એ તો

૫૮

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

ઇતિહાસન. વાંચવાવાળા તો જાણે જ, પણ ઘરસંસારનો અનુભવ મેળવવાવાળાં પણ સારી રીતે જાણી શકે તેવું છે. અંધેરના વખતમાં, અલખત, ઘણા અનાચાર અને અત્યાચાર હતા, પરંતુ શાન્તિનું રાજ્ય થતાં હવે એવો કોઈ હિન્દુ ભાગ્યે જ હશે કે જે સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ સંબંધે યોગ્ય સ્વીકાર નહિ કરતો હોય.

હિન્દુ સંસારમાં સ્ત્રીઓ ઘરની રાણી છે.

સ્ત્રીઓની હિન્દુઓને દરકાર નથી એમ કહેનાર એક પણ એવો હિન્દુ બતાવશે કે જે સ્ત્રીવિના રહેવાને તૈયાર હોય ? સ્ત્રીઓની દરકાર હિન્દુઓને તો જેટલી છે તેટલી ભાગ્યે જ બીજા કોઈ લોકને હશે. ગૃહસ્થાશ્રમને-લક્ષને જે પવિત્રતા હિન્દુઓએ અર્પી છે તે કયા બીજા લોકમાં માલમ પડે છે ? અને લક્ષ સ્ત્રીપુરૂષ વગર થવાનાં હતાં ? લક્ષની દરકાર કરનાર, લક્ષને પવિત્ર ગણનાર, સ્ત્રી કે પુરૂષ બેમાંથી એકે માટે બેદરકાર કેમ રહી શકે ? હિન્દુઓને સ્ત્રીની દરકાર નથી એ ઉક્તિ તદ્દન અર્થ વગરની જ છે એમ બતાવવા આ એક જ દલીલ બસ ગણું છું. હિન્દુઓને સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એ પણ વિદેશીઓ અને વિદેશીઓના વિચારમાં તણાવાનો મોહ અને લોભ રાખનાર દેશીઓની બાહારના દેખાવથી થતી ભૂલોમાંની એક છે. કઈ સ્ત્રી પોતાનું ધારેલું ઘણી યાસેથી નથી કરાવી શકતી ? કઈ સ્ત્રી હિન્દુસંસારમાં ઘરની રાણી તરીકે નથી સ્વીકારાતી ? કઈ સ્ત્રીની ઇચ્છાને તાબે ઘરના પુરૂષોને નથી થવું પડતું ? હિન્દુના ઘરનો અંદરનો અનુભવ હશે તે તો કબૂલ કરશે જ કે સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એમ નથી. અલખત, કેટલીક બાબતોમાં સ્ત્રીને પૂછાતું નથી, અગર પૂછાય તો પણ તેના મત પ્રમાણે ચલાતું નથી એવું બને છે. પણ જો મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યમાં પણ સમ્રાટના મતને એક બાબુ રાખી યોગ્ય લાગતા માર્ગનું ગ્રહણ કરવામાં સમ્રાટનું માન નથી એમ ન કહેવાય, તો પછી હિન્દુસંસારમાં તેવું શા માટે કહેવું ? જે

નવા વર્ષના બે બોલ.

૫૯

બાબતમાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોની મતિ વધારે પહોંચતી હોય, જે બાબતનો વિચાર પુરુષો વધારે સારી રીતે કરી શકે છે એમ મનાતું હોય તેવી બાબતમાં પુરુષો પોતાના મત પ્રમાણે કરે તો તેથી સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એમ કહેવું એ કોઈપણ રીતે વાજબી નથી.

સ્ત્રીઓને સરખા હક નથી !

સ્ત્રીઓની દશા દયાપાત્ર છે, અને ‘નારીને રોયા વિના નહિ કર્મમાં બીજું કંઈ’ એ બે વચનોમાં કાંઈક સત્ય છે એ તો આપણે સ્વીકારવું જોઈએ. તે સ્વીકારી તેનાં કારણો શોધી અને તેવી રીતે સુધારો કરવા આપણે બધા-પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ-તૈયાર છીએ અને યથાશક્તિ પ્રયાસો ચાલુ છે. પ્રભુ તેવા દરેક પ્રયાસને યોગ્ય વિજય આપશે જ એવી ખાતરી છે. આરોપાતા યોગ્ય અયોગ્ય દોષોનો આટલો જવાબ આપી જ્યાં સ્ત્રીઓનું સન્માન બહુ છે એવું કહેવામાં આવે છે ત્યાંના બે જ દાખલા આપીશ. બાઈઓ અને બહેનો ! હું એમ નથી કહેતો કે આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓ બહુ જ ઉચ્ચ સ્થિતિ ભોગવે છે, કે હું એમ પણ કહેતો નથી કે સુધરેલા દેશમાં સ્ત્રીઓને અન્યાય મળે છે; હું એટલું જ કહું છું કે વાતાવરણમાં પ્રચાર પામી જતા કેટલાક વિચારો આપણે એકદમ ગ્રહણ કરી લેવા જોઈએ નહિ. બે ચાર અંગ્રેજો, કે અંગ્રેજી ભણેલાઓ, મારા જેવા, એમ કહે કે સ્ત્રીને સરખા હક નથી માટે આપણે એકદમ માની જવું જોઈએ નહિ કે સરખા હક નથી. તેમ એકાદ બે દાખલા વિરૂદ્ધના બતાવાય તો એમ પણ ન માની જવું કે સુધરેલા દેશોમાં પણ સ્ત્રીની એવી જ દશા છે માટે આપણે સુધારો કરવાનો નથી. આપણે સાંભળવી બધી વાત; વિચારવી બધી દલીલ; અને જેટલું વાંચવા સાંભળવામાં આવે, તે ઉપરથી આપણી મતિ પહોંચે અને મહાત્માઓના વિચારથી તેને ટેકો મળે તેવી રીતે દેશકાળને વિચારીને વર્તન

૬૦

શ્રીઓને સન્દેશ.

કરવાનું રાખવું. શ્રીઓના હકની વાત કરનારાએ નીચેની વસ્તુ-સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રમાં શ્રીઓ માટે અનાદિકાળથી એટલી બધી ચિંતા કરવામાં આવતી હતી કે શ્રીઓના નિર્વાહ માટે તેમને નામે થોડું ધન જુડું જ રાખવામાં આવતું, અને તેને ‘શ્રીધન’ એવું જ નામ અપાયું હતું. તે ધન એવું હતું કે તેનાપર પતિનો પણ કશો અધિકાર નહોતો. શ્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય મુદ્દલ મળતું નહિ એમ કહેવાવાળાએ આ હકીકત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આપણા તરફ શ્રીઓને તેટલું સ્વાતંત્ર્ય અને શ્રીધન ઉપર સંપૂર્ણ સત્તા આપવામાં આવતી હતી અને હજી તે સત્તા તમને બધાને મળેલી છે. હિન્દુ તરીકે જન્મનાર દરેક સ્ત્રીને તેવો હક જન્મથી જ મળે છે. પરંતુ વિલાયતમાં શું હતું તે બાણો છો? ૧૮૮૨ ઇસવીસન સુધી એટલે આજથી માત્ર ૩૧ વર્ષ પહેલાં તો વિલાયતમાં પરણેલી સ્ત્રીઓને કોઈપણ જાતના ધન ઉપર અધિકાર જ નહોતો. જેમ ઘરના પશુને કોઈપણ જાતના ધનપર અધિકાર હોતો નથી તેમજ શ્રીઓને પણ કશો અધિકાર હતો જ નહિ. તે વર્ષમાં પહેલી જ વાર શ્રીઓ ધનનો માલિક હોઈ શકે તેવો વિચાર જન્મ પામ્યો હતો! હવે વિચારો! શ્રીઓ માટે દરકાર, અને સ્ત્રીનાં સ્વાતંત્ર્ય આપણે ત્યાં હતાં અને છે કે સુધરેલા દેશોમાં? બીજી તેવી જ હકીકત ‘સફ્રેજસ્ટ’ ની છે. વિલાયતમાં શ્રીઓ હમણાં મોટું રમખાણ મચાવી રહી છે. ત્યાંની રાજકારભાર ચલાવનારી સભા-પાર્લમેન્ટમાં-શ્રીઓને બેસવા દેતા નથી. તેમાં બેસવાનો હક શ્રીઓ માગે છે અને પુરુષો તે હક આપવા ખુશી નથી. આ વસ્તુસ્થિતિ શું બતાવે છે? કે શ્રીઓને તમામ હક આપવા વિલાયત પણ હજી તૈયાર નથી. આપણે ત્યાં તેવું નથી. આપણે ત્યાં શ્રીઓને સંપૂર્ણ હક બધી બાબતમાં છે લોપાળમાં ઘણા કાળથી અને હમણાં પણ બેગમજ રાજ્ય ચલાવે છે. શ્રીઓની સર્વ કામની લાયકાત આપણે ત્યાં સ્વીકારાય છે, વિલાયત હજી તેટલે પણ પહોંચ્યું નથી. બાધઓ અને બહેનો, મારી આ ટીકાથી એક બાબત દોરવાઈ ન જતાં, મેં તો

નવા વર્ષના બે ઘોલ.

૬૧

તમને માત્ર દૃષ્ટાન્તો જ આપ્યાં. હજી એક વધારે આપું. આપણે ત્યાં વિલાયતી કાયદો જ દાખલ થતાં ત્યાંના જેવું જ ધોરણ રખાયું છે. પણ આગળના વખતમાં તેમ નહોતું. આખા વિલાયતમાં વકીલાતનો ધંધો સ્ત્રી કરી શકતી નથી. શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય અને મંડનમિશ્રને વાદ થયો તેમાં ન્યાયાધીશ તરીકે શ્રીમતી સરસ્વતીને સ્વીકાર્યા હતાં ! આપણી તરફ સ્ત્રીઓની સમાનતા અસલથી સ્વીકારાઈ છે જ. પત્ની એ હિન્દુશાસ્ત્રમાં સહધર્મચારિણી કહેવાય છે; દરેક ધર્મકાર્યમાં પત્નીનો સહચાર જરૂરનો કહ્યો છે, વળી એકલા પુરૂષથી થઈ શકે તેવાં કાર્ય એકલી સ્ત્રીથી પણ થઈ શકે છે. આવી રીતે જોતાં તમો જોઈ શકશો કે અસમાનતાની ફરીયાદમાં સંપૂર્ણ સત્ય નથી. સમાનતા અસમાનતાનો વિચાર જ પશ્ચિમ તરફનોવા વાયો તેની સાથે આવ્યો છે. તે પહેલાં તે વિચાર ફરીયાદરૂપે ભાગ્યે જ જોવામાં આવશે. કારણ, મેં આગળ કહ્યું છે તે જ, આપણે ધર્મની દરકાર કરતા, હકની નહિ.

કર્તવ્ય પ્રમાણે ધર્મ.

અને ધર્મ જુઓ તો સ્ત્રીપુરૂષના શરીરમાં ભિન્નતા છે, તેમની પ્રભુદત્ત શક્તિઓમાં ભિન્નતા છે તે અનુસાર ધર્મમાં પણ ભિન્નતા હોવી જ જોઈએ. સ્ત્રીનાં શરીરની કોમળતા અને પુરૂષના શરીરની કઠોરતા એ પ્રભુની આપેલી ભિન્નતા છે, અસમાનતા છે. પશુપક્ષીમાં પણ તેવો ભેદ છે. મનુષ્યજાતિમાં પણ છે. તે અસમાનતા ધ્યાનમાં લઈ સ્ત્રીપુરૂષનાં કર્તવ્ય નક્કી થયાં છે અને કર્તવ્ય પ્રમાણે ધર્મ છે. સ્ત્રીઓ માટે ગૃહનું કર્તવ્ય ઠર્યું. તેમનાં શરીર, તેમની બાળકોને ઉછેરવા આદિની સ્વાભાવિક ફરજો, બહારની જાંઘળી માટે કુદરતી રીતે જ તેઓને ઓછાં લાયક બનાવે છે. જો સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીરૂપે-પત્નીરૂપે-માતારૂપે રહેવું હોય, તો તો સૌએ વગર આનાકાનીએ સ્વીકારવું જ જોઈએ કે સ્ત્રીઓથી બહારના વ્યવહારમાં રહી શકાય તેવું નથી.

૬૨

શ્રીઓને સન્દેશ.

તેમનાં શારીરિક લક્ષણો જ તેમને ઘરમાં રહેવા માટે બધારે આગ્રહ કરે તેવાં છે. હિન્દુઓએ એ સ્થિતિ બેઠી, અને તેથી શ્રીઓને ગૃહિણી ધર્મ સોંપ્યો. ગૃહિણી ધર્મ એ કાંઈ પુરૂષોના કમાણી ધર્મથી ઓછો જવાબદારીવાળો કે ઓછો મહત્વનો નથી. જેમ કમાણી કરવી એ પુરૂષો માથે એક મોટી ફરજ છે, તેમ જ તે કમાણીને યોગ્યતાથી ખરચવી એ સ્ત્રીઓ માથે મોટી ફરજ છે. પુરૂષો હાડમારી ભોગવી ધન મેળવે, સ્ત્રીઓ ચાલાકી અને હુંશીઆરીથી તેને ખરચે: પુરૂષો સુખનાં સાધનો પૂરાં પાડે, સ્ત્રીઓ તે સાધનોને યોગ્ય રીતે કેળવી સુખની લ્હાણી કરે; પુરૂષો, ન હોય ત્યાંથી પેંદા કરી ભેગું કરે; સ્ત્રીઓ, મેળવેલાંને ખરાખર ગોઠવે, વ્યવસ્થા કરે; ઘરમાં બંને કામ સરખા જ ઉપયોગનાં છે. કમાણી હોય પણ ખરચની વ્યવસ્થા ન હોય તો કમાણી દેખાતી નથી, તેનો પૂરો લાભ મળતો નથી. તમારી સ્ત્રીઓની ભાષામાં કહું તો હાટરસ અને હાથરસ બંને હોય તો રસોઈમાં સ્વાદ આવે. પુરૂષો હાટરસ પૂરો પાડે. બેઠતું ધન લાવી આપે, પણ સ્ત્રીઓ હાથરસ ન આપે, લાવેલાંને કેળવી ન શકે, તો તેની તેજ વાનીઓથી રસોઈ નીરસ, બેસ્વાદ, અને-ઉત્તમ તો નજ થાય. જેમ રસોઈમાં, તેમજ ઘરમાં: પુરૂષો દુનિયાની રસાકસીમાં બાથોડીયાં ભરી કમાઈ લાવે, અને સ્ત્રીઓ તેનો સરસ ઉપયોગ કરી એકનું અનેકગણું કરી બતાવે. આવી વ્યવસ્થા ઘરને માટે જરૂરની તેમજ ઉત્તમ હતી, તેથી હિન્દુઓએ તે તરફ જ લક્ષ રાખ્યું. પરંતુ તેમ કરવાથી શ્રીઓને હલકી ગણી એમ માનવું એ તો કારણોનું અજ્ઞાન જ બતાવે છે. પ્રભુએ હાથને અમુક ફરજો સોંપી અને પગને બીજી સોંપી. તેથી હાથ કાંઈ ઉંચા થતા નથી કે પગ કાંઈ નીચા ગણાતા નથી. હાથ દુઃખશે કે પગ સુખશે તો પીડા તો શરીરને જ થવાની છે, હાથ બંડો કરવો અને પગ પાતળા રાખવા એવું માણસ કરી શકતો જ નથી અને કરે છે તો માત્ર કેટલાક હઠયોગીની પેઠે અપવાદરૂપ જ ગણાય. શરીરમાં બંને

નવા વર્ષના બે બોલ.

૬૩

સરખા છે; તેમજ ગૃહશરીરમાં સ્ત્રીપુરુષ બંને સરખાં છે. દષ્ટાંત જ દેવું હોય તો બીજું જીલ અને દાંતનું લ્યો. દાંત કઠણ અને જીલ નરમ : દાંત કાપે અને જીલ ચાખે; માટે કાંઈ દાંત વધારે ને જીલ ઓછી ન કહેવાય. તેમજ પુરુષ અને સ્ત્રી : બંનેનાં કાર્ય જૂદાં માટે અસમાન : એવી ગણતરી પશ્ચિમના પવન પહેલાં આપણને સુઝી જ નહિ હોય ! જેમ નાતજાત સંબંધે પણ હલકાઈની જે નવી કલ્પના, અને તિરસ્કારનો નવો રંગ પશ્ચિમના પવને આપ્યાં તેમ જ સ્ત્રીસંબંધની ભાવના પણ તેજ પવને બગાડી. હિન્દુઓમાં હલકું ઉંચું ગણવાનો ધર્મ જ નથી; સૌ પોતપોતાનાં કાર્ય-પોતપોતાના ધર્મ બળવે; અને જે નિજધર્મ બળવે તે જ શ્રેષ્ઠ. નિજધર્મ બળવનાર ચંડાળ પણ નિજધર્મ નહિ બળવનાર બ્રાહ્મણથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે એ સિદ્ધ કરનારી ઉક્તિઓ આપણા ગ્રંથોમાંથી ઘણી જગાએ મળી આવશે.

સંપ અને સમાનતામાં જ મુખ છે.

બહેનો અને બાઈઓ ! માફ કરેલું તમે બરાબર સમજ્યાં હશે, તોપણ એકવાર ફરીથી ટુંકામાં કહી જાઉં. હિન્દુઓમાં પુરુષ વધારે અને સ્ત્રી ઓછી એવો વાણીયાશાઈ જોખ કદી થયો નથી. સ્ત્રીઓની લાયકાત પ્રમાણે તેના ધર્મ : પુરુષો ઉત્પાદક, સ્ત્રીઓ સંરક્ષક અને વ્યવસ્થા કરનાર; પુરુષો નવું લાવી સ્ત્રીઓ આગળ ધરે, તે સ્ત્રીઓ સ્વીકારે, કેળવે, અનેકગણું બનાવે અને પુરુષોના ઉપયોગ માટે તૈયાર કરે, હાટરસ પુરુષો આપે; હાથરસ સ્ત્રીઓ ઉમેરે; આ આપણી ગૃહધર્મની કલ્પના અને તે પ્રમાણે ગૃહિણી ધર્મ નક્કી થયા. ગૃહિણીધર્મ પાળનારી સ્ત્રીઓ પુરુષો જેટલી જ ઉપયોગી, પુરુષો જેટલી ઉંચી, પુરુષો જેટલી જ પવિત્ર અને પુરુષોથી વધારે સુંદર અને પુરુષોને આકર્ષે તેવી મોહક : સ્ત્રીઓ માટેની આવી કલ્પના હોવા છતાં હજી તમારે અસમાનતાની ફરીયાદ બરી રાખવી હોય તો તમે મુખત્યાર છો. બાઈઓ, પણ વિચારજો કે પુરુષો તમારા છે, તમે પુરુષનાં છો; એ જોડું

સંપ અને સમાનતાથી રહેશે તો જ સુખ છે; હિન્દુધર્મનો ઉપદેશ એવો છે કે સંપ અને સમાનતા માટે પોતાનાં કર્તવ્ય અને પોતાની ફરજો સમજજો. બીજા ભૂલો કરે તે દરગુજર કરજો, અને સંપ અને સમાનતા નિભાવવા અને તેટલો ભોગ આપજો; તેવા ત્યાગનું પરિણામ સુખ જ છે; આપણાં હિન્દુસંસારમાં હજુ જેટલું સુખ છે તેટલું મને તો આશાજનક લાગે છે. તે સુખ વધો, વર્ષે અને માસે વધો, પક્ષે અને અઠવાડીયે વધો, દિવસે અને કલાકે વધો, ક્ષણે અને પળે વધો, એ જ પ્રાર્થના.

આજે ધર્મની દરકાર કોણ કરે છે ?

પરંતુ, મારાં બાઈઓ અને બહેનો ! વર્તમાન સ્થિતિ અને વિચાર તથા ભૂતની કલ્પના એ બે મેં તમારી આગળ કહ્યાં તેથી આપણું કાર્ય સફળ થયું નથી. ભૂતકાળની મીઠાશભરી વાતોથી ગર્વ વધે છે : એવો ગર્વ હું તમારાંમાં જોવા ઈચ્છતો નથી. માટે હવે હું તમને બતાવીશ કે તે ભૂતનાં બયાનથી આપણે ગર્વિષ્ટ થવાનું નથી, પણ શરમીંદાં થવાનું છે. જે હિન્દુઓનો ભૂતકાળ તેવો ઉજમાળો, જે હિન્દુઓનાં શાસ્ત્રો તેવાં શ્રેષ્ઠ, જે હિન્દુઓની કલ્પનાઓ તેવી ઉચ્ચ, જે હિન્દુઓના ઉદ્દેશો તેવા ભવ્ય અને પરોપકારી, તેજ હિન્દુઓનાં છોકરાં આપણા જેવાં ! ઋષિ મુનીઓના પુત્રો આવા કંગાળ ! વીર પુરુષોની પ્રજા એવી કેદ થયેલી ! બાઈઓ, આપણે હિન્દુનામથી શરમાવું જોઈએ એવું હમણાં આપણું વર્તન નથી ? હિન્દુઓ ધર્મ, એટલે ફરજ નહિં પણ ઈશ્વરી માન્યતાથી ભરેલા આપણા ધર્મ, માટે કેવા પંકાયેલા હતા ! તેને બદલે આજે ધર્મની દરકાર કોણ કરે છે ? હું પૂછું, બાઈઓ, તમને, કે તમારામાંથી કોણ કયા ધર્મને માને છે ? અને માને છે તો તે ખાતર શું કરે છે ? અને કરે તે તો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા, હૃદયની ખરી શ્રદ્ધાથી, કે માત્ર ગાડરીયા પ્રવાહની રીતિએ ? બાઈઓ, આ વિષય આજને માટે હું ઘણો પવિત્ર માનું છું. પણ આજે તે વિષે વાત કરવાનું મેં ધાર્યું નથી; તેથી

નવા વર્ષના એ બોલ.

૬૫

આટલા વિષયાન્તરરુપે પ્રશ્ન મૂકીને જ બંધ કરીશ. પણ એટલું તો કહીશ જ કે બાઈઓ, તમે જે ધર્મક્રિયા કરો તેમાં તમારું હૃદય સાથે રહે તોજ કરજો. મંદિરમાં જવાથી પ્રભુની નજીક આપણે જઈએ છીએ એવો તમારો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તો જ મંદિરમાં જજો. દેખાવ ખાતર, બધાં બધાં છે માટે, એમ તમે મંદિરમાં જતાં નહિં. એવું જવું એ તો પ્રભુને પણ છેતરવા જેવું થાય. માણસો નહિં બાણે, પણ પ્રભુ તો બાણે જ કે તમે પ્રભુની ખાતર મંદિરમાં નથી જતાં, માત્ર લોકો ખાતર બાણે છો ! માટે પ્રભુને છેતરવા જેવું કદી કરતા નહિં, મંદિરે જવાનો તો એક દાખલો જ આપ્યો. જે જે ધર્મકાર્ય કરો તે બધાને માટે એ પ્રશ્ન પૂછશો કે તમે હૃદયની શ્રદ્ધાથી કરો છો કે કેમ ? શ્રદ્ધા હશે તો બસ છે. શ્રદ્ધાનું બળહજારો યજ્ઞયાગ, દાનપુણ્ય, ત્રત ઉપવાસોથી વધારે છે. શ્રદ્ધા જ ખરું જીવન આપનારી છે. શ્રદ્ધા પ્રભુની પાસે પલકવારમાં પહોંચાડનાર પવનપાવડી છે, કષ્ટો અને વિપત્તિઓને બહાર રાખવાનું અજીત સામર્થ્ય શ્રદ્ધાના કિલ્લામાં રહેલું છે. જો શ્રદ્ધા હશે તો તમે બધું કરી શકશો, અને ધર્મમાં તો શ્રદ્ધા એજ મુખ્ય છે, ધર્મનો એજ આત્મા છે; શ્રદ્ધાવિનાનો ધર્મ તે તો માત્ર શબ જ માનશો, તેવાને તો અડકતાં પણ અલડાઈએ. માટે બાઈઓ, ફરીથી કહું છું કે શ્રદ્ધાસહિત જ ધર્મકાર્ય કરશો, શ્રદ્ધા ન રહે તો તે કાર્ય કરવાથી લાભ નથી, હાનિ છે. બાઈઓ, ધર્મના નામથી જે જે ધર્મકાર્યો થાય છે. તેમાં ખરી શ્રદ્ધા ન હોવાને લીધે આપણે હિન્દુ નામને કલંક લગાડીએ છીએ, હિન્દુધર્મને હીણો પાડીએ છીએ, આપણા ધર્મશીલ મહાત્માઓને નીચું જોવાડીએ છીએ. એ વિચાર આવી જતાં આટલું લંબાણ થઈ ગયું. ધર્મમાં જ આવું થાય છે તેમ નથી. બ્યાપારમાં, હુન્નરકળામાં, ખેતીમાં, બધી બાબતોમાં શ્રદ્ધાહીનતા અને દમ્ભપ્રવીણતા હોવાને લીધે આપણે અત્યારે ગમખવાર છીએ, અને તેવી જ સ્થિતિ આપણા સંસારમાં પણ છે.

સંસારસુધારાની ચટપટી.

આપણા સંસારમાં સુધારો કરવાની ચટપટી ઘણાને લાગી રહી છે, છતાં પ્રગતિ થતી નથી, અથવા થાય છે, તો બહુ જ મંદ છે. આમ હોવાનાં કારણોમાંથી હું અત્યારે તમારી પાસે બે કારણો રજુ કરીશ. એક તો મેં ઉપર કહી તે શ્રદ્ધાહીનતા અને તેની સાથે સાથે રહેલી થોડીઘણી દમ્ભપ્રવીણતા; અને બીજું એ કે આપણા સંસારરથને એક જ પૈડું છે. બીજું પૈડું છે પણ તે નહિ જેવું જ : એક જોઈએ તેવું અને બીજું નહિ જેવું; એવાં બે પૈડાંવાળો રથ આગળ ચાલે તો ખરો, પણ તેમાં કેટલીબધી મુશ્કેલી પડે ? બીજું નહિ જેવું પૈડું તે કયું, એ તો તમે સમજી ગયાં હશે. જે વિચારની કલ્પના પણ આપણે સ્વીકૃત કરી ન શકે, તે વિચારનો આચારતો તેઓ કેમ જ કરી શકે ? સંસારસુધારાનાં કારણો, ઉદ્દેશો અને લાભો વિષે આપણું સ્ત્રીમંડળ ભાગ્યે જ કંઈ વિચાર પણ કરી શકે તેવું છે. જો વિચારમાં ભાગ ન લઈ શકે, તો પછી આચારમાં ભાગ કેવી રીતે લઈ શકે ? અને કદાચ દેખાદેખીએ આચારમાં ભાગ લે, તો તે માત્ર આંધળાની હારના જેવો જ આચાર થાય ! સંસારસુધારો દેશના સુધારાને માટે છે અને સંસાર અને દેશ વિષે વિચાર કરનારને સાંપ્રત સ્થિતિનું ભાન અત્યંત આવશ્યક જ છે. પરંતુ આપણાં સ્ત્રીમંડળમાં સાધારણ જ્ઞાન કે આધુનિક દશાનું ભાન કેટલાં ધરાવતાં હશે ? આંહિં ભેગી થયેલી સ્રીઓમાંથી મને કેટલી કહી શકશે કે પૃથ્વી ગોળ છે કે ચપટી છે ? આપણા રાજકર્તાઓનો દેશ મોટો છે કે આપણો દેશ હિન્દુસ્થાન ? તમે પહેરેલાં કપડાં ક્યાં બન્યાં હશે ? તેની કોરો ક્યાં બની હશે ? અને તમે સૌભાગ્ય બંગડી પહેરી છે તે ક્યાંની હશે તથા તમારી હીરાકંઠીનું સુવર્ણ ક્યાંથી આબું હશે ? આપણી સામાન્ય બાબતો વિષે જ આપણે કેટલાંબધાં અજ્ઞાન છીએ ! આપણને આંખ છે કે આપણે તો છતી આંખે આંધળામાં બપોએ તેવા છીએ ?

નવા વર્ષના બે બોલ.

૬૭

આ વાતો તો તમને લગતી નથી એમ કહેશો:-તો હું પૂછું કે દરરોજ કેટલી બિસ્કીટ આપણા મુંબઈમાં ખવાતી હશે તે તમે જાણો છો ? અને તે બિસ્કીટ-રસોડામાં બનવા લાયક એક ખાદ્ય પદાર્થ, સ્ત્રીઓની ખાસ ફરજમાં ગણાવી શકાય તેવી એક કૃતિ, તેવી બિસ્કીટ ક્યાં બને છે અને ક્યાંથી આવે છે ? બાઈઓ અને બહેનો ! જરા વિચાર કરશો કે તે બિસ્કીટ જેની બનેલી છે તે ઘઉં આંહિંથી શા ભાવે ગયા હશે ? અને ઘઉંના તથા ઘઉંની બનેલી બિસ્કીટના ભાવમાં કેટલો બધો તફાવત છે ?

પ્રજાની જવાબદારી સ્ત્રીઓને માથે છે.

આ બધા પ્રશ્નો આપણાં સ્ત્રીજનના જ્ઞાનની પરીક્ષા માટે પૂછું છું. ઘણા પુરૂષો પણ આવી અનેક બાબતોથી અજાણ્યા હશે, છે, એ વાત ખરી. પણ બીજા અજાણ્યા છે, બીજા દોષમાં છે, માટે અમે પણ દોષમાં, એ ખુલાસો ન્યાયની કોર્ટમાં ચાલી શકતો નથી, તો વિચારની કોર્ટમાં પણ કેમ ચાલે ? વળી પુરૂષ અજાણ્યો હશે તે દરશુજર થઈ શકશે, કારણ તે એકલડોકલ ગમે તેવી રીતે જીવન પુરૂં કરશે, પણ સ્ત્રીઓ અજાણ્ય હશે તે દરશુજર કરી શકશે નહિં. સ્ત્રીઓની હંદગી એકલડોકલ નથી, એક સ્ત્રીની પાછળ ઓછામાં ઓછા ચાર પાંચ જીવ તો આધાર રાખી બેઠા જ હોય છે. આ શું, આ શું ના પ્રશ્નો ઉપરાઉપરી પૂછી માતાના જ્ઞાનનો લાભ લેનાર ચારપાંચ છોકરાંની જવાબદારી સ્ત્રીને માથે છે. એટલે સ્ત્રી અજાણી રહે તે દરશુજર કરતાં આખો દેશ અજ્ઞાન રહે એવું જ પરિણામ આવે. અને આજે તેવું પરિણામ છે એ જાણતાં કેને શોચ નહિં થાય ? તેવી સ્થિતિનું કારણ મેં ઉપર કહ્યું તે જ. સંસારનું એક પૈડું નથી, ન જેવું જ છે, તે છે. બહેનો અને બાઈઓ ! દુનિયામાં સ્ત્રીપુરૂષની સંખ્યા લગભગ સરખી છે એ તો, તમે ન જાણતાં હો તો પણ અટકળ કરી શકો તેવી વાત છે. અને દુનિયામાં તેમજ હિન્દુસ્થાનમાં પણ સ્ત્રીઓ લગભગ અરધે ભાગે છે. અરધો ભાગ નહિં જેવો

હોય તે દેશને ઓછી હાનિ છે ? દેશની મિલકતમાંથી અરધી તો નિરૂપયોગી પડી રહે તો પછી હરિકાઈના જમાનામાં કેવી રીતે કાવી શકાય ? શરીરનો અરધો ભાગ મંદ, અકાર્ય પડ્યો રહે તો ખીજા અરધા ભાગથી શું થવાનું હતું ? આ વાત એટલી સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી છે કે તેના ઉપર વિવેચન પણ વૃથાવાદ ગણાશે. હવે ત્યારે વિચાર માત્ર એક જ કરવાનો રહ્યો કે તે અરધો ભાગ સ્વધર્મપરાયણ કેમ થાય ? તે ભાગને દુનિયાના પ્રકાશનાં અને દુનિયાની સ્પર્ધાનાં દર્શન કેમ કરાવવાં ? બાઈઓ, તેનો જવાબ પણ એક જ છે કે ન બાણતાં હોય તે તેને શીખવો. બાઈઓ, બુદ્ધિ અને જ્ઞાન એજ બળનાં ખરાં માખાપ છે એ તો તમે જાણો છો. હા, ધન એ બળનો પરમેશ્વર છે એમ કદાચ કહેશો, તોપણ એકલા ધનથી કાંઈ વળવાનું નથી. બુદ્ધિ અને જ્ઞાન હશે તો ધન એની મેળે ચાલ્યું આવશે અને બળની પ્રાપ્તિ આપોઆપ થશે.

બુદ્ધિબળનું દૃષ્ટાંત.

બુદ્ધિ એજ ખરું બળ છે એ સમજાવવા આપણાં સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં અનેક વાર્તાઓ છે: વાર્તાના ભંડારરૂપ ‘કથા-સરિતસાગર’ નામની ચોપડીનું નામ તમે સાંભળ્યું છે ? ગુજરાતીમાં તેનું ભાષાંતર થયું છે અને નવરાશને વખતે તેનો લાભ લેશો તો આનંદ થશે અને નાના નાના ટુચકા પણ ઘણા મળી આવશે. તે પુસ્તકથી નાનાં, પણ ઉપદેશનાં ભરેલાં ખીજાં પણ વાર્તાનાં પુસ્તકો છે. તેમાં પંચતંત્ર અને હિતોપદેશ એ બે પણ ખાસ વાંચવા લાયક છે. અંતેના ગુજરાતીમાં તરજુમા પણ થઈ ગયા છે. પંચતંત્રમાં એક નાની વાર્તા છે. બુદ્ધિ હોય ત્યાં જ બળ હોય છે, બુદ્ધિવગરનામાં બળ ક્યાંથી ? એવું તે વાર્તાનું મથાળું છે. તેમાં એવી વાત છે કે એક ઝાડ ઉપર એક પક્ષીએ માળો બાંધ્યો હતો. માદા જેટલાં ઇંડાં મૂકે તેટલાં બધાં તે ઝાડની નીચે બખોલમાં રહેનારો એક સર્પ આવીને ખાઈ ભય. પક્ષી-

નવા વર્ષના બે બોલ.

૬૯

માદાને ચિંતા થઈ કે હવે આનું શું કરવું? પરંતુ નરમાં બુદ્ધિ હતી. તેણે કહ્યું, ચિંતા શા માટે કરે છે? સર્પ બળવાન છે તે ખરું, પણ આપણામાં બુદ્ધિ હોય તો આપણે પણ તેના કરતાં બળવાન થઈએ. જો હું કહું છું એમ કર. થોડા માંસના કટકા લાવી, સર્પના દરથી શરૂ કરી છેટે નોળીયો રહે છે તેના દર-સુધી વેરી દે. આ પ્રમાણે પક્ષીમાદાએ કર્યું. થોડે થોડે છેટે માંસના કટકા મૂક્યા અને નોળીયાના દરથી ઠેઠ સર્પના દર સુધી કટકાની હાર કરી દીધી. નોળીયો માંસના કટકાને લોભે લોભે આગળ આગળ આવતો ગયો અને છેલ્લો કટકો સર્પના દરના બારણામાં જ નેચ્યો. ત્યાં આવતાં જ સર્પને નેચ્યો. અને નોળીયાને અને સર્પને કેવી મિત્રાચારી છે એ તો તમે જાણો છો એટલે પક્ષીની બુદ્ધિથી તેનાં ઈંડાં કેવી રીતે બચવા પામ્યાં એ કહેવાની જરૂર નથી. આમ ખરું બળ બુદ્ધિમાં છે. આપણામાં અરધો અરધ બુદ્ધિ તો નકામી પડી રહે, પછી આપણું બળ કેમ વધે? તમને કહેવાની જરૂર નથી કે ભૂતકાળમાં હતું તેમજ વર્તમાનકાળમાં છે અને ભવિષ્યમાં હમ્મેશ માટે રહેવાનું જ કે જેનામાં બુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધારે હશે તે જ સર્વોપરી થશે. આગળના વખતમાં બ્રાહ્મણોનું રાજ્ય હતું. ખરા રાજ્ય કરનારા ક્ષત્રિયો હતા. પણ તેમના પણ ગુરૂ બ્રાહ્મણો હતા. બ્રાહ્મણોમાંથી બુદ્ધિબળ ગયું અને ક્ષત્રિયોને અસર કરી શક્યા નહિ, એટલે ક્ષત્રિયોમાં કુસંપ પેઠો, બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ, અને બીજા કાળ્યા. હાલમાં અંગ્રેજો રાજ્ય કરે છે. કારણ એજ. તેઓમાં જે બુદ્ધિ છે તેના હજારમા ભાગની પણ આપણામાં નથી. તમે કોઈ વર્તમાનપત્રો વાંચતાં હશો તો પૂછશો કે પરીક્ષાઓમાં તો હિન્દુઓ વિલાયતમાં પણ ઉપર નંબરે પાસ થાય છે તો પછી હિન્દુઓમાં બુદ્ધિ નથી એમ કેમ કહેવાય? બાઈઓ, તે વાત ખરી, પણ દેશની વાતોમાં એકાદ વ્યક્તિની વાત કાંઈ હિસાબમાં જ નથી. થોડાઘણા માણસો બુદ્ધિ-શાળી છે, પણ તેથી દેશનાં બુદ્ધિધનમાં ઘણો જ થોડો વધારો થાય છે. પચીશ પચાશ કે બસો પાંચસોમાં બુદ્ધિ હોય, પણ

તેત્રીશ કરોડમાંથી સાડીબત્રીશ કરોડ તો અજ્ઞાનના અંધકારમાં સડતા હોય ત્યાં બસો પાંચસોની બુદ્ધિ શા લેખામાં? એક ગામમાં પાંચ હજારની વસ્તી છે. તેમાંથી બે શેઠીયા પાંચ પાંચ હજારના આસામી છે. પચાશ ખાતાપીતા છે અને બીજા બધા બીખારી છે. એટલે આખા ગામમાં માત્ર બાવન જણ ઠીક અને દશહજારની મૂડી: એટલે સર:સરી ગણીએ તો જણદીઠ બે રૂપીયાની મૂડી થઈ. હવે એક બીજું ગામ લ્યો. જેમાં બે હજારની વસ્તી છે. તેમાં બે પાંચપાંચ હજારના આસામી છે. બાવીશ બળે હજારના આસામી, બસો હજાર હજારના આસામી, પાંચસો, પાંચસો પાંચસોના, એક હજાર ખાતાપીતા અને બાકીના બીખારી: આ હિસાબે તે ગામમાં જણદીઠ પચીશ પચીશ રૂપીયાની મૂડી થઈ. કહો, આ બે ગામમાં કયું વધારે સંપત્તિવાળું ગણાશે? આપણી—હિન્દુસ્થાનની, એવી દશા છે; બે ચાર સારા છે તે ખરું, પણ અરધો અરધ સ્ત્રીઓનો ભાગ તે તદ્દન નિરક્ષર: તે ઉપરાંત પુરૂષોમાં પણ ખેડુ, લંગી, મજૂરવર્ગ વગેરે કેટલાબધા નીકળી જાય! બુદ્ધિનું બળ આટલું બધું કમી હોય તો પછી ધનબળ કે બીજાં બળ ક્યાંથી આવે?

કેળવણીથી બુદ્ધિ વધે.

બુદ્ધિબળ વધારવાનો એક જ ઉપાય છે કે કેળવણી લેવી અને દેવી. કેળવણીની જરૂર સિદ્ધ કરવા કે તેના માર્ગો બતાવવાનો અત્યારે વખત નથી. પ્રસંગ પણ નથી. પરંતુ, બુદ્ધિબળ વધારવા માટે તમારે સૌએ કેળવણી લેવી જોઈએ. કેળવણી વિના બુદ્ધિ ખીલે નહિ; બુદ્ધિબળ ખીલવો નહિ, તો હિન્દુસ્થાનની અરધી મૂડી નકામી જ જવાની; જાય છે અને એમને એમ જ જવાની; પછી આપણી દુનિયામાં સ્થિતિ શી રહેવાની? એ વિચાર તો તમને કરાવવો જ છે.

બાઈઓ, ઘણાખરા પુરૂષોમાં અને લગભગ બધી બાઈઓમાં એક જ વિચાર વ્યાપી રહ્યો છે કે કેળવણી તો કમાણીને માટે

નવા વર્ષના બે બોલ.

૭૧

જ છે. આ વિચાર ખરો જ માની લેવાય છે એટલે તેનાપરથી તરત જ દલીલ લાવી દેવાય છે કે સ્ત્રીઓને ક્યાં કમાણી કરવા જવું છે કે કેળવણીની જરૂર હોય. સદ્ભાગ્યે આ વિચાર અને આ દલીલ હળવે હળવે નિર્ભય થતાં જાય છે. પણ હજી કેળવણીની દિશા નિર્ણયિત થઈ નથી. દરેકજણને બે જાતની કેળવણીની જરૂર છે. એક તો સાધારણ કેળવણી અને બીજી ખાસ કેળવણી. મનુષ્યમાત્ર મનુષ્ય છે માટે તેની-બધી શક્તિઓને અમુક હદ સુધી કેળવવાની જરૂર છે એમ સ્વીકારી અમુક જાતની કેળવણી મનુષ્યમાત્રને આપવી જોઈએ; આવી કેળવણી તે સાધારણ કેળવણી. આવી કેળવણી મજ્યા પછી જે માણસને જે કામકાજમાં પ્રવૃત્ત થવું હોય તે કામકાજની માહેતગારી અને કુશળતા મળે તેવી જાતની કેળવણી આપવી જોઈએ અને તે કેળવણીને ખાસ કેળવણી કહી શકાય. સ્ત્રીઓ મનુષ્ય છે માટે સાધારણ કેળવણી તો દરેકને મળવી જોઈએ. સાધારણ કેળવણીમાં સ્ત્રી અને પુરૂષને ભેદ રાખવાની જરૂર નથી. બધી નાતજાતને અને બધી વ્યક્તિઓને સાધારણ કેળવણી તો મળવી જ જોઈએ અને તેટલી કેળવણી તો સ્ત્રીઓને તેમજ પુરૂષોને એક સરખી રીતે જ આપી શકાય.

સ્ત્રી અને પુરૂષની કેળવણીમાં ભેદ રહેવો જોઈએ.

તેટલી મજ્યા પછી ખાસ કેળવણીની વાત આવે ત્યારે કામકાજની લિંગતા પ્રમાણે, ધંધારોજગારની લિંગતા પ્રમાણે, અને બુદ્ધિશક્તિની લિંગતા પ્રમાણે ખાસ કેળવણી અપાવી જોઈએ. આવી કેળવણી સ્ત્રી અને પુરૂષને માટે જૂદી જૂદી હોય, સ્ત્રી અને પુરૂષમાં પણ જેને જૂદાં જૂદાં કામ કરવાં હોય તે પ્રમાણે જૂદી જૂદી જાતની કેળવણી મળવી જોઈએ. શિક્ષક થવું હોય તેને શિક્ષકની, વકીલ થવું હોય તેને વકીલની, વેપારી થવું હોય તેને વેપારની, કારીગર થવું હોય તેને કારીગરની, એમ ધંધા પ્રમાણે જોતાં સ્ત્રી અને પુરૂષના ધંધા લિંગ છે. ઉપર સમજાવ્યું છે તેમ સ્ત્રીને ગૃહસંસાર ચલાવવો છે અને પુરૂષને તેને માટે સાધનો

૭૨

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

ચેદા કરવાનાં છે માટે તે પ્રમાણે તેમની કેળવણીમાં ભેદ રહેવો જ જોઈએ. જે સ્ત્રી લગ્ન કરવા ઇચ્છતી ન હોય, અને એકલું જીવન ગાળી યુરૂષ પેઠે ધંધાદારી થઈ રહેવા ઇચ્છતી હોય તેવીને તેવી જાતની ખાસ કેળવણી આપવામાં—પુરુષોની પેઠે જ કેળવણી આપવામાં બાંધો કાઢી શકાશે નહિં. આ વ્યવસ્થા ધ્યાનમાં રાખી જો કેળવણી વિષે વિચાર કરવામાં આવશે તો ઘણી તકરારો આપોઆપ શમી જશે. તમે બધાં ઘરસરી, ગૃહસ્થી છો. હું ઇચ્છું છું કે આપણું સંસારમાં સ્ત્રીમાત્ર ગૃહસ્થી જ બને અને કુંવારી ડોશીઓનો દેખાવ કદી જોવામાં આવે નહિ ! અને તેથી તમને બધાંને ઘર સંબંધે ખાસ કેળવણી મળવી જોઈએ. જેને ન મળી હોય તેણે આજ્ઞથી નિશ્ચય કરી હળવે હળવે લેવાની શરૂવાત કરવી જોઈએ. મને લાગે છે કે હવે તમે સમજી ગયાં હશે કે પ્રારંભમાં મેં ત્રણ પ્રાર્થનામાંથી જે ત્રીજી પ્રાર્થના તમને કરી હતી તે ઉપર હું આવું છું. ફરી વિનંતિ કરું છું કે જો હિન્દુઓનાં ઘર શાન્તિ-નિવાસ અને સુખનિવાસ થાય એમ ઇચ્છતાં હો તો મારી આ ત્રીજી પ્રાર્થનાપર લક્ષ આપી તે વિષયે યથાશક્તિ વર્તન કરવાનું તમે બધાં આ ક્ષણે જ નક્કી કરશો.

માતા થવાના ધર્મ.

હું તમને જે કહેવા-જે પ્રાર્થના કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું તે હવામાં લડાકા કરવા જેવું, આંધળાના ગોળી બહાર જેવું, ન થઈ જાય એ હું ખાસ લક્ષમાં રાખીશ. હું જાણું છું કે એકઠાં થયેલાં બધાં બાઈઓ એક સ્થિતિનાં કે એક વૃત્તિનાં નથી. જો કે પહેરવેશમાં તો સૌ એક બીજાની સ્પર્ધા કરવામાં તણાય છે. અને મુંબઈ જેવાં શહેરમાં અને આવા શુભમેળાના મેળાવડાના પ્રસંગમાં દરેક જણ પોતે હલકું કે ગરીબ ન દેખાય તેની ખાસ ચીવટ રાખે છે, અને તેથી પહેરવેશ કે અલંકાર વિંડબના ઉપરથી જૂદી જૂદી સ્થિતિ એકદમ જાણી શકાય એમ નથી, તો પણ

નવા વર્ષના બે બોલ.

૭૩

મને આંહિનો કાંઈક અનુભવ મળેલો હોવાથી હું કહી શકું છું કે તમારામાંથી કોઈ જ્યારે લાખે ગણાય તેટલા ધનના માલિક હશે ત્યારે કોઈને મહિનાની આવકમાંથી માંડમાંડ પૂરું થતું હશે. તેવો સ્થિતિફેર જો હું લક્ષમાં ન રાખું તો મારે જો કહેવાનું છે તેની અસર કોઈને પણ થાય જ નહિ. એટલે ફરીથી કહું છું કે હિન્દુસંસારનાં જૂઠાં જૂઠાં ઘરોનો અને જૂદી જૂદી સ્થિતિઓનો પ્રભુએ મને જો કાંઈ અનુભવ અપાવ્યો છે તે ધ્યાનમાં રાખીને જ હું તમારી પાસે મારી પ્રાર્થના રજુ કરીશ. દુનિયામાં એક વખતે જેની પાસે દાણા વધારે હોય તે વધારે સુખી અને વધારે સારો કહેવાતો; હવે નાણાં વધારે હોય તે વધારે સુખી અને વધારે સારો કહેવાય છે. એટલે નાણાંને લીધે જ સ્થિતિનો ફેર થાય છે. પરંતુ નાણાંનો તક્કાવત અસર ન કરે એવી એકાદ બે આળત છે. તે સૌને સરખી રીતે જ લાગુ પડે છે માટે તે વિષે પહેલાં કહીશ. તેવી પહેલી આળત એ છે કે તમે સઘળાં માતા હશે અગર થશે. સ્ત્રીઓ માત્ર, શું તવંગર કે શું ગરીબ, માતા થાય છે અને દરેક માને પોતાનાં છોકરાં પ્રત્યે એકસરખી જ લાગણી હોય છે. ધનથી કે રૂપથી તેમાં કશો ફેરફાર કે તક્કાવત પડતો નથી. જ્યાં જ્યાં મનુષ્યત્વ છે ત્યાં ત્યાં માતાપણું અને બાલપ્રત્યે બહાલવેલાઈ છે. મનુષ્યત્વ છે ત્યાંજ નહિ, પણ જ્યાં જ્યાં પ્રાણીત્વ છે એમ મારે કહેવું જોઈએ. માતા થવાનો ધર્મ ત્યારે દરેક સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય છે. આવી સર્વના જ્ઞાનની સ્થિતિ વિષે પણ તમે કદી વિચાર કર્યો છે? માતા તરીકે શા શા ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે એ તમારામાંથી કોઈએ કદી વિચાર્યું છે? છોકરાંને કેમ ઉછેરવાં, તેમના તન મનને કેવી રીતે કેળવવાં, તમારાં છોકરાં ઉત્તમ મનુષ્યો બની, તમારી કુખને શોભાવે અને માતાના નામને દીપાવે તેવું તમે નથી ઇચ્છતાં? છતાં માતા તરીકે તમારે કેટલું જ્ઞાન જોઈએ એ તમે કદી વિચાર્યું છે? માતાના વિચારથી અને માતાના વર્તનથી આળકને કેવી અસર થાય છે; આળકનાં મન અને આળકના અવયવ કેવી રીતે વિકસિત અને વિવૃદ્ધ થાય

છે; હંક, દુરાશ્રહ, કજીયો, રડવું વગેરેનાં કારણ શું હોઈ શકે છે અને તેનું નિવારણ કેવી રીતે થઈ શકે છે; નાનપણમાં બાળકની ગ્રહણશક્તિ કેવી તીવ્ર હોય છે અને તે તીવ્રતાના ગુણનો વધારેમાં વધારે લાભ કેવી રીતે લઈ શકાય છે, આ અને એવા અનેક વિચારોમાંથી તમને એક પણ એકે વખત ઉદ્ભવ્યો છે ? અને ઉદ્ભવ્યો હોય તો તે વિષે કાંઈપણ સંસ્કારી જ્ઞાન મેળવવા તમે પ્રયાસ કરેલ છે ? બાઈઓ અને ખેડેનો ! હું જરા વધારે ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહું તો મને માફ કરશો. પણ, મને તો લાગે છે કે આપણામાં માતાઓ છોકરાં વિશે કશી પણ કાળજી કરતાં જ નથી. માતા થવાની બહુ ઉત્કંઠાથી આશા રાખે છે, પરંતુ માતા થવા માટે કશી જાતની લાયકાત મેળવવાનો એક પણ વિચાર કદી કરતાં નથી. તેવો વિચાર જરૂરનો છે એવો ખ્યાલ પણ તમારામાંથી લાગ્યે જ કોઈને થયો હશે. માતાઓ, અને ભવિષ્યની માતાઓ, આપણાં છોકરાંઓની કેવી સંભાળ લેવાય છે તેના દાખલાઓ તમે નથી સાંભળ્યા ? રડતાં છોકરાંપર ગુસ્સે થઈ તેના પર બળતાં છાણાંનો ઘા કર્યાનું તમે નથી સાંભળ્યું ? દાદરને ઉપલે છેલ્લે પગથીએથી, રીસમાં ને રીસમાં અવિચારી બની જઈને છોકરાંને ગબડાવી પાડ્યું હોય તેવું નથી જોયું ? પોતે રડવાની કે કુટવાની દહેરમાં લાગ્યાં હોય અને છોકરાંને જીવલેણ અનર્થ થઈ ગયાનું નથી વાંચ્યું ? આ તો બધી શરીર સંબંધેની બેદરકારી ગણાય. મન વિષે દરકાર કરવાનો તો ખ્યાલ સરખો પણ નથી આવ્યો. પાંચ વરસ સુધી છોકરું ગમે તે રીતે મોટું થાય. ગરીબ લોકોનાં શેરીમાં, સાધારણ વર્ગના ચાલીઓના ગાળામાં, અને તબંગર લોકોનાં આયા અને નોકરોના સહવાસમાં; પાંચ વર્ષનું છોકરું થાય ત્યાં સુધી કશી દરકાર લેવાની હોય જ નહિ એવો ખ્યાલ તમારામાંથી દરેકે દરેકને નથી શું ? અને પાંચ વરસનું છોકરું થાય એટલે પણ છોકરાંને નિશાળે બેસાડવામાં જ તમારી સર્વ દરકારની સમાપ્તિ થાય છે. હિન્દની ભવિષ્યની પ્રજાની માતાઓ ! વિચાર તો કરો, કે આવી રીતે તદ્દન બેદરકારીથી ઉછરતી પ્રજામાં

નવા વર્ષના બે બોલ.

૭૫

આર્યત્વ નષ્ટ થાય તેમાં કોનો દોષ? બાળકોની સ્થિતિ કેટલી દયાપાત્ર છે એ હિન્દની માતાઓને બતાવવાની બહુ જરૂર છે, પરંતુ દીલગીર છું કે અત્યારે સમય અને પ્રસંગ મને આટલાથી વધારે કહેવાની છૂટ આપે તેમ નથી. ત્યારે, પહેલી બાબત, જે દરેક વર્ગ અને દરેક સ્થિતિની બાઈને લાગુ પડે છે તે એ કે માતા તરીકે તમારામાં કેટલી લાયકાત છે તે વિચારો, સારી માતા તમે કેવી રીતે થઈ શકો તેની ધિતા કરો. માતાને યોગ્ય જ્ઞાન આપવા માટે વર્ગો કાઢો. સ્ત્રી માતા થાય તે પહેલાં માતા તરીકેની યોગ્યતા તે મેળવે એવો આગ્રહ રાખો : આમાં ન બને તેવું કાંઈ નથી. માત્ર વસ્તુસ્થિતિનું ભાન અને કાંઈ કરવું જ જોઈએ એવો નિશ્ચય; એ બે હોય તો ઘણું થઈ શકશે.

માંદાંની માવજત.

સર્વ વર્ગને લાગુ પડે તેવી બીજી બાબત માંદાંની સંભાળ કેવી રીતે લેવી એ જ્ઞાનની છે. સુષ્ટિનાં ધોરણે મંદવાડ તો દરેક ઘરમાં કોઈને કોઈ વખતે આવે છે જ, અને તે વખતે સ્ત્રીઓની જ મદદ જરૂરની છે એ પણ સ્વીકારાયું છે જ. તવંગર લોકો નર્સ વગેરે રાખી શકે છે તોપણ આજની માતાની કે પત્નીની કે બહેન કે પછી દૂરની પણ સંબંધી સ્ત્રીની માયાભરી સારવાર જે શાંતિ આપી શકે છે તેવી શાંતિ ગમે તેવા ઉંચા ગુણોવાળી પણ પગારદાર નર્સની સારવાર આપી શકે નહિ એ મને તો સ્વતઃસિદ્ધ જ લાગે છે. સારવાર સારી કરવા માટે શરીરશાસ્ત્રના અને વૈદકશાસ્ત્રનાં થોડાંઘણાં જ્ઞાનની જરૂર છે અને તેવું જ્ઞાન જરૂરનું છે એમ તમે સ્વીકારો અને મેળવવા પ્રયાસ કરો તો તેને માટે જોઈએ તેવી સગવડ આ તમારું મંડળ આપી શકે તેવું છે. અકસ્માત માટેના વર્ગો તો ઉઘાડવામાં આવ્યા છે એ બધાં જાણતાં હશે. ઇચ્છું છું કે તેવા વર્ગનો લાભ તમારામાંથી દરેકે દરેક જણ લેવા માટે નિશ્ચય કરી રાખે.

શ્રીએ પતિના ગુણ મેળવવાની જરૂર.

ત્રીજી સામાન્ય બાબત હું તમને કહું તે પહેલાં જરાક પ્રસ્તાવના કરવી જોઈએ. શ્રી એ પુરૂષની પત્ની છે, સહધર્મચારિણી છે, ગૃહની રાણી છે, આટલું તો બધાં સ્વીકારશે. પણ શ્રી એ તેના પતિની મિત્ર છે, પરમમિત્ર-નિકટમાં નિકટ મિત્ર છે-હોવો જોઈએ એ વિચાર તમને કદી આવ્યો છે? પતિના મિત્ર થવાની લાયકાત દરેક પત્નીમાં હોવી જોઈએ; એ મારે તમને કહેવાની ત્રીજી સામાન્ય બાબત છે. મિત્ર કેવો હોવો જોઈએ એ વિસ્તારથી કહેવું અસ્થાને ગણાય. પણ મિત્રતા ‘સમાનશીલ’માં એટલે કે જેઓમાં અમુક જાતની સમાનતા હોય છે તેમાં સંભવે છે એટલું તો કહેવું જ જોઈશે. પત્નીની અને પતિની મિત્રતા ગાઠ થાય તે માટે પત્નીએ પતિની સમાનતાએ પહોંચવું જરૂરનું છે. તેવું ન થાય તો ‘કળેડું’ ગણાય. જેમ વયનું કળેડું દુઃખરૂપ છે તેમ જ ગુણનું, જ્ઞાનનું, કળેડું પણ દુઃખરૂપ જ છે. દુઃખરૂપ ન હોય તો પણ સંપૂર્ણ સુખરૂપ તો બની શકતું નથી. આવું કળેડું ન થાય માટે શ્રીએ ખાસ શ્રમ લઈ પોતાના પતિની સાથે સમાનતા મેળવવાનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એટલે કે પતિના જે જે વિચારો હોય તે સમજતાં, તેની વાતોમાં રસથી લાગ લેતાં, તેને વિનોદી સહવાસથી ખુશી કરતાં, અને તેનાં હૃદય, મન, લાવ અને આશયોનું કેન્દ્રસ્થાન થઈ જતાં, પત્નીએ શીખવું જોઈએ. પતિ ખી.એ. કે એમ.એ. હોય અને પત્નીને અક્ષર સાથે જ વૈરલાવ હોય, પતિ વ્યાપારનાં મોટાં મોટાં સાહસો ખેડતો હોય અને પત્નીને બારમાંથી કેટલા જાય તો સાત રહે એ પણ આવડતું ન હોય, પતિ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના પ્રયોગોમાં પ્રવૃત્ત રહી નવાં નવાં સત્યો શોધવા મથી રહેતો હોય અને પત્નીને પ્રવાહી, વાયુરૂપ અને નક્કર કે ઘન સ્થિતિ કઈ કહેવાય તેનું પણ જ્ઞાન ન હોય; તો પછી પતિપત્ની વચ્ચે મિત્રતાનો બહુ સંભવ રહેતો નથી. આનો અર્થ એવો નથી કે પતિ વકીલ હોય તો પત્નીએ

નવા વર્ષના બે બોલ.

૭૭

કાયદા મોઢે કરવા જોઈએ, કે પતિ વેપારી હોય તો પત્નીએ પણ વ્યાપારશાસ્ત્રની પરીક્ષા આપવી જોઈએ. તેટલું બનવું અશક્ય જ છે. સોમાંથી નવાણું કિસ્સામાં ન બની શકે માટે હું ‘અશક્ય’ જ કહું છું. પણ પતિની જે દિશા તરફ પ્રવૃત્તિ હોય તે તરફ પત્ની પોતાનું વલણ પ્રેરે, યથાવકાશ તે પ્રવૃત્તિ વિષે સામાન્ય માહિતી મેળવતી રહે, અને પતિના વિચારોમાં અને વાતોમાં લાગ લેતી થાય એટલું તો અવશ્યે થવું જ જોઈએ. પતિપત્નીની વાતોનો સમાવેશ માત્ર શૃંગારવાસના ભરી બાબતોમાં જ થાય, કે કોઈની કુથલી-નિંદામાં કે કુટુંબના સાધારણ ઇતિવૃત્તમાં થાય તેના કરતાં જો પતિના બાહ્યજીવનની વાતોમાં પત્ની રસ લેતાં શીખે અને તેનો આનંદ વધારી શકે તો પત્નીએ ખરેખર મિત્ર-કાર્ય કર્યું એમ હું કહી શકું. આવા મિત્રભાવની વૃદ્ધિ થાય તો પતિપત્ની વચ્ચેનો પ્રેમ કેવો નિઃસ્વાર્થ, કેટલો ઉદાર, કેટલો ઉન્નત બની રહે ! બાઈઓ અને ખંડેનો ! હિન્દુઓનાં ઘરો આવાં ઉંચી જાતના પ્રેમનાં મંદિરો બની રહે એમ કોણ નહિ ઇચ્છે ? તેવી ઇચ્છા રાખનાર પત્ની સફળ ક્યારે થાય ? જ્યારે પતિના મિત્ર થવાની લાયકાત મેળવે અને પતિની સર્વ પ્રવૃત્તિનું અને પતિના સર્વ વ્યવહારનું અગાધપાત્ર બની રહે ત્યારે. આ બાબત પણ દરેક વર્ગની સ્ત્રીને સરખી રીતે જ લાગુ પડે છે, અને મનુષ્યમાત્રના સુખમાં અનેકગણો વધારો કરી શકે તેવી તે છે એમ માફ માનવું છે.

ચતુર સ્ત્રી નાની ઓરડીને પણ સુંદર રાખે છે.

સર્વને સમાન રીતે લાગુ પડે તેવી હવે એક જ બાબત ઉમેરીશ. વખત ઘણો ગયો છે અને તમારી ધ્યાનશક્તિ પર બહુ દબાણ થઈ ગયું છે એ જાણું છું અને તેથી સર્વને લગતી બાબતો કહ્યા પછી હું જરાપણ લંબાણ કરીશ નહિ એટલી ખાતરી આપું છું. જે ચોથી બાબત સર્વને લગતી હું ગણું છું તે ગૃહ-

શોભાની છે. દરેક સ્રી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે, પૈસા સંબંધી શક્તિ પ્રમાણે પોતાનાં નાનાં ઘરને શોભાવી શકે છે. એક નાની સૂની ઓરડી અને રાંધવા ખાવાનાં ચાર વાસણુ જેટલી જ જેની સંપત્તિ હોય છે તે પણ પોતાની ઓરડીને આઠદશ દહાડે ઘોઈ, હરહરમ્બેશ વાળીઝડી, અરીસા જેવી સ્વચ્છ અને સુધડ બનાવી શકે છે; પોતાનાં ચાર વાસણુને માંજી એવાં ચકચકીત બનાવી રાખે છે કે તે જોનારની આંખને આકર્ષી, ઠારી દે છે, અને તેમાં જમનારને જમણુમાં અમૃતનો સ્વાદ બક્ષે છે. પોતે અને પોતાનાં કુટુંબને વાપરવાનાં વસ્ત્રો એવાં તો સ્વચ્છ, સાબુવગર પણ હરમ્બેશાં નિયમિત રીતે, અને હાથને જરા તરસી આપીને ઘોઈઘોઈને, એવાં સ્વચ્છ રાખી શકે કે તે પહેરનાર હલકા હલકા અને સ્વચ્છ સંતુષ્ટ બની રહે છે. ગૃહની શોભાનો આધાર ઉપસ્કરણ-ફરનીચર-ઉપર નથી, તેનો આધાર સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉપર છે. ઘણાં ઘણાં સુંદર સાધનો હોવા છતાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાને અભાવે કેટલીકવાર મોટા બંગલાઓ પણ જોવા ન ગમે તેવા હોય છે, તથા સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાને અભાવે એક નાની ઓરડી, જેને ઘોતાં વાળતાં પા કલાક પણ ન લાગે, તેની અંદર ઉભું પણ ન રહી શકાય તેવી હોય છે. ગૃહની શોભાનો આધાર, ત્યારે, સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉપર જ છે. જેની જેવી શક્તિ હોય, જેનાં જેવાં સાધન હોય તે પ્રમાણે દરેક ગૃહિણી પોતાના ઘરની શોભા રાખી શકે છે. શક્તિ પ્રમાણે સૌનું ઘર બને તેવું સુંદર છે કે કેમ એ વિચાર દરેક ગૃહિણીએ કરવો ઘટે છે.

ઘરની શોભા ઉત્તમ ગૃહિણી.

આ વાત ઘરની આહ્યશોભાની થઈ, પણ તે શોભા કરતાં પણ અનેક ગણી શોભા ઘરની અંદર રહેનારાંના ચિત્તની સ્થિતિ-પરથી બની રહે છે. આહ્યશોભા ગમે તેવી ઉત્તમ હોય, પણ માણસોનાં મન જો અસ્વચ્છ હોય, અસંતુષ્ટ હોય, દુઃખી હોય, વઠકણાં હોય, સુલભ-કલેશ હોય તો પછી આહ્યશોભા બધી

નવા વર્ષના એ ઓલ.

૭૬

નકામી જ થઈ જાય. ચિત્તની શોભાનો આધાર પણ ગૃહિણી ઉપર છે. ઘરના ધણી ઉપર પણ છે અને ઘણો તેના ઉપર જ ગણવો જોઈએ. પરંતુ અત્યારે આપણે સ્ત્રીસંસાર વિષે વાત કરીએ છીએ એટલે સ્ત્રીઓના હિસ્સાની જ વાત કરીશું. સ્ત્રીઓ- ગૃહિણીઓ, હસમુખી, આનંદી, ખીજના દોષ તરફ દુર્લક્ષ કરનાર, ખીજના ગુણોને પ્રકટ કરનાર, હમ્મેશાં ખુશી કરવાની અને ખુશી થવાની તત્પરતાવાળી અને નરમ છતાં ટેકી, ગરમ છતાં વિવેકી તથા સ્વાર્થત્યાગી અને આત્માભોગમાં હમ્મેશાં અનુરાગી હોય તો ઘરનાં માણસોનાં મન ઘણું કરી ખુશમિજાલ અને સંતુષ્ટ રહે છે, અને તેમ થવાથી ગૃહની શોભામાં અનેકગણો વધારો થાય છે. આ બાબતમાં તો પૈસો કોઈપણ રીતે આડે આવનારો કે સાધનરૂપ નથી થઈ શકતો, એ એકદમ જ સ્વીકારી શકશો.

બસ-થયું. સર્વને સરખી રીતે લાગુ પાડી શકાય તેવી બાબતો પૈકી મેં અત્યારે ચાર બાબત વિષે તમને કહેવા ધાર્યું હતું તે પૂરું કર્યું છે. અને તેથી, તમને વચન આપ્યા પ્રમાણે હવે હું લંબાણ કરવાનો નથી. માત્ર એટલું જ ઉમેરીશ કે પૈસા સંબંધે સ્થિતિની જેવી ભિન્નતા છે તે પ્રમાણે કામકાજની અને પ્રવૃત્તિની પણ ભિન્નતા તમને માલમ પડશે. તમને તે ભિન્નતા જરૂરની પણ લાગશે. જે બાઈઓને પોતાના પતિની કમાણીમાં મદદ કરવાની હશે તે બાઈઓએ તેવી મદદ કરવાની રીતો શીખવી જોઈએ. તે માટે ધંધાઓ શીખવા જોઈએ અને થોડી મહેનતે વધારે લાભ કઈ રીતે થઈ શકે એ વિચારવું જોઈએ. જે બાઈઓને કમાણીમાં મદદરૂપ થવાની જરૂર ન હોય પણ ઘરનાં કામકાજ પોતાને હાથે કરી ઘર ખાતે વધારે ખર્ચ ન થવા દેવાની કાળજી રાખવાની હોય, તેવાંએ ઘરનું દરેક કામ સારી રીતે કરતાં શીખવું જોઈએ. ઉપર કહેલી બંને સ્થિતિવાળાં બાઈઓને માટે જરૂરનું છે કે તેઓએ રસોઈમાં ઉત્તમ થવું જોઈએ અને રસોઈનું શાસ્ત્ર તથા રસોઈની કળા તથા એ બંને અવશ્યે જાણવાં જોઈએ. તે ઉપરાંત ઘરની ખીજ અનેક જરૂરીયાતો કેવી રીતે ઓછી થાય

અને કેવી રીતે કરકસરથી રહી શકાય એ જાણવા માટે સાધારણ હિસાબ, ખર્ચની નોંધ રાખી શકાય તેટલું નામું માંડવાની રીત, અને વધતાઘટતા ભાવતાલથી ઘરના ખર્ચને થતી અસર સમજી શકે તેવું સાધારણ ગણિતઃ આટલું પણ જાણવાની ખાસ જરૂર સમજવી જોઈએ. તેવાં બાઈઓએ પોતાના કામભર્યા દિવસમાંથી વખત કાઢવો અને જે ઉપર ચાર બાળત સર્વને ઉપયોગી ગણાવી તે બધી વિષે કંઈ કંઈ વાંચવાની, શીખવાની, સમજવાની, મેળવવાની તજવીજ કરવી જોઈએ.

સ્રીઓને કેળવવા માટે વર્ગોની જરૂર.

જે બાઈઓને પતિને મદદ તો નથી કરવી પડતી, પણ હાથે કામ પણ નથી કરવું પડતું અને જેઓ પોતાનો બધો વખત ખુશખુશાલ બચાવી શકે છે તેવી બાઈઓએ તો સૌથી વધારે ઉપયોગી થવાનું છે. તેવાં બાઈઓ ધારે તો, જેમ આ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને બીજાં બાઈઓ પોતાના કૃત્યથી જ સૌને પ્રત્યક્ષ પાઠ આપી બતાવે છે તેમ, અનેક કુટુંબોને ઉપયોગી થઈ શકે, અને તેવું ઉપયોગીપણું વધી શકે માટે જરૂરનું છે કે તેવાં બાઈઓએ સામાન્ય જ્ઞાન અને જગતનો અનુભવ ખાસ વધારે મેળવવાં જોઈએ. હું ધારું છું કે આવાં સદ્ભાગી બાઈઓની સંખ્યા આ મંડળમાં નાનીસુની નહિ હોય; તેવાં બાઈઓ પોતે બીજાને ઉપયોગી થવા તૈયાર થાય તે પહેલાં પદ્ધતિસર અને નિયમિત વર્ગો ભરી અમુક અમુક સામાન્ય બાબતોની માહિતી મેળવે તો આ મંડળ અત્યારે કામ કરે છે તેના કરતાં અનેકગણું વધારે સારું કામ કરવા સમર્થ થાય. આજે પ્રભાતે તમારા દિલમાં જે આશાકિરણો ફૂટ્યાં હતાં તેવાં કિરણો હરહરમેશ જળાહન્યાં કરે એ તમે ઈચ્છતાં હો તો મારી આ છેવટની પ્રાર્થના ધ્યાનમાં ધરશો. આપણે ભૂતકાળ તદ્દન શૂન્ય નહોતો, વર્તમાનકાળના બધા વિચારો પૂર્ણ સત્યતાવાળા છે કે કેમ એ તપાસવાની જરૂર છે; માટે ભૂતકાળનું જ્ઞાન મેળવી, વર્તમાનના વિચારોને તે જ્ઞાનકસોટીએ કસી જોઈ,

નવા વર્ષના બે બોલ.

૮૧

લવિષ્ય સુધારવામાં પ્રવૃત્ત બનેા એટલું આજના બે બોલમાં મારે તમને કહેવાનું હતું. લવિષ્ય સુધારવા માટે સ્ત્રીની બુદ્ધિશીલ ધન નિરૂપયોગી પડ્યું રહે છે માટે તે ધનને ઉપયોગમાં લેવાય તેવું કરો; સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓ તરીકે-પછી તે ગમે તે વર્ગ અને સ્થિતિની હોય તોપણ-કેટલું કરવું જોઈએ, તેઓએ કઈ કઈ બાબતપર લક્ષ આપવું જોઈએ એ વિષય સંબંધે મેં થોડુંક અને ટુંકામાં કહ્યું છે. જે તે મારા વિચારો સર્વથી ગ્રહણ કરી શકાય તેવા લાગતા હોય તો મેં પ્રારંભમાં કહ્યું હતું તેમ મારી તે ત્રીજી પ્રાર્થના યથાશક્તિ મંજુર રાખો અને કોઈક પણ દિશામાં પ્રવૃત્ત થવા તત્પર થાઓ ! જેઓને કાંઈપણ કરવું છે તેમને માટે રસ્તાઓની ખોટ નથી. જૂદી જૂદી સ્થિતિ અને જૂદી જૂદી વૃત્તિ પ્રમાણે અનેક રસ્તાઓ બતાવી શકાય. વિશ્વમંદિર બહુ મોટું અને બહુ વૈવિધ્યભર્યું છે; તેનાં દ્વાર અસંખ્ય છે. તેના ખંડો અગણિત છે. બહારની વિશાળ જગા તો અનંત છે, જેવી કલ્પના કરો તેવી સિદ્ધિ માટે જોઈએ તેવું દ્વાર, જોઈએ તેવો રસ્તો તમારે માટે તૈયાર છે; માત્ર દ્વાર પાસે જાઓ; જાણસા બતાવો; અવાજ કરો; માગો અને દ્વાર આપોઆપ ઉઘડશે; રસ્તો પોતાની મેજેદક્ષિ એ પડશે; પરંતુ કલ્પના તમારી જોઈએ-બળવતી કલ્પના જોઈએ, તેવી કલ્પના તમે કરતાં થાઓ ! કેવી રીતની કલ્પના કરવી તે વિષે કાંઈક ઉલ્લેખ મેં તમારી સમક્ષ કર્યો છે. તેવી કલ્પના-તમને રૂચતી જાતની કલ્પના-કરવા માટે જે તમે આજે ઉદ્યુક્ત નહિં થાઓ તો ક્યારે થશે ? આજના નવનવીન આનંદથી ભરેલા દિવસે મેં તમને આટલો વખત બેસારી રાખ્યાં, તમારા વિનોદ વિનિમય-માંથી તમને રોક્યાં. માફ કરશો, બીજું શું કહું ? છેવટ છેવટ પણ એટલું તો ઉમેરી લઈશ જ કે બાઈઓ, મેં જે કહ્યું છે તે સાંભળીને જ સંતોષ માની નહિં લેશો. કાંઈક પણ કરવા માટે નિશ્ચય કરજો. પગલું ભરશો તો પ્રગતિ થશે. જેવી શાંતિથી અને જેટલી કૃપાથી તમે માફ કહેલું સાંભળ્યું તેવી જ દૃઢતાથી અને તેટલી જ તત્પરતાથી કાંઈક કરવા પ્રવૃત્ત થજો એજ છેવટની વિનંતિ.

૮૨

શ્રીઓને સન્દેશ.

નવા વર્ષના યે બોલ.

(સંવત્ ૧૯૬૯)

લેખક:—પ્રોફેસર કાન્તિલાલ હમનલાલ પંડ્યા, એમ. એ.

“ક્ષત્રિયાણી! રખે તું ત્હારા અસહ્ય દુઃખથી ત્રાસી અકર્ત-
વ્ય કરતી! દુઃખથી તું ડરીશ નહિ, ભયથી છળીશ નહિ, સુખથી
કુલીશ નહિ! સુખ, દુઃખ અને ભયની ત્રિપુટી પાસે ત્હને સંસિદ્ધ
કરાવે એવા ચમકારા કરનારી વીજળી ત્હારા સર્વોગમાં ગૂઢ છે.
પાંચાલી! આશા ધર. આશાના ઉદયને પ્રત્યક્ષ કર....

“પાંચાલી! તું અને ત્હારા પુત્રો તમારો ધર્મ સમજશો,
ધર્મનું સ્વરૂપ જોશો તો તમારાં વિકટ દુઃખનો પરિપાક કલ્યાણરૂપ
જ થશે, અને તે પરિપાક થશે તેની ત્હારો જ્યેષ્ઠ સ્વામી ધર્મવીર
યુધિષ્ઠિર ત્હારા મન્દિરમાં આવવાની વાટ જોઈને જ બેઠો છે તે
સામે જો! ત્હારા પુત્રોનાં હૃદયને ધર્મની છાયામાં, તેમની તથા
ક્રિયાને અર્જુનની છાયામાં, તેમના શરીરને બળને ને સજ્જતાને
લીમની છાયામાં, ને તેમના અન્ય અંશોને અશ્વિપુત્રોની છાયામાં
સ્નાન કરાવી લે : એ સ્નાનની કલા તેમને હનૂમાન શીખવે
એવું એ કપિને પોષણ દેજે !

“પાંચાલી! એ કાલપરિપાકનું મંગલ મુહૂર્ત સમીપ છે
તે તું જો ને ઉત્સાહિની થા! પાંચાલી! જાગૃત થા!

“પાંચાલી! પાંચાલી! એ સર્વની તૈજસી છાયાઓમાં—
એ સર્વ ચન્દ્રોની ચન્દ્રિકામાં—ત્હારાં કંઈક આગકો અપૂર્વ સ્નાન
કરવા માંડે છે, દીપાવલીની શૃંગારિત જ્યોત્સ્ના જેવી જવાલા-

નવા વર્ષના બે બોલ.

૮૩

ઓમાં તહારાં આ મધુર બાળકો જન્માવાલી થઈ જાય છે. તે રમ્ય ચિત્ર જો! પાંચાલી! એ નવા તૈજસ ચેતનનું પ્રેમથી પોષણ કરવા જાગૃત થા!

“પાંચાલી! આ ત્રાણયુગમાં તહારું બહુ કામ છે! તહારું જ કામ છે! એ પવિત્ર કાળને માટે, અને તહારા હિમરાશિના મીઠા જળના પ્રવાહોમાંથી ગંગાચમુનાઓના પ્રવાહ બહેતા મુકવાને માટે, ઉત્સાહિની થા! પ્રવૃત્ત થા!”

ગોવર્ધનરામ.

“પ્રભુની આજ્ઞા છે સુન્દરીસંઘને કે
જગત જન્માવવું ને ધવરાવવું.
આ મઠમાં કામધેનુઓ ઉછેરીશ.
એ કામધેનુઓ નરલોકને ધવરાશે,
ને માનવીનાં દેવ ઉછેરશે.
અવનીને અમૃતમેઘથી સીંચશે,
ને અમરો ઉતરશે વાડીએ વાડીએ.”

x

x

x

“કુંવરી તો મહારી લોકમાતા થઈ!”

નહાનાલાલ.

સન્નારીઓ!

આજ નવીન વર્ષને નવીન દિવસે, તહમારી ગત વર્ષની શુભ પ્રવૃત્તિઓને માટે તહમને સહર્ષ અભિનન્દન આપવાનો, તહમારી નવા વર્ષની પ્રવૃત્તિઓ માટે શુભ ઇચ્છાઓ પ્રેરવાનો, અને “દીવાળીના બે બોલ” કહેવાને મિથે તહમારા મંડળની

કલ્યાણકર સુન્દર છાયામાં ઘડીલર રહેવાનો ધન્યયોગ મહેને પ્રાપ્ત થયો છે, તે માટે મહારા મિત્ર ભવાનીદાસ મોતીવાળાનો હું ખાસ ઉપકાર માનું છું.

તોપણ હું કબુલ કરું છું કે એ માયાળુ મિત્રનું આમંત્રણ મહેને જ્યારે મળ્યું ત્યારે તે સ્વીકારતાં મહેને ઘણી આનાકાની થઈ હતી, અને તે સ્વીકાર્યા પછી પણ મહારા એ બોલની યોગ્યતા તથા સફળતા વિષેના સન્દેહમાંથી હું હજીયે મુક્ત થયો નથી. કારણ કે મહારે સ્થાને, ગોવર્ધનરામ જેવો, હિન્દના કલ્યાણ-પન્થનો કોઈ અપૂર્વ વિચારક હોત, કે જે ગહન અભ્યાસ તથા તેજસ્વી પ્રતિભાના બળે તહમારા જીવન તથા તહમારા મંડળ સંબંધી નવા વિચારની મંગલ સામગ્રી આ શુભ પ્રસંગે તહમારી આગળ રજુ કરી શકત; અથવા તો, અંબાલાલભાઈ જેવો, ઠરેલ પણ ઉત્સાહી સામાજિક કે સાર્વજનિક કાર્યકર્તા હોત, કે જે પોતાના મોંઘા અનુભવનાં રત્નો તારવી કાઢી વ્યાવહારિક કાર્યોના વિશાલ દીર્ઘદષ્ટિથી બોધ કરી શકત; અથવા તો, ન્હાનાલાલ જેવો, ઉચ્ચ રસ ને ઉન્નત ભાવનાઓથી ઉભરાતા હૃદયવાળો દેશભક્ત કવિ હોત કે જે સુન્દર આકારમાં ગુંથેલી કોઈક અનેરી રસસામગ્રી તહમને અર્પણ કરી શકત; અથવા તો, ગાંધી જેવો, શ્રેષ્ઠ આદર્શનો અનન્ત કર્મવીર્ય સાથે સંયોગ કરનાર કોઈ ખરો સન્ત હોત કે જે પોતાના અલ્પ સમાગમથી પણ અન્યના હૃદયમાં પુણ્યકર્મની પ્રભા પાથરી શકત; અથવા તો, ગાંધીપત્ની જેવી, કોઈ પવિત્ર મહિલા હોત, કે જે સ્ત્રીજીવનને પુણ્યપીયૂષથી ભરી કલ્યાણમય કેવી રીતે બનાવવું તેના ઉચ્ચ સન્દેશ આપી શકત. આમાંનું કોઈ પણ આજે મહારે સ્થાને હોત તો તે તહમને “બે બોલ” માં જ જીવનના રત્નરૂપ ગૂઢ રહસ્યને અર્પી શકત, અને આ મંગલ દિનનો તહમારો સુન્દર રીવાજ પૂર્ણ રીતે સાર્થક થાત. કારણ કે આવા મહાન આત્માઓના થોડા બોલોમાં પણ સંજીવિની શક્તિ હોય છે; જ્યારે, મહારા જેવો, આવી કાંઈ

નવા વર્ષના બે બોલ.

૮૫

પણ વિશિષ્ટતા વિનાનો, હાલ રસાયણિક પ્રયોગશાળાના ધમાડામાં જીવન ગુજારનાર અને જોગલ પડદાની પરાકાષ્ઠાને લીધે જ્યાં અભ્યાસોત્સુક હૃદયને પણ સ્ત્રીજીવનનું દર્શન દુર્લભ છે એવા ઉત્તર હિન્દના પ્રદેશમાં વસનાર, એક યુવકમાત્ર, તેઓને બદલે, ત્હમને શો સન્દેશ આપી શકે ?

પરંતુ આપણા ગરીબડા ગુર્જરપ્રાન્તમાં આવાં સદ્રત્ન વર્ષો-વર્ષ સુલભ ન થાય ત્હને લીધેજ ત્હમે મ્હારા જેવા સામાન્ય મનુષ્યને આ આમંત્રણસન્માન આપવું ઉચિત ધાર્યું હશે. અને ત્હમારા મંડળના શુભ કાર્ય માટેનાં મ્હારાં નમ્ર અભિનન્દન તથા અન્તઃકરણની પ્રસન્નતા પ્રકટ કરવાનો, તેમ જ ત્હમારી આજ્ઞા પાળી ત્હમારી ન્હાનકડી સેવા બજાવવાનો, આ એક સારો અવસર છે, એમ સમજીને મ્હું આ આમંત્રણ સ્વીકાર્યું સેવાનો આત્મા ખુદ્ધિ કે પ્રતિભા નથી, પણ હૃદય છે-હૃદયની શુદ્ધિ છે : એ સ્મરણ કરીને, પૂર્ણ સહલાવથી અર્પણ થતી, ત્હમારા એક બન્ધુની, આ અંજલિ ત્હમે ઉદારતાથી સ્વીકારી લેશો એવી પ્રાર્થના છે.

એ અંજલિ અર્પવાને હું આજે ત્હમારી સમક્ષ આવી શકું એમ નથી, અને તેથી આજે ત્હમારા મંગલદર્શનનું સહલાગ્ય પણ મેળવી શકું એમ નથી એ બેવડી હાનિથી મ્હારા મનને અસંતોષ થાય છે. પરંતુ, એ અનિવાર્ય ખામી તરફ અલક્ષ કરી, પ્રેમ, સૌન્દર્ય ને લગ્યતા એ ત્રિપુટીનો અદ્વિતીયસુન્દર સંયોગ કરનાર વિશ્વવિખ્યાત તાજમહેલની સંનિધિમાંથી પ્રેરાયલાં આ થોડાંક વચનો ત્હમે સહૃદયતાથી સુણુશો, તો મ્હારો અસંતોષ ઓછો થશે.

ગુર્જર સ્ત્રીજીવનમાં ઉભસ.

“મુંબાઈ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” એ કેટલેક અંશે ગુજરાતી મહિલાઓના હાલના જીવનનું દર્પણ છે. પચાસેક વર્ષ

પહેલાં શ્રીજીવન સંબંધી પ્રખ્યાત લેખક નવલરામે જે ઉદ્દગાર કાઢ્યા હતા તે ત્હમારાથી અબણ્યા નહિ હોય, પણ એ જ નવલરામ આજે આવીને ત્હમારા મંડળનું કાર્ય જોઈ શકે તો ત્હમના ઉદ્દગાર કેવા થાય? અલબત્ત, આપણામાં એવો કોઈયે અન્ધ આશાવાદી નહિ હોય કે જે એમ કહેશે કે આપણે ઘણી પ્રગતિ કરી છે, અને હવે બહુ થોડું જ કામ કરવાનું રહ્યું છે. નવલરામની માર્મિક પંક્તિઓ હજી પણ ઘણે ઠેકાણે લાગુ પડશે. “ભૂગોળ ને ખગોળમાં રમતા ચિત્તવાળા ભાઈ,” અને “આકર ને ચૂલામાં રમતા ચિત્તવાળાં બાઈ,” મિલ ને મોરલિના અથવા દેશોદ્ધાર ને સમાજસેવાના આકાશમાં ઉડતા ભાઈ, અને અજ્ઞાન ને કુટુંબચકલહની, દૂધવાળા ને કાપડવાળાની પૃથ્વી ઉપર એમને કેતારી પાડતાં બાઈ-એત્રી અસમાનતાનું દમ્પતીજીવન, દુર્ભાગ્યે, હજી પણ ઘણે સ્થળે હશે. ભૂતકાળમાં પુરુષોએ પોતે જ ત્હમારી એવી દુર્દશા કરી છે કે ત્હમારા જીવનને વિદ્યા, સુખ તથા સૌન્દર્યમાં સુસ્થાપિત કરવાના પ્રયાસો હજી તો બહુ બહુ કરવાના છે. ત્હમે આગળ વધ્યાં છો ત્હેના પ્રમાણમાં હજી તો ઘણે દૂર જવાનું છે, અને ત્હમારો જે થોડોક વર્ગ સ્પષ્ટ રીતે આગળ વધ્યો છે ત્હેના પ્રમાણમાં તો અસંખ્યની સંખ્યાવાળો વર્ગ લગલગ ત્યાં ને ત્યાં જ રઝળે છે. હતભાગ્યે, આ સર્વ ખરું છે, અને સત્યને ચ્હાનાર કોઈપણ મનુષ્ય આ વાતની ના પાડશે નહિ. કેવળ શિક્ષણ ને કેળવણીમાં જ નહિ, પણ ગૃહજીવન, સમાજજીવન તથા સાર્વજનિક જીવન એ સર્વમાં નિત્ય આ સત્યનો મર્મભેદક અનુભવ થાય છે.

પરંતુ તે માટે ત્હમે જે કાંઈ શુભ પ્રગતિ વાસ્તવિક રીતે કરી છે તે વિસરવાની બિલકુલ જરૂર નથી. દિનપ્રતિદિન જે જે શુભ શક્તિઓ જે જે શુભ પરિણામોને ઉત્પન્ન કરે છે ત્હમને અલક્ષ કરી ગ્લાનિમાં ડૂબવાની રજૂ પણ જરૂર નથી. આપણા દેશમાં જે નવીન જાગૃતિ આવી કહેવાય છે તે કેવળ પુરુષ-વર્ગમાં જ સમાઈ રહી હોય કે શમી ગઈ હોય એમ નથી. અજ્ઞાન

નવા વર્ષના બે બોલ.

૮૭

હજી ઘણું છે, પણ જ્ઞાનનાં કિરણો ધીમે ધીમે અજ્ઞાનદુર્ગને ભેદવા લાગ્યાં છે; દુઃખ કલેશ ઘણાં રહ્યાં છે, પણ તહેમને મટાડવાના પ્રયાસો ક્યારનાયે શરૂ થઈ ગયા છે. શરીર, બુદ્ધિ કે આત્માનાં કળેડાં ઘણાં હૃદયોનો તથા ઘણાં જીવનોનો હજી પણ ભંગ કરે છે, પણ લગ્નમાં વિશેષ સમાનતા રાખવાનું વલણ વધારે બલવાન થતું જાય છે, એ પણ કાંઈ છાની વાત નથી. હજી આપણે ઘણા ઘણા વિકટ પ્રશ્નોનાં નિરાકરણ કરવાનાં છે ને ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ ઓળંગવાની છે; છતાં એટલું તો સર્વને વિદિત છે કે સ્ત્રીઓના જીવનમાં કાંઈક વિશાળ દૃષ્ટિ વ્યાપવા લાગી છે; સ્ત્રીજનની ગૂઢ શક્તિઓ ધીમે ધીમે પોતાની તથા પ્રજાની સુધારણાને અર્થે જાગૃત-ચંચળ થવા લાગી છે; અને, આ સર્વને શિરોભાગે, ગૃહજીવન ને સાર્વજનિક જીવન ઉભયના વિકટ ધર્મોનું યોગ્ય રીતે પાલન કરી, મુંબાઈની ગુજરાતી મહિલાઓની કટ્યાણુપ્રવૃત્તિના પ્રણેતા આત્માસમાન, તહેમારા જ મંડળનાં ધુરન્ધર ભવ્ય જન્મના જહેન; વનિતાવિશ્રામ જેવી લોકોપયોગી સંસ્થાને જીવન અર્પી, પોતાની અનાથ અવસ્થામાં પણ અનેકનું હિત કરનાર ન્હાની જહેન; યુનિવર્સિટીના ઉચ્ચ શિક્ષણનું તથા પદવીનું માન લઈ, હવે સ્ત્રીજીવન, સમાજ તથા સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પોતાની સેવા અર્પનાર ગુજરાતની પ્રથમ શ્રેણ્યુએટ-ભગિનીઓ સૌ. વિદ્યા તથા સૌ. શારદા; અને દક્ષિણ આફ્રિકાના શાન્ત વિગ્રહને સમયે, વિકટમાં વિકટ કાર્યમાં પણ પોતાના પતિનો પૂર્ણ ઉમંગથી સહચાર કરનાર, કોમળ વીરતા તથા જ્વલન્ત પવિત્રતાની ભૂતિ, આપણા વીરનાયક ગાંધીનાં પત્નીશ્રી: એવાં એવાં સ્ત્રીરત્નો ગુજરાતમાં પાક્યાં છે ને ગુર્જર-મહિલાની પ્રતિષ્ઠાની તથા ગૌરવની વૃદ્ધિ કરે છે.

આ ઉભસ ક્યાંથી આંચો?

ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનમાં આ ઉભસ ક્યાંથી આંચો ?

આ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. ઉત્પત્તિ આપનાર બળોનું જેમ વધારે પિછાન કરીશું તેમ આપણું કલ્યાણ છે. આજે એની સંપૂર્ણ મીમાંસા કરવાનો યત્ન કે લોભ હું રાખતો નથી. કારણ કે તેમ કરવા જતાં હું “બે બોલ” થી આગળ નીકળી જઉં અને આ મંગલ દિવસ શુષ્કતાની અનિષ્ટાપત્તિનો અપરાધી થાઉં. પણ ફક્ત સામાન્ય રીતે ત્હમે વિચાર કરશો તો એટલું બેઠ શકશો કે આ જાગૃતિનાં કારણો બે પ્રકારનાં છે. એક પ્રકારનાં કારણો આ દેશના પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ બન્નેને સમાન છે; વિદ્યા, કેળવણી, દેશમાં શાન્તિ, પશ્ચિમના તરંગોને લીધે તેમ જ આપણી સ્થિતિમાંના ફેરફારોને લીધે ઉત્પન્ન થયેલાં મન્યનો તથા કેટલીક અનિવાર્ય આવશ્યકતાઓ, હિન્દના પ્રાન્ત પ્રાન્ત વચ્ચેના ભેદોનો ક્ષય તથા પરિચયની વૃદ્ધિ, કેટલીક ધાર્મિક સંસ્થાઓ, ઇત્યાદિ. આ અને આવાં બીજાં ઘણાં કારણોએ હિન્દી પુરુષજનોમાં નવજીવન આણ્યું છે, અને કેટલેક અંશે સ્ત્રીજનમાં પણ તેઓએ તેવી જ અસર કરી છે. બીજા પ્રકારનાં કારણો ખાસ સ્ત્રીવર્ગને લગતાં છે, અને તેમાં સ્ત્રીજીવનને ખાસ અસર કરે એવાં સ્ત્રીઓના કે પુરુષોના કે બન્નેના લેગા પ્રયાસોનો પણ સમાવેશ કરી શકાય.

ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્ય.

આ સર્વ કારણોમાંથી આજે ફક્ત બેને જ ઉદ્દેશીને હું કાંઈક કહેવા માગું છું. તે ગુજરાતનું સ્ત્રીસાહિત્ય અને ગુજરાતની સ્ત્રીસંસ્થાઓ છે.

સ્ત્રીસાહિત્ય એટલે કેવળ સ્ત્રીઓને જ માટેનું સાહિત્ય એમ નહિ, પણ એવા ખાસ સાહિત્ય ઉપરાંત, અન્ય જે જે સાહિત્ય સ્ત્રીઓને રસદાયક ને હિતકારક હોય તે; પછી એ પુરુષોને પણ તેવું હોય તો વાંધો નહિ. સાહિત્યના જાણીતા ગુણોના ઉપરાંત, હૈનામાં સ્ત્રીઓને આકર્ષવાનો, રસ આપવાનો, કાંઈક વધારે ઉંચે લઈ જવાનો ગુણ હોવો બેઠએ, પછી તે સ્ત્રીના સામાન્ય માનુષ

નવા વર્ષના એ બોલ.

૮૯

તત્વોને આકર્ષે કે ખાસ સ્ત્રીત્વના ભાવોને જ આકર્ષે, તોપણ ત્હેનો સ્ત્રીસાહિત્યમાં હું સમાવેશ કરું છું.

યૂરોપીય વિદ્યાનું અહીં આક્રમણ થયું તે પહેલાં આપણું જે ગુજરાતી સાહિત્ય હતું તેમાં સ્ત્રીહૃદયને આનન્દ તથા ઉચ્ચતા આપે એવું ઘણું હતું, અને તે કાળનાં સ્ત્રીપુરુષોના હૃદયમાં તથા જીવનમાં તે ધાર્મિક તથા નૈતિક સાહિત્ય ઉતર્યું હતું. આપણી વૃદ્ધ માતાઓ, દાદીઓ ને અન્ય સ્ત્રીઓના મુખમાંથી પ્રાતઃકાળમાં નરસિંહ કે મીરાં, અખો કે પ્રેમાનન્દની સરલ મીઠી વાણી સાંભળવી-એ મહેને તો ઘણો મોહક અનુભવ લાગતો, અને જો કે એ સાહિત્ય હાલની સર્વ સ્ત્રીઓને એકસરખો આનન્દ કે બોધ આપે નહિ, ને ત્હેમને માટે જુદા પ્રકારના સાહિત્યની જરૂર છે એ ખરું, તોપણ પ્રભાતનાં આ મીઠાં ગીતોનો ધીરે ધીરે લોપ થતો જાય છે એ તો ખરેખર આપણા હાલના જીવનની એક ન્યૂનતા જ છે.

આ જૂનું સાહિત્ય કે જેમાંથી ત્હેમને હજી પણ કેટલોક ખબરનો મળી આવશે, તે સાહિત્ય અંગ્રેજી વિદ્યા ને મુદ્રણકલા આવ્યા પછી, શરૂઆતમાં તો વિશેષ પ્રચાર પામ્યું, અને ત્હેની સાથે જ નર્મદ, દલપતરામ, નવલરામ વગેરેએ ત્હેની વૃદ્ધિ કરી તેમાં બીજા અંશો પણ ઉમેર્યા. કન્યાશાળાઓ વગેરે દ્વારા આ સાહિત્ય સ્ત્રીજીવનમાં વિશેષ પ્રસર્યું, ને હજી પણ ઘણું સ્થળે તેની પ્રિયતા જોવામાં આવે છે. પહેલાંના સાહિત્યમાં ધર્મ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય નીતિ આદિ ઉપરાંત મનુષ્યસ્વભાવના ને મનુષ્યહૃદયના કેટલાક સર્વ સાધારણ અંશો હતા. તેમ તે તે કાળના જીવનનું કાંઈક રસભર્યું ચિત્ર પણ તેમાં આવતું. નર્મદાશંકર આદિએ જે અંશો ઉમેર્યા, તે આવા નહોતા. એમના લેખો વર્તમાન કાળને લાગુ પડતા-રોજના વ્યવહારજીવનના પ્રશ્નોની ચર્ચાથી, અને દેશની જાગૃતિ માટેના પ્રોત્સાહનથી ભરપૂર હતા; અવનતિ-

કારક રીવાજો માન્યતાઓ વગેરેની સખત ઝાટકણી કાઢી, વિચારને-
પ્રગતિકારક વિચારને ઉત્તેજિત કરવાનો એમનો યત્ન હતો.
એમની શૈલી સરલ સચોટ ને સીધીસટ હતી, અને તેથી કરીને
ત્હેની સફળતા પણ તેવી થઈ.

પણ તેમાં સાહિત્યની વિશેષ ઉચ્ચ કલા, સુન્દરતા, વિવિધતા,
મોહકતા વગેરે ગુણો સ્વાભાવિક રીતે જન્યૂન હતા. મણિલાલ
નભુભાઈના લેખોમાં પણ આ અંશો હાજર નથી, જો કે એમનાં
જેસ, સ્પષ્ટતા, સૂક્ષ્મતા તથા એકંદરે ગદ્યશૈલીનાં ઘણાં ઉચ્ચ
લક્ષણોને લીધે, એમના લેખો વધારે સારી પેઠે વંચાયા, હજી
પણ સંમાનયોગ્ય રહ્યા છે, અને એમના “ખાળવિલાસ” વગેરે
તો હજીયે કન્યાઓને માટે ઉત્તમ ગ્રંથની ગરજ સારે છે. શ્રીમત
નૃસિંહાચાર્યે “ભામિનીભૂષણ” થી વિશેષ રસ તથા વૈવિધ્ય
આણવા ઘણો સારો પ્રયાસ કર્યો, અને એ તથા એના જેવા
ખીજ ગ્રંથોની લોકપ્રિયતા ત્હેની સફળતાની સાક્ષી પૂરે છે. પરંતુ
એમાં રસ ને જ્ઞાનનું ફક્ત મિશ્રણ થયું, પણ કાવ્યના જેવો
રાસાયણિક સંયોગ થઈ ખત્રે એકરૂપ થયાં નહિ. પરાણે પરણાવેલાં
દમ્પતીની પેઠે, એક ઘરમાં રહેવા છતાં તે મળી ગયાં નહિ
પણ પૃથક્ પૃથક્ જ રહ્યાં. પરિણામે ઘણા વાચકો જ્ઞાનકથાને
એમની એમ રહેવા દઈ ખીજ રસપડે એવા વાર્તાના વિભાગનું
જ વાંચન કરતા. આ સ્વાભાવિક હતું. હાલના ઘણા સારા સારા
ગ્રંથોની પણ આવી દશા છે, એ દિલગીર થવા જેવું છે

છેક કવિતા થઈ ગયા વિના કાવ્યના રસ તથા આકર્ષણના
ગુણો, સૌન્દર્ય તથા કલાથી આનન્દમોહ કરવાના ગુણો, વિચાર-
માળા કે જ્ઞાનની યુક્તિઓથી શીખામણ આપવાને બદલે સંગીતની
પેઠે હૃદયમાં અન્નણ્યે સંચરી હૃદયને વશ કરી લેવાના ગુણો-
સંક્ષેપમાં આપણે જેને પ્રિયવાદિની-હિતકારિણી કાન્તાના ગુણો
કહીએ છીએ એવા ગુણો, ગુર્જર સ્ત્રીસાહિત્યમાં બહુ થોડા થઈ

નવા વર્ષના બે બોલ.

૯૧

ગયા હતા. તેથી, જો કે એ સર્વ સાહિત્ય બીજા ગુણોને લીધે ઘણું કીમતી તથા ઉન્નતિકારક છે, અને જ્યાં જ્યાં ખરોખર વંચાશે ત્યાં ત્યાં તે શુભતાની જ પ્રેરણા કરશે, તોપણ ત્હેની આકર્ષકતાની ખામીને લીધે, ત્હેને વિષે વાત કરનાર વધારે નીકળે છે ને વાંચનાર થોડાક જ મળી આવે છે.

પરંતુ હવે આવાં તત્ત્વવાળું સાહિત્ય પણ ગુજરાતમાં થયું છે, અને તેથી સાહિત્યમાં જેમ વધારે વિવિધતા થઈ છે, તેમ વધારે વાચકોની રુચિનું પોષણ થઈ શકે એમ છે. આ તત્ત્વોને લાવનાર આરંભના સ્ત્રીસાહિત્યમાં રા. રા. રણછોડભાઈનું “લલિતા દુઃખદર્શક નાટક” મૂળે ઘણી દૃષ્ટિએ ખડું અગત્યનું લાગે છે. એની તાત્કાલિક અસર પણ સારી પેઠે થઈ હતી. સ્ત્રીજીવનના એક મોટા અને કૂર અન્યાય તરફ જે સમર્થતાથી આ નાટકે લક્ષ્ય ખેંચ્યું તેટલી સમર્થતા સ્ત્રીજીવનના બીજા કોઈ પ્રશ્નની ખાબતમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહારી દૃષ્ટિએ નથી પડી.

સરસ્વતીચન્દ્ર.

પરંતુ સ્ત્રીસાહિત્યની તેમ જ સામાન્ય ગુજરાતી સાહિત્યની આ ખામી ખરોખર પૂરનાર પ્રથમ ગ્રન્થ તો “સરસ્વતીચન્દ્ર” નો પ્રથમ ભાગ હતો, એમ મહાઈ માનવું છે. એ અને એના પછીના ભાગો, જેમ ગુર્જરસાહિત્યના અત્યારે મુકુટરૂપ છે, તેમ આપણી સ્ત્રીસાહિત્યની દૃષ્ટિથી પણ એ ગ્રન્થરત્નોને જ આપણે પ્રથમ સ્થાન આપી શકીશું. ગોવર્ધનરામના પોતાના હૃદયમાં તેમ જ જીવનમાં સ્ત્રીજાતિ પ્રતિ અપાર કોમળતા તથા સહુભાવ હતાં. હિન્દની સ્ત્રીઓની દશા સંબન્ધી જે જે વિલાપો એમના લેખોમાં નજરે પડે છે તે ઉંડા અન્તરમાંથી નીકળ્યા હતા, અને એમના સંબન્ધમાં આવનાર બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓએ તો આ કરુણા વારંવાર બોઈ પણ હશે જ. ખરે, મહારા નમ્ર મત પ્રમાણે, હિન્દના સ્ત્રીજીવનનો કોઈ અભ્યાસી, એ વિષયમાં ગોવર્ધનરામે કેવો

૬૨

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

સંગીન કાળો આપ્યો છે તે બુદ્ધો તારવી કાઢે તો તે ત્હમારી, તેમ જ ગોવર્ધનરામની અને સામાન્ય સાહિત્યની પણ ઘણી સરસ સેવા થાય. “સરસ્વતીચન્દ્ર” ના આરંભથી જ સ્ત્રીપાત્રોને તેમાં જે ગૌરવભર્યું સ્થાન તથા અદ્ભુત આલેખન પ્રાપ્ત થયાં છે; સુખ દુઃખ-નીતિ અનીતિ-વિદ્યા અવિદ્યા-સંપત્તિ વિપત્તિ-આદિ સંસારની બુદ્ધી બુદ્ધી અવસ્થામાંની સ્ત્રીઓનાં જે અદ્ભુત કૌશલથી હૃદયસ્પર્શી ચિત્રો અપાયાં છે; તેઓના હૃદયના ઝીણા મહોટા સર્વ ભાવો તથા જીવનના અસંખ્ય પ્રશ્નો ને પ્રસંગો ઉપર ગોવર્ધનરામે પોતાની પ્રતિભાનું જે પ્રબલ “સર્ચ-લાઈટ” નાંખ્યું છે; વારંવાર અવતરણ પામતાં તથા ત્હમારા શુભ પક્ષકારોના હાથમાં સૂત્રરૂપ થઈ પડેલાં એવાં એમનાં જે અમરવાક્યો એમના લેખોમાં સ્થળે સ્થળે મળી આવે છે; ગૃહ કે રાજ્ય, વિદ્યા કે બહાલ, તત્ત્વજ્ઞાનનો વૈરાગ્ય કે લોકકલ્યાણનો સંન્યાસ-એવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોમાં પણ કેવી સ્વાભાવિક ઉચ્ચતા, કેવી ઉચ્ચ સુન્દરતા, કેવી સુન્દર દિવ્યતા અને કેવી દિવ્ય કલ્યાણમયતા સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરી શકે તેનું દર્શન કરાવનાર જે મોહક મૂલ્યો એમણે ઉત્પન્ન કરી છે-જાણે કે જાદુથી ત્હમને અર્પણ કરી છે-એટલાનો જ ક્ષત ત્હમે સામટો ખ્યાલ બાંધશો તો ગોવર્ધનરામની કૃતિની મહત્તા ત્હમે જરૂર સમજી શકશો. સન્નારીઓ, મહાર્જી તો એટલે સુધી માનવું છે કે જો કે ગોવર્ધનરામની આત્મજ્ઞ લીલાવતી બેશક ઉન્નત જીવનવાળી હતી, તોપણ ગોવર્ધનરામની વધારે મહોટી અને વધારે ચિરંજીવ આત્મજ્ઞઓ તો કુસુમ ને કુસુમ, મેનારાણી ને ગુણીયલ, ચન્દ્રાવલી ને મોહિની જ છે. ત્હમારા સાહિત્યમાં-ત્હમારા જીવનમાં આવી મહિલાઓ એમણે મૂકી તે ત્હમારા ઉપર અને હમારા ઉપર એક મહોટો ઉપકાર છે.

ગોવર્ધનરામ પોતે કલા ને જ્ઞાન, રસ ને તત્ત્વવિચારના અલેક્ષ સંયોગને પૂજતા તથા તેવો સંયોગ કરવામાં બીજાઓ કરતાં એટલા બધા વધારે વિજયી થયા કે જેવો વિજયગુજ-

નવા વર્ષના બે બોલ.

૯૩

રાતમાં બીજા કોઈને મળ્યો નથી, તે છતાં, એમના બધા લેખોમાં તેવો એકસરખો ઉચ્ચ સંયોગ કરવામાં તે કાવ્યા નથી. “સરસ્વતી-ચન્દ્ર” ના પાછળના ભાગમાં તે ઉદ્દેશ કેટલોક અંશે મૂકી દીધો હતો એમ તે પોતે જ કહેતા, ને “સ્નેહમુદ્રા” આદિમાં તે કેટલોક સ્થળે તે તત્ત્વોનો સ્પષ્ટ વિયોગ જ દેખાય છે. ગોવર્ધનરામની અસરથી જે વિશેષ સ્ત્રીસાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું છે, તેમાં કેટલીક ઉચ્ચ પ્રસાદી તથા પ્રેરણા હોવા છતાં, તે પણ ખાસ આ દોષથી મુક્ત રહી શક્યું નથી.

ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્યમાં પારસી અને બંગાળીનો ફાળો.

આ સિવાય ગુજરાતમાં જે વિશેષ સ્ત્રીસાહિત્ય છે તેમાં મૂળે લાગે છે કે બીજાં પણ કેટલાંક નામ જરૂર ગણાવાં જોઈએ. આપણા પારસીભાઈઓએ પોતાનો જે ફાળો આપ્યો છે, તે જો કે ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગના મોટા ભાગને પહોંચી શક્યો નથી, તોપણ તેમાંનો કેટલોક ભાગ ભણેલી સ્ત્રીઓના કેટલાક વર્ગમાં તો ઘણો પરિચિત થયો છે, અને વધારે મોટા વર્ગની પાસેથી પણ સત્કાર મેળવવાને બધી રીતે લાયક છે. હું ખાસ કરીને સ્ત્રીસમાજની સારી સેવા બજાવનાર “સ્ત્રીમિત્ર”, “સ્ત્રીબોધ” વગેરે માસિકો, કાબરાજી, મર્જબાન તથા કેટલીક પારસી બહેનોની રસ તથા બોધ આપનારી સાંસારિક નવલકથાઓ, તથા મલબારી ને અબડદારનાં કાવ્યો એ સર્વને ઉદ્દેશીને કહું છું. તેમાં પણ મિ. અબડદારનાં કોઈક કોઈક કાવ્યો તો બેશક બહુ સુંદર ને પ્રોત્સાહક છે. પારસી સાહિત્ય મુખ્યત્વે પારસી જીવનને લગતું છે, પરંતુ તહેનો આવો કેટલોક ભાગ હિન્દુ સ્ત્રીજીવનને પણ ઉપયોગી થયો છે ને થાય છે.

આ ઉપરાંત, અનુચિત વિસ્મૃતિને પાત્ર થયેલા નારાયણ હેમચન્દ્રે સ્ત્રીજીવનનાં કેટલાંક અંગ સંબંધી નિબંધો તથા

જીવનકથાઓ લખીને, અને, તેથી પણ વિશેષ તો, બંકિમચન્દ્ર વગેરે શિષ્ટ બંગાલી લેખકોની ન્હાની પરંતુ સુન્દર, ભાવભરી, સ્નેહ ને હિન્દુજીવન-સ્નેહ ને મનુષ્યજીવન એ સર્વની વિવિધ-રંગી ઘટનાઓ તથા હૃદયભેદક મુશીબતો રજુ કરતી, વિશુદ્ધ પ્રેમની સાથે અમીરી આત્મસમર્પણનો સંયોગ કરનારી ઉદાર સુન્દર મૂર્તિઓથી ભરેલી, એવી કાંઈ કાંઈ મોહક કથાઓને ગુર્જરભાષામાં ઉતારી, શ્રીસાહિત્યમાં પણ એક ઘણો સમૃદ્ધ પ્રવાહ ઉમેર્યો છે. આ કાર્ય હજી પણ કેટલાક લેખકોએ, નારાયણના કરતાં વધારે નિર્દોષ ને વધારે કોમળ શૈલીથી, ચાલુ રાખ્યું છે. એવી સત્તાવાળી સ્વતંત્ર ગુજરાતી કથાઓ લખનાર કોઈ હજી નિકળ્યું નથી, તોપણ આ બંગાળી પ્રવાહ અન્તરના અનુભાવને યોગ્ય તથા પૂર્ણ સત્કારને પાત્ર છે એ તો નિઃસંશય છે.

લલિતનાં કાવ્યો.

પરંતુ ગુજરાતનું જે નવું કાવ્યસાહિત્ય છે તે શ્રીજીવનના સંબન્ધમાં પણ કેટલેક અંશે નૈસર્ગિક પ્રતિભા તથા અપૂર્વ રચના-શક્તિના ચમકારા દેખાડી આપે છે. મહારા નમ્ર વિચાર પ્રમાણે, આ નવા કાવ્યસાહિત્યમાં, સૌન્દર્ય તથા કલાને વિશેષ સ્થાન મળ્યું છે; શ્રીઓ, સ્નેહ, મનુષ્યજીવન, દેશોત્તતિ વગેરેને બુદ્ધિની તેમ જ રસની તથા ભાવનાની કાંઈક ઉચ્ચતર ભૂમિથી નિરખવામાં આવ્યાં છે-કાંઈક ઉચ્ચતર ભૂમિ ઉપર લાવવાને પણ ચત્ન કરવામાં આવ્યો છે. આ સર્વમાં અત્યારે તો, સંગીત, સૌન્દર્ય ને સ્નેહનો લલિત યોગ કરનાર, ગૃહ, દેશ ને જીવનની ઉચ્ચ ભાવનાઓ અતિ કોમળ તથા સુકુમાર રૂપમાં મૂકનાર લલિતનાં કાવ્યો સૌથી વધારે હૃદયસ્પર્શી થયાં છે, અને ઘણો લાંબો કાળ હૃદયવાસી રહેશે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. રા. ન્હાનાલાલ કહે છે તેમ, “:વનઘટામાં ઊડી ઘેરાયલી કોકિલ ધીરૂં-અતિ ધીરૂં સુકોમળ ટહુકે, એવો લલિતનાં કેટલાંક કાવ્યોનો ટહુકો છે.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૬૫

પર્વતમાંથી નિચોવાઈ નિચોવાઈ જલધારા ટપકે, તેમ એમની શબ્દધારા ટપકે છે.” તે સત્ય છે, અને હું એમાં એટલું ઉમેરીશ કે, આ કોકિલાનો ધીરો ધીરો મંજુલ ટહુકો પણ હવે આતુર ગુજરાતના કાનમાં ઉતર્યો છે—ઉતરીને હૃદયને પહોંચવા લાગ્યો છે, અને એ નિચોવાઈ નિચોવાઈ ટપકતી જલધારાનાં અમૃત-ખિન્દુ પણ હવે ગુજરાતના હૃદયને નિર્મલ તથા સુન્દર ઉત્સાહમય બનાવવા લાગ્યાં છે. મહારી શ્રદ્ધા છે કે મહારી આ માન્યતામાં તહમાંજ હૃદય-ગુજરાતનું સ્ત્રીહૃદય પણ સાક્ષી પૂરશે. ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી સ્ત્રીજીવનને શિષ્ટ રીતે સ્પર્શ કરતા હોય એવા ગદ્યો, ફકરાઓ, પદો તથા ગીતોને વીણી કાઢી, તહેમનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો સ્ત્રીજીવનની આ સુન્દર ગુજરાતી “ગીતા” માં લલિતનાં કેટલાંક કાવ્યો અદ્વિતીય સુન્દર સ્થાન પામે, એમ મહાજ્ઞ માનવું છે.

રા. ન્હાનાલાલ અને લલિત.

આ નવીન કાવ્યસાહિત્યના સ્ત્રીસાહિત્યમાં રા. ન્હાનાલાલની કૃતિનું સ્થાન પણ ઓછું ઉચ્ચ નથી. કાંઈક અંશમાં લલિતની કૃતિ સાથે સમાનતા, કાંઈક અંશમાં લલિતથી તદ્દન ભિન્નતા, બાહ્ય સ્વરૂપમાં કાંઈક અંશે સરખું, એકંદરે (જે કે હમેશાં નહિ) ગીતશક્તિ તથા લાલિત્યમાં ઉતરતું, છતાં સમર્થતામાં વિશાળ-દર્શનમાં વિચારશક્તિમાં ઘણું જ ચઢીઆતું; સૌન્દર્યનો ઓજસની સાથે, કાવ્યની સુકુમારતાનો મહાત્મ વિચારની ભવ્યતા સાથે, વર્તમાનજીવનનો વ્યતીત ને લવિષ્યત્ જીવનની સાથે, નવીન ચમત્કારી અને સ્થળે સ્થળે રમ્ય સંયોગ સાંધનારું એવું આ કવિનું કૂજન ગુજરાતી ગિરામાં તો અનેરું જ છે. મહારો નમ્ર મત તો એવો છે કે સર્વ ગુણુદોષનો વિચાર કર્યા પછી, અત્યારે ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગોવર્ધનરામના નામની સાથે કોઇનું નામ સ્પુરતું હોય તો તો તે આ જ મહાકવિનું છે. પણ લલિતની મીઠી ઝંસરી લગભગ એક જ સુરથી, સૌથી પહેલી, ગુર્જર

રમણીઓના કર્ણને માટે વાગે છે, જ્યારે ન્હાનાલાલનો પ્રભાવ-શીલ તથા જરા વધારે વિવિધ સુરવાળો સિતાર સ્ત્રીપુરુષના ઉભયના કર્ણને માટે વાળે છે, ને હાલની સ્થિતિમાં તથા નવીનતા, અપરિચય વગેરેને લીધે સ્ત્રીહૃદયમાં મોઝો પ્રવેશ પામે છે. ખાસ સ્ત્રીસાહિત્યમાં તેટલે અંશે લલિતનું સ્થાન અધિક છે.

બન્ધુસમાજ અને “સુન્દરીસુબોધ.”

થોડાં વર્ષ થયાં અમદાવાદમાંથી સ્ત્રીસાહિત્યને ઘણું મહત્ત્વનું પોષણ મળ્યું છે. “સુન્દરીસુબોધ” પત્રમાં તેમ જ તે પત્રને અંગે જે જે સ્ત્રીસાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું છે તે, શુદ્ધ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ એટલા બધા ઉંચા પ્રકારનું નથી તોપણ, ઉપયોગિતામાં વિદ્યા સુવિચાર તથા શુભ આચાર પ્રવર્તાવી ઉન્નતિ સાધવામાં, તથા આનન્દ વિનોદ ને કાળક્ષેપની એક હિતકારક સામગ્રી પૂરી પાડવામાં, એણે ગુર્જર સુન્દરીઓની અમૂલ્ય સેવા બજારી છે ને હજી બજારે છે. “બન્ધુસમાજ” ખરેખર ગુજરાતની મહિલાઓનું બન્ધુકૃત્ય કર્યું છે, અને એ સમાજની અંદરના તેમ જ બીજા કેટલાક બહારના ગૃહસ્થોએ જે શુભ શ્રમ, ખંત, ઉત્સાહ ને નારીપ્રતિષ્ઠાની ઉચ્ચભાવનાથી વિવિધ સેવાઓ ત્હમને સમર્પી છે, ત્હેની ત્હમે-ગુજરાતની મહિલાઓ યોગ્ય કદર કરશો જ. “સસ્તાસાહિત્ય” તરફથી તેમ જ વૈદ્ય અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢીઆર તરફથી જે પ્રસાદી રજુ થઈ છે તે પણ મ્હારે ભૂલવી ન જોઈએ. રા. પઢીઆરની લેખિની તો ખાસ કરીને ઘણા વર્ગોમાં પરિચિત ને માનીતી થઈ ચૂકી છે. સાહિત્યના કેટલાક શિષ્ટ સુન્દર અંશોની ખામીવાળી હોવા છતાં એ લેખિનીમાં એક બળવાન હૃદયનું જોસ, એક વક્તાનું વક્તૃત્વ અને હિન્દુજીવનના આરીક અભ્યાસીનું મર્મગ્રાહી અવલોકન છે. એ લેખિની-હું ભૂલતો ન હોઉં તો-પુરુષવર્ગમાં જેટલી અસરકારક થઈ છે તેટલી જ સ્ત્રીવર્ગમાં પણ થઈ છે.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૬૭

પરંતુ, સન્નારીઓ, ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્યનું આ ટુંકું અને અનિવાર્યતાએ અધૂરું એવું અવલોકન મહારે હવે બંધ કરવું જોઈએ. “વસન્ત,” “સુન્દરીસુબોધ,” “સાહિત્ય,” “સત્ય,” વગેરેના પ્રયાસથી ગુજરાતી સાહિત્યમાંના શ્રેષ્ઠ ગ્રંથોની તેમ જ સ્ત્રીઉપયોગી પુસ્તકોની જુદી જુદી યાદીઓ પ્રકટ થઈ ચૂકી છે, તહેને જોવાથી મહારા કહેવામાં જે અપૂર્ણતા રહી હશે તે પૂરી થશે. આ યાદીઓની સાથે કાંઈક માર્ગદર્શક અવલોકનની જરૂર કેટલીક સ્ત્રીવાચકોને તથા મહેને પોતાને જણાયાથી, તહેની કાંઈક રેખા મૂકવાનો મહે આ લાગ્યોટૂટ્યો યત્ન કર્યો છે. યત્નથી તહેમને ગુજરાતી સ્ત્રીસાહિત્ય પ્રતિ વિશેષ રુચિ થાય, અને તહેનો પરિચય કરવામાં કાંઈક પણ ઉત્સાહ કે મદદ મળે તો હું કૃતાર્થ થઈશ. તહેમારા મંડળે ગુજરાતી સાહિત્યના સારા ગ્રંથોનું વિદ્વાનો પાસે જાહેર વાચન કરાવવાના વર્ગ ઉઘાડ્યા છે એ ઘણી સારી પ્રવૃત્તિ છે, અને એનો લાભ તહેમે સ્વાનુભવથી જોઈ શક્યાં હશે. એમ હું આશા રાખું છું. ખરેખર, આપણું સ્ત્રીસાહિત્ય બધું ભેગું કરીએ તો, તહેમારા જીવનની સર્વ દિશાઓને સ્પર્શી શકે એવું વિવિધ કે એવું સમર્થ તો નથી જ; તેમ જ તેમાં અમુક અમુક અંગો ન્યૂન છે એમ દર્શાવી, તહેના યોગ્ય વિકાસ તથા વિસ્તારને માટે ઘણો સમય જોઈશે, એમ પણ વિદ્વાન વિવેચકો કહી શકશે એ સત્ય છે. પરંતુ અત્યારે તો જે છે તે જ કામનું છે, અને જે છે તે નિર્માલ્ય નથી, પણ તહેને તહેમે હૃદયમાં વણી લઈ શકો તો નિઃસંશય કલ્યાણ પામે એવું છે-એ જ મહારે કહેવાનું છે. એથી વિશેષ જો હું કાંઈ પણ યોગ્ય રીતે ઉમેરી શકું તો તે એ જ છે કે હાલના આ સાહિત્યની ન્યૂનતાઓ પૂરવા માટે અમે પુરુષો જે પ્રયાસ કરીએ તેમાં તહેમે જહેનો પણ સામેલ થાઓ અને અમારી લક્ષ્મી છો તે અમારી સરસ્વતી પણ બનો.

ગુજરાતની શ્રીસંસ્થાઓ.

મહે આરંભમાં કહ્યું છે કે ગુજરાતમાં શ્રીસાહિત્ય તેમજ શ્રીસંસ્થાઓ એ બન્નેએ ગુજરાતના શ્રીજીવન ઉપર ઘણી સારી અસર કરી છે. શ્રીસાહિત્યના પ્રમાણમાં શ્રીસંસ્થાઓ હજી કિશોરાવસ્થામાં છે. તેથી તહેનો સમૂહ, તહેનું બળ, તહેની પ્રવૃત્તિ સર્વ શ્રીસાહિત્યના કરતાં થોડાં હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. સાહિત્યના જેવી જાડી ને ચિરંજીવ અસર સંસ્થા ન કરી શકે તોપણ સમૂહબળને લીધે, પ્રત્યક્ષ સંમેલનને લીધે, તથા વિશેષ વ્યાવહારિકતાને લીધે એની અસર ઘણો વાર ત્વરિત ને સંગીન થાય છે. વળી સંસ્થાઓ સાહિત્યના ઉન્નત ને વ્યાવહારિક આશયોને અનુકૂળ રીતે કાર્યસાધના આરંભે તો તેઓની અસર વધારે સારી થાય, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

ગુજરાતની શ્રીસંસ્થાઓમાં એક તરફ “સુન્દરીસુખોધ” જેવી સંસ્થા છે, કે જેની વ્યવસ્થામાં શ્રીઓને કશો ભાગ નથી છતાં જે શ્રીહિતનાં કાર્યોમાં જ પરાયણ છે, ને જેણે એકલે હાથે ગુજરાતની શ્રીઓમાં ઘણી જગૃતિ ને વિદ્યા ફેલાવી છે, ને ખીજી તરફ સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ, આર્યસમાજનું મહિલા-મંડળ, મુંબાઈ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ વગેરે શ્રીપુરુષ બન્નેની મિશ્ર અથવા મહોટે ભાગે શ્રીઓની જ વ્યવસ્થા તળે કાર્ય ચલાવતી સંસ્થાઓ છે. આ સંસ્થાઓના કાર્યને અભિનન્દન આપીને હું એમ નથી કહેવા માગતો કે તેઓ આપણા ગુર્જર-પ્રાન્તને જરૂર છે તેવું સતત વ્યવસ્થિત ને ફળદાયક કાર્ય હમેશાં કર્યા કરે છે. કેટલીક સંસ્થાઓ તો ખરું જોતાં એક કે બે વ્યક્તિઓને લીધે જ ચાલતી હોય છે. પરંતુ મહારે આશય એ છે કે અધિપતિની પુરશીએ બેશી ટીકા કરવાનો રહેલો માર્ગ લેવાને બદલે, આપણા દરેક વિચારશીલ મનુષ્યે વસ્તુતઃ સિદ્ધ થતું હોય તે કાર્ય જોવાને યત્ન કરવો અને તે ખામીઓ દૂર

નવા વર્ષના બે બોલ.

૯૯

કરવાને પોતાના તરફથી બને તેટલી મદદ આપવી. સમભાવ ને સત્ય ઉભયની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ આ સંસ્થાઓનું ઉપયોગી કાર્ય નજરખંડાર જઈ શકે એમ નથી, એમ મહારો અભિપ્રાય છે.

કન્યાકેળવણી.

હિન્દની તથા ગુજરાતની પણ જરૂરીઆતો જોઈને આ સંસ્થાઓ પ્રધાનપણે કેળવણીનું કાર્ય કરે છે. એક તો ન્હાની કન્યાઓને પ્રાથમિક તથા તેથી વધારાની કેળવણી આપવાનું કાર્ય, અને બીજું તેથી મોટી ઉંમરની બાળાઓ તથા સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનું કાર્ય, એમ બે કાર્ય સ્ત્રીકેળવણીને અંગે ઉપસ્થિત થાય છે. આપણા દેશના મોટા મોટા વિચારકો તથા દેશનાયકો એકમત થયા છે કે દેશમાં વિદ્યાનો તથા કેળવણીનો વિશેષ પ્રસાર થવો જ જોઈએ. તેથી હાલનાં બાળકો-માંથી ને ભવિષ્યની પ્રજામાંથી બનતા સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય સામાન્ય કેળવણી વિનાનું રહી ન જાય, એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આ વિષયમાં આપણી સરકાર મન્દ છે ને આપણી પ્રજા અશક્ત છે; તેવી અવસ્થામાં આવી બાનગી સંસ્થાઓ જેટલું કામ ઉપાડી શકે તેટલું જ થઈ શકે એમ છે. જે સંસ્થા એક ન્હાનકડી કન્યાશાળા પણ ઉઘાડે, અને જે બાળાઓ વિદ્યાર્થી હમેશ વિમુખ રહી ગઈ હોત તેમાંથી થોડીકને થોડુંક પણ ઉપયોગી જ્ઞાન આપે, તે સંસ્થા પ્રજા ઉપર મોટો ઉપકાર કરે છે. અલબત્ત, કેળવણી કેવી આપવી જોઈએ, કેળવણીમાં અમુક વિષય આવે, અમુક ન આવે, એ બધી ચર્ચાઓ આવશ્યક છે. પરંતુ અજ્ઞાના દુષ્કાળના સમયમાં જેમ પાકશાસ્ત્રની કે આરોગ્યશાસ્ત્રની બારી-કીઓની ચર્ચા અસ્થાને છે, તેમ આ સમયે આપણા દેશમાં, કેળવણીના સ્વરૂપની અતિશાસ્ત્રીય તકરારો પણ અસ્થાને છે એટલું જ નહિ પણ તે ચર્ચાઓ પૂરી ન થઈ શકી તેથી લાખો માણસો કેળવણી વિના જ રહી ગયાં એવું પરિણામ આવે છે

૧૦૦

સ્ત્રીઓને સન્દેશ

તે તો પાપરૂપ જ છે. આપણા જીવનની સામાન્ય જરૂરીઆતો ને સામાન્ય આદર્શો લક્ષમાં રાખી, સીધી વ્યવહારબુદ્ધિ ને સાદી સમજથી કાર્ય કરવા મંડો-તહેને સફાઈદાર બનાવવાને પછી ઘણો વખત મળશે. દુર્લેક્ષને સમયે પ્રાણુરક્ષક પોષણ એ પરમ ધર્મ છે, નહિ કે પ્રાણુઘાતક શાસ્ત્રાર્થ. તેથી આપણા દેશમાં ન્હાના ન્હાના સ્વતંત્ર કન્યાશિક્ષણવર્ગો નીકળ્યા છે તે બહુ આવશ્યક હતું, પણ હજી એવા ખીજા ઘણા નીકળવાની જરૂર છે. હિન્દી સ્ત્રીમાં અનેક સફળતા છે, પણ સોમાં બે ત્રણ જ સ્ત્રીઓ વિદ્યાનો કાંઈક સંસ્કાર પામી હોય એ અવસ્થા કોઈ પણ રીતે તે સફળતાને ખીલવવાનો કે સાચવી રાખવાનો માર્ગ નથી-ખાસ કરીને હાલના કાળમાં.

મ્હોટી વયની સ્ત્રીઓની કેળવણી.

તોપણ કન્યાઓના શિક્ષણમાં સરકાર ને મ્યુનિસિપાલિટીઓ મોળો મોળો પણ ભાગ લે છે, જ્યારે મ્હોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓની કેળવણીનું કાર્ય તો તેવા કોઈ પણ આશ્રયરહિત જ છે. જેમ ભવિષ્યની ઉગતી પ્રજાને માટે આપણા ધર્મ આપણે બળવીએ તેમ અત્યારની જીવતી પ્રજા તરફના ધર્મો પણ વિસરવા ન જોઈએ. ન્હાનપણમાં જેને સમૂળગી વિદ્યા મળી ન હોય ને મ્હોટપણમાં થોડીઘણી મેળવવાની જરૂર કે ઇચ્છા થઈ હોય; અથવા તો ન્હાનપણમાં થોડી વિદ્યા મળી હોય ને મ્હોટપણમાં પતિને લીધે, કે અનુકૂળતાને લીધે, કે સ્વયંવૃત્તિથી ઉચ્ચતર કેળવણી મેળવવાની જરૂર કે અભિલાષા થઈ હોય; એવા ફક્ત બે પ્રકારની સ્ત્રીઓનો વિચાર કરીએ તોપણ તહેમની સંખ્યા હવે કેટલી મ્હોટી થાય ! અને તહેમની મ્હોટા વધતી જતી સંખ્યા છતાં, તહેમની વિદ્યા પ્રતિ ખાસ રુચિ છતાં-કેટલોક બાળાઓમાં તો મ્હોં વિદ્યા મેળવવા માટેનાં વ્યર્થ ને કરુણાજનક તરફડીઆં જોયાં છે !-તે છતાં, તેઓને માટે આપણે શું કરી

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૦૧

શકયાં છીએ ? સર્વ દાનમાં વિદ્યાનું દાન સૌથી વધારે શ્રેષ્ઠ છે એમ કહેનાર આપણે એમની વિદ્યાની કેટલી ભૂખ લાગી શકીએ છીએ ? હેમના કુટુંબમાં એમનો પતિ કે અન્ય પુરુષ એમની આ અભિલાષા પૂરવા આતુર કે શક્તિમાન હોય તો એમને થોડો ઘણો લાભ મળે છે-થોડો ઘણો સંતોષ થઈ શકે છે, પણ સાધારણ રીતે પુરુષવર્ગ પણ કાં તો વ્યવસાયી કે બેદરકાર હોય છે. વળી મુંબાઈ જેવા શહેરમાં ને અનુકૂળ લક્ષ્યામાં રહેવાનું ભાગ્ય હોય તે સ્ત્રીઓ સામાન્ય વ્યાખ્યાનો, સંમેલનો, પુસ્તક-શાળાઓ તથા શિક્ષણવર્ગોનું યથાશક્તિ સાહાય્ય લઈ શકે. પણ બાકીના મોટા વર્ગના ભાગ્યમાં તો સનાતન નિરાશા, ગ્લાનિ ને અન્ધકાર જ રહે છે !

તે સંબંધી એક આતુર પ્રાર્થના.

મહારી હેમને તથા હેમારી પેઠે સ્ત્રીકેળવણીમાં ગુંથાતી સર્વ સંસ્થાઓને તેમ જ વ્યક્તિઓને નમ્ર પણ નેસલરી પ્રાર્થના છે કે હેમારી જાતિના આવા વર્ગો માટે યોગ્ય ઉપાયો તરત દેવો. મહારા અતુલવ તથા વિચાર પ્રમાણે, અત્યારે સ્ત્રીકેળવણીનો, સ્ત્રીજીવનનો અને તેથી કરીને પુરુષજીવનનો પણ આ એવો ગંભીર પ્રશ્ન છે કે જે દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે પીડાકારક થતો જાય છે, અને જેના સારા નિરાકરણથી ઘણી દિશાઓમાં કલ્યાણ પ્રસરશે-ઘણા જુદા જુદા પ્રશ્નો સરલ થઈ જશે ને ઘણાં જીવનો સુખી થશે. હેમે આવા કાંઈકે હેતુથી એક શિક્ષણવર્ગ કાઢ્યો છે ને ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓની સહાયતા મેળવી છે, એ અભિનન્દનને પાત્ર છે. પરંતુ આ આખો પ્રશ્ન વધારે ઊંડા જઈ તપાસવાની જરૂર છે, આ આખું દર્દ વધારે ચાંપતા ઇલાજો માગે છે, ને આ આખી મુશ્કેલી ટાળવા વધારે મોટી, વધારે અનુકૂળ ને વધારે વિસ્તારવાળી યોજનાની આવશ્યકતા છે. દેશનાં જુદાં જુદાં સ્થળોમાં આવી યોજનાઓ રચાય તો, મુંબાઈમાં

૧૦૨

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

ચર્ચાતી સ્ત્રીઓની સ્વતંત્ર કૌલેજના કરતાં પણ આ યોજના સ્ત્રીકેળવણીને અંગેને તેથી સ્ત્રીસુખને અંગે વિશેષ હિતકર થાય, એવી મહારી દૃઢ દ્વા છે. આ યોજનાની પદ્ધતિ વ્યાવહારિક તથા દેશકાળને અનુકૂળ, પ્રજામાં ઊંડી જામેલી વૃત્તિઓને ક્ષોભ આપ્યા વિના કેળવણી માટે ઉત્સાહ કરાવે એવી હોવી જોઈએ. બાળપણમાં માતાપિતાની મુશ્કેલીથી, તે પછી લગ્ન કે ઋતુકાળથી, ને તે પછી ગૃહિણીની અવસ્થામાં ગૃહવ્યવહારથી જે જે સ્ત્રીઓનું શિક્ષણ રહી ગયું હોય ને જેઓને હવે તે શિક્ષણ મેળવવાની આકાંક્ષા હોય, તે તે સ્ત્રીઓને, તેઓના પ્રસ્તુત જીવનકાર્યમાં મહોટા અન્તરાય પડે નહિ અને વિદ્યા સુલભ થઈ શકે એવી યોજનાની પરમ આવશ્યકતા છે. અને એ ઉપર ગુજરાતની સ્ત્રીસંસ્થાઓ વિચાર ચલાવી વ્યાવહારિક માર્ગો કાઢશે તો તેથી ઘણાનું કલ્યાણ થશે.

સ્ત્રીસંસ્થા અને સાર્વજનિક સેવા.

સ્ત્રીસંસ્થાઓના બીજા એક અગત્યના કાર્ય સંબન્ધી બોલતાં મહેને લાગે છે કે મહારે જે કહેવાનું છે તે મુખ્યત્વે તહમારા મંડળને જ લાગુ પડશે. સ્ત્રીસંસ્થાઓનું એક મહત્કાર્ય સ્ત્રીજાતિને પ્રત્યક્ષપણે ઉદ્દેશીને હોય છે, તો બીજું મહત્કાર્ય સામાન્ય પ્રજા-જીવનને ઉદ્દેશીને હોય છે. સ્ત્રીઓએ જાહેર પ્રજાજીવનમાં કેટલો ને કેવી રીતનો ભાગ લેવો જોઈએ, અને સ્ત્રીસંસ્થાઓ એવા કાર્યપ્રદેશમાં પગ મૂકતાં ઉચિત મર્યાદાની બહાર જાય છે કે એ કાર્યક્ષેત્ર પણ “સમાનહક” ને લીધે તહેમને ઉચિત છે: એ પ્રશ્નના વિવાદમાં હું આજે ઉતરવા માગતો નથી. તેમ સમાજ-સુધારાની તથા આર્યસમાજની પરિષદોને અંગે જે મહિલાપરિષદો મળી છે, તહેનું કાર્ય સમગ્ર પ્રજાજીવનના ઉદ્દેશથી કેટલું થયું તહેનું મહેને જ્ઞાન નથી. તેથી માત્ર તહમારા મંડળના આ પ્રકારના કાર્યને ઉદ્દેશીને જ હું બોલી શકીશ. અને સન્નારીઓ ! તે મુખ્યત્વે

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૦૩

એ છે કે ત્હમે એક તરફથી આત્મસુધારણા માટે આવા પ્રયાસો કરો છો ત્હેની સાથે બીજી તરફથી હિન્દના રાષ્ટ્રીય હૃદયના ધબકારા સાથે ત્હમારાં હૃદયને જોડવા શક્તિમાન થયાં છો. એ, મહારી દૃષ્ટિમાં તો, દેશનું મહોટું સૌભાગ્ય છે. મુંબાઈની મહિલાઓ! “ મુંબાઈ હિન્દુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળ ” તરીકે ત્હમે, મુંબાઈની ત્હમારી અન્ય ભગિનીઓને સાથે લઈને, કેવળ મુંબાઈના જ નહિ-કેવળ ગુજરાતના જ નહિ-પણ સમગ્ર હિન્દના જાહેર પ્રબળુવનમાં પ્રવેશ કર્યો છે. ત્હમારો આ પ્રવેશ જેવો સ્પષ્ટ ને હિંમતભર્યો થયો છે તેવો જ તે, સ્ત્રીજનોચિત વિનય ને સુંદર કોમળતાનો ભંગ ન થાય એવા પ્રકારનો, હજી લગી રહ્યો છે તેથી જ હિન્દના જાહેર રાષ્ટ્રીય જીવનમાં માનભર્યું સ્થાન ત્હમે પ્રાપ્ત કર્યું છે. સામાન્ય હિન્દના પ્રશ્નો કે પ્રસંગો સંબંધી ક્રૂર સ્ત્રીસલાઓ બોલાવી, ભાષણો તથા ઠરાવો કરી ત્હમે સંતોષ નથી પામ્યાં, પણ દુષ્કાળ, દક્ષિણ આફ્રિકાનો ઘોર શાન્ત વિગ્રહ, વગેરે સાર્વજનિક ભારતીય આપત્તિના કાળમાં ત્હમે દ્રવ્યથી, ઉત્સાહથી તથા શરીરના શ્રમથી ઘણું ઘણું કર્યું છે, જે ત્હમારા મંડળના ઇતિહાસમાં ચિરસ્મરણીય રહેશે. ખરે, ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં છેલ્લો ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે જમના-ખંડેન વગેરે જે સત્તારીઓ શુભદાન આપવા નીકળ્યાં હતાં ત્હમને રંક દુઃખીઆ લોકોએ સાક્ષાત્ અન્નપૂર્ણા તરીકે જ વધાવી લીધાં હતાં. તેવા એક પ્રસંગમાં નડિઆદમાં જ જમનાખંડેનના દર્શનનો લાભ મ્હને મળ્યો હતો, અને એક હિન્દુમાતાને શોભે એવા ધર્મ્ય આવેશથી ઉભરાતી, નમ્ર પવિત્ર છતાં તેજસ્વિની એવી એમની આકૃતિએ મહારા હૃદયને અનેરો ઉદ્દાસ અર્પ્યો હતો, અને માતૃદેવીના એક વિરલદર્શનથી મહારા હૃદયને ભક્તિરસથી ન્હવરાવ્યું હતું.

વીરપૂજનની વિધિ.

પરંતુ આ સિવાય જાહેર પ્રબળુવનને અંગે ત્હમે એવાં પણ કાર્ય કર્યાં છે જે અમે પુરુષો પણ નથી કરી શક્યા; હું

૧૦૪

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

સુખ્યત્વે આપણા હિન્દના દાદાના જ્યન્તીમહોત્સવને ઉદ્દેશીને બોલું છું. એથી ત્હમે મુંબાઈના જ નહિ પણ આખા હિન્દુસ્થાનના પુરુષવર્ગને શરમાવ્યો છે, એની કોનાથી ના કહી શકાશે ? અને ત્હોયે, વીરપૂજનની ત્હમારી સુંદર વિધિ પૂજકપૂજ્ય ઉભયને ઉચિત છે, એની પણ કોણ ના પાડી શકશે ? વીરપૂજન-સન્ત-સેવા એને દરેક દેશે વખાણી છે. ભારતે તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન કાળથી તે ઉપદેશી છે. છતાં વર્તમાન હિન્દમાં સાધુ, સન્ત વગેરેનાં સત્ય લક્ષણુ વિસરાયાં છે, ને સન્તસેવા ઘણું અનિષ્ટાનું તથા દુષ્કર્મોનું આશ્રયસ્થાન થઈ રહી છે. તેવા કાળમાં સન્ત-સેવાનું ત્હમારું આ રમણીય દૃષ્ટાન્ત ઘણું જ સ્થાને છે. સન્ત-સેવાની આ સાત્ત્વિક વાસના ને યથાર્થ ભાવના સમસ્ત હિન્દના સ્ત્રીહૃદયમાં રૂઢ થાઓ કે જેને પરિણામે ભારતને સન્તસંતતિનું સુખ પ્રાપ્ત થાય-એ મંગલ ઇચ્છા આજ અપ્રસ્તુત નહિ લેખાય.

હિન્દનું સ્ત્રીત્વ—છેલ્લી મંગલ કામના.

સન્નારીઓ ! ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનમાં નવચેતનનું સ્ફુરણ થયું છે, નવીન ઉજાસ આવ્યો છે, એમ મહેં કહ્યું છે. એમાં પહેલાંના કાળને વગોવવાનો મહારો આશય નથી. મહારો ભાવાર્થ એટલો છે કે વિદ્યા, નીતિ, જ્ઞાન, કળા આદિમાં એકંદરે ઉન્નતિ તરફ ત્હમારું પ્રયાણ થઈ ચૂક્યું છે; ત્હમારી સ્થિતિની સમજણ તથા તે સ્થિતિને સારી બનાવવાની ઇચ્છા ત્હમારામાં ચંચળ થઈ છે; એનાં શુભ પરિણામો, કાંઈક અમારા ખાનગી ગૃહ-જીવનમાં ને કાંઈક બહાર પ્રજાજીવનમાં, ત્હમારા સહચાર તથા સમભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા બળના રૂપમાં, અમે જોઈએ છીએ.

હિન્દને સફલાગ્યે ગુજરાત એકલામાં આવી જાગૃતિ આવી છે એમ નથી. હિન્દના બીજા પ્રાન્તોમાં પણ વધતા ઓછા પ્રમાણમાં સ્ત્રીજીવનમાં ફેરફારનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે. હિન્દના વિચારકોની-હિન્દના પુરુષવર્ગની-દૃષ્ટિ આ વિકાસના અભિનવ-

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૦૫

રૂપના ધીમે ધીમે ઉપડતા પડદાઓ ઉપર આતુર આશાથી ચોંટી રહી છે. ત્હમારા એ સ્વાભાવિક વિકાસમાં અમે નકામું માથું ન મારીએ ત્હેની અમે સંભાળ રાખવા યત્ન કરીશું, તેમ જ આ વિકાસના શ્રમ તથા કસોટીમાંથી પસાર થતાં ત્હમને અમારો સ્નેહ ને અમારા ધર્મ બેઉ કદી પણ સૂનાં—એકલાં પડવા નહિ દે, એની ખાત્રી આપવાની શું જરૂર છે ?

હિન્દના ભિન્ન ભિન્ન પ્રાન્તમાં વસનારી હિન્દી મહિલાની સૂક્ષ્મસંપત્તિ, જે હજારો વર્ષો થયાંનો ત્હમારો પવિત્ર અમૂલ્ય વારસો છે અને જે સંપત્તિ અવનતિનાં સેંકડો વર્ષો થયાં હજી સજીવન રહી છે, તે સૂક્ષ્મસંપત્તિ રૈમ્સે મેકડોનલ્ડ જેવા કોઈ કોઈ ભાવિક ચકોર પરદેશીઓને હજી પણ દર્શનથી આનન્દ આપે છે, અને એ સંપત્તિ આ નવા યુગમાં નવીન કલ્યાણ લાવશે એવી સાક્ષી અમારું હૃદય દૃઢ શ્રદ્ધાથી પૂરે છે. તોરુદત્ત ને સરોજિની નૈડુ, સત્યબાલા ને સરલાદેવી, તથા એવી અન્ય રત્નરૂપ મહિલાઓ જુદા જુદા પ્રાન્તમાંથી ઉત્પન્ન થતી જાય છે. જેમ વિદ્યા-શક્તિ-ભાવના આદિ વધે છે, તેમ તેમ ગૃહના ને જાહેર પ્રજાના જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન પુનઃ માનભર્યું થતું જાય છે; તેમ તેમ તેઓનાં કષ્ટ ને કલેશ વધારે પ્રકાશમાં આવે છે, ઓછાં કરવામાં આવે છે, ને પરિણામે જીવનમાં વધારે સુખ, વધારે આનન્દ ને વધારે નિર્ભયતા પ્રકટી નિકળે છે; અને તેમ તેમ જીવનસહચરી તરીકે તથા પ્રજાની જનની તરીકે હિન્દની મહિલાઓ અમારી ભાવનાઓની વધારે સમીપ આવી પહોંચે છે.

આર્યમહિલાઓ ! ભારતના લવિષ્યમાં મ્હને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, અને તે શ્રદ્ધાનો મ્હોટો આધાર એ છે કે ભારતના સ્ત્રીત્વમાં મ્હને ઊંડો વિશ્વાસ છે. ઘણી ઘણી રીતે અત્યારે પોતાને ઉચિત સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયેલું એ સ્ત્રીત્વ, આપણી “પૃથ્વીજૂની” સનાતન લોકભાવનાઓનાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વોની સાથે પશ્ચિમની વર્તમાન ભાવના-

૧૦૬

સ્રીઓને સન્દેશ.

ઓમાંથી શોધી કાઢેલાં જરૂર પૂરતાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વોને વણી લઈ,
આ દ્વિગુણસંસ્કારથી સંસ્કારિત થયેલું, એવું નૂતન સ્ત્રીત્વ પ્રકટ
કરશે કે તે એવા જ સંસ્કૃત થયેલા હિન્દના પુરુષત્વને સર્વથા
ઉચિત થશે, અને દેશના ભાવિ ઉદય માટે એક મહોટામાં
મહોટી સંપત્તિરૂપ બનશે. નવીન હિન્દનીંઆ નવી હિન્દમહિલા
હિન્દદેવીની પુનઃ યૌવનશ્રી પામેલો મૂર્તિનો જાણે પુનઃ સાક્ષાત્કાર
કરાવશે. કવિશ્રી ન્હાનાલાલ કહે છે તેમ

“ અવનીના આધ્યાત્મિક ઉદ્ધારને અર્થે
જન્માવી છે ભારતમાતા જગન્નાથે,
ને જીવતી રાખી છે હજીયે.
જીવતી રહેશે, ને જીતશે.”

એવી ભારતમાતાની એવી હિન્દમહિલા થશે.

ગોવર્ધનરામ અમરશબ્દોમાં કહી ગયા છે કે “લોક એમ
માને છે કે સ્રીઓ અને રાજ્યને શો સંબંધ છે? પણ સ્રી
વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રજા નથી ને પ્રજા વિના રાજ્ય
નથી. સ્રીની સુસ્થિતિ વિના રાજ્યોનાં મંદિરો મોડાં બેઠેલાં
બ્રષ્ટ થાય છે; ને સ્રીના ઉત્કર્ષ વિનાનાં પ્રજાનાં ગૃહોમાં કલેશ
અને ચિન્તા જાળાં બાંધે છે; અને અસ્વસ્થ ગૃહનો સ્વામી
ગૃહખંડાર ગૃહની ચિન્તાઓથી ગ્રસ્ત રહી ફરે છે ને ખંડારની
ચિન્તાઓમાંથી, શ્રાન્તિઓમાંથી કે મનના ગુંચવારોમાંથી
મુક્ત થવા અજગૃહિણીના ધર્મસહચારની આશા રાખી શકતો
નથી.” (“સરસ્વતીચન્દ્ર” ભા. ૪, પૃ. ૭૪૩.)

સ્રીપુરુષનો ધર્મસહચાર.

સન્નારીઓ ! પવન ને પવનના હૃદયમાં રહેલ સુગન્ધની
સમાન દમ્પતીનો આ રમણીય સહચાર, કવિઓએ ગાયેલા બે

નવા વર્ષના એ બોલ.

૧૦૭

જ્યોતિના આત્મલક્ષ સમાન આ સુન્દર અદ્વૈત, એ માનવહૃદયની એક શુદ્ધમાં શુદ્ધ અભિલાષા છે, માનવજીવનનો એક રમ્યમાં રમ્ય પ્રસંગ છે તથા માનવસંસારનું એક ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સૌભાગ્ય છે. પ્રેમ ને ધર્મ, પ્રકૃતિ ને પરિચય ઉભયથી સંગ્રથિત થયેલો, અનુશુષ્ણ ને મહાનુભાવ દમ્પતીનો જીવનભરનો ધર્મસહચાર એ સંસારની સર્વ વિપત્તિઓનો મ્હોટામાં મ્હોટો ખદલો અને લાખો નિરાશાઓમાં ઝળુકતે ઝળુકતે છૂપાયેલી માનવની થોડીક અમર આશાઓમાંની એક મોંઘેરી અમર આશા છે. એ ધર્મસહચાર આપણા દેશના પ્રાચીનજીવનની તેમ કેટલાક અન્ય દેશના અર્વાચીન જીવનની એક મ્હોટામાં મ્હોટી કીર્તિ છે, અને એની અસિદ્ધિ એ આપણા આધુનિક સંસારજીવનનું એક મ્હોટામાં મ્હોટું કલંક છે. જ્યાં ને જ્યન્તની પેઠે, સરસ્વતીચન્દ્ર ને કુસુદ-કુસુમની પેઠે, આ ધર્મસહચાર લોકકલ્યાણમાં તથા લોકસેવામાં ઉતરે છે ત્યારે તે પોતાની શુદ્ધતમ વિભૂતિનું દર્શન કરાવે છે. વ્યક્તિઓ ઉપરાંત સમૂહ સમૂહ વચ્ચે જ્યારે લોકકલ્યાણને અર્થે સહચાર જામે છે, એક જ ઉન્નતિને માટે પુરુષસંસ્થાઓ તથા સ્ત્રીસંસ્થાઓ સંપથી જ્યારે કાર્યપરાયણ થાય છે, ત્યારે આ સહચાર વિશેષ વિશાળ ને વિશેષ કલ્યાણરૂપ થાય છે, તથા પ્રજાનું જીવન બહેલું સંસિદ્ધ બને છે.

આ ધર્મસહચાર આપણા લેખકો તથા કવિઓએ જુદા જુદા આકારમાં રજુ કર્યો છે. આપણા તથા ખીજા દેશોના ઇતિહાસમાં પણ એનાં દૃષ્ટાન્તો મળી આવે છે. આપણું સદ્ભાગ્ય હશે તો આપણા જીવનમાં પણ તેવાં વિરલ દૃષ્ટાન્ત જોઈ શકીશું.

ગરવી ગુજરાતની વિભૂતિ ! તહમે એવો સહચાર પ્રાપ્ત કરવામાં અમને સાહાય્ય કરો એવી આ મંગલ દિનની મ્હારી મ્હોટામાં મ્હોટી પ્રાર્થના છે. આ ઉત્સાહ ને આશાભર્યા દિવસે આપણે પણ, હિન્દી કવિ શ્રી મૈથિલીશરણ ગુપ્તાની સાથે ઈચ્છીએ કે

१०८

श्रीओने सन्देश.

“सबकी नसों में पूर्वजों का पुण्य रक्तप्रवाह हो,
 गुण, शील, साहस, बल तथा सब में भरा उत्साह हो ।
 सब के हृदय में सर्वदा समवेदना का दाह हो,
 हम को तुम्हारी चाह हो, तुम को हमारी चाह हो ॥
 विद्या, कला, कौशल्य में सब का अटल अनुराग हो,
 उद्योग का उन्माद हो, आलस्य-अध का त्याग हो ।
 सुख और दुःख में एक सब भाइयों का भाग हो,
 अन्तःकरण में गूँजता राष्ट्रीयता का राग हो ॥
 कठिनाइयों के मध्य अध्यवसाय का उन्मेष हो,
 जीवन सरल हो, तन सबल हो, मन विमल सविशेष हो ।
 छोटे कदापि न सत्य-पथ निज देश हो कि विदेश हो,
 अखिलेश का आदेश हो जो व सबही उद्देश हो ॥
 आत्मावलम्बन ही हमारी मनुजता का मर्म हो,
 षड्रिपु-समर के हित सतत चारित्र्यरूपी वर्म हो ।
 भीतर अलौकिक भाव हो, बाहर जगत का कर्म हो,
 प्रभु-भक्ति, परहित और निश्छल नीति ही ध्रुव धर्म हो ॥
 उपलक्ष के पीछे कभी विगलित न जीवनलक्ष हो,
 जब तक रहें ये प्राण तन में पुण्य का ही पक्ष हो ।
 कर्तव्य एक न एक पावन नित्य नेत्रसमक्ष हो,
 संपत्ति और विपत्ति में विचलित कदापि न लक्ष हो ॥
 उस वेद के उपदेशका सर्वत्र ही प्रस्ताव हो,
 सौहार्द और मतैक्य हो, अविरुद्ध मन का भाव हो ।
 सब इष्ट फल पावें परस्पर प्रेम रखकर सर्वथा,
 निज यज्ञभाग समानता से देव लेते हैं यथा ॥
 सौ सौ निराशाएँ रहें, विश्वास यह दृढ मूल है—
 इस आत्मलीला भूमि को वह विभु न सकता भूल है ।
 अनुकूल अवसर पर दयामय फिर दया दिखलायेंगे,
 वे दिन यहाँ फिर आयेंगे, फिर आयेंगे, फिर आयेंगे ॥

आशा,

ता. १५ ऑक्टोबर १९१४.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૦૬

નવા વર્ષના બે બોલ.

(સંવત્ ૧૯૭૨)

લખનાર:—રા. રણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા,

બી. એ.

ગુજરાત આપણી સર્વેની જન્મભૂમિ છે.

ગુજરાતની શક્તિઓ !

ગુજરાત અને ગુજરાતીઓ એટલે ?

જેઓ જન્મથી ગુજરાતી ભાષા બોલે છે તેઓ ગુજરાતી છે. જે દેશમાં ગુજરાતી ભાષા વાપરનારા લોકો વસે છે તે દેશ ગુજરાત છે, અને તેના વતનીઓ ગુજરાતીઓ છે. તેમનાં આચાર-વિચાર, રહેણીકરણી, ખોરાક, પહેરવેશ વગેરે પરથી પણ તેઓ એક દેશના વતની છે એવું જણાઈ આવે છે. આમ ભાષા, વતન અને રીવાજ એક હોવાથી આપણે ગુજરાતીઓ એક કુટુંબનાં હોઈએ એવું લાગે છે. ગુજરાતમાં કે ગુજરાત બહાર જ્યાં જ્યાં આપણે જઈ વસીએ છીએ ત્યાં ત્યાં આપણો દેશ ગુજરાત છે અને આપણે ગુજરાતીઓ છીએ એવી લાગણી આપણને થવી જોઈએ; કારણ કે આપણે એક જ ભાષા વાપરીએ છીએ; એક જ ભાતના રીવાજ પાળીએ છીએ અને આપણી સૌની જન્મભૂમિ એક જ છે,—પછી ભલેને આપણે પુરુષ હોઈએ, સ્ત્રી હોઈએ કે બાલક હોઈએ, હિન્દુ હોઈએ કે જૈન, મુસલમાન હોઈએ કે પારસી, બ્રાહ્મણ, વાણીયા, કણ્ણી, રજપુત, વડોરા કે ખોળા ગમે તે હોઈએ. જેમની જન્મભાષા ગુજરાતી છે તેઓ એક કુટુંબનાં છે એવી લાગણીનો સૌને અનુભવ થવો જોઈએ.

૧૧૦

સ્રીઓને સન્દેશ.

તમને એ અનુભવ ન થયો હોય તો આજના મંગલ દિનથી એ લાગણી તમારા દિલમાં જગાવો. તમે પણ ગુજરાતની પુત્રીઓ છો, ગુજરાત તમારી જન્મભૂમિ છે.

જે માળાપ જન્મ આપે તેમની, તેમના કુળની, તેમની નાતની આબરૂ તમારાથી વધે તો તમારું જીવન જોઈને ગણાતું, પણ હવે સાથે સાથે જે દેશમાં તમારો જન્મ થયો હોય તેની આબરૂ વધારવાનો ધર્મ પણ ઉત્પન્ન થયો છે. તમારા જન્મપૂર્વે તમારા દેશની-તમારા ગુજરાતની જેવી સ્થિતિ હતી તેવી ને તેવી જ સ્થિતિ તમારા દેહ પડ્યા પછી પણ રહે તો તમારો આ ભવ એળે ગયો છે. આ ભવમાં સારાં કર્મો કરવાથી આવતો ભવ સારો મળતો હોય તો દેશની આંતરડી ઠારવાનાં, દેશની હાલત સુધારવાનાં, દેશને વધારે સુખી, ઉદાર, સખળ અને તવંગર કરવાનાં સુકૃત્યો તમારો આવતો જન્મ જરૂર સુધાર્યા વિના રહેશે નહીં. આથી વિપરીત તમારાં કર્મ હશે તો દેહ પડ્યા પછી દુઃખ પણ તમારે સહેવું પડશે. આપણા દેશની યુરી હાલત કરવાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કોઈ પણ દાનથી, વ્રતથી કે ભક્તિથી થઈ શકતું નથી. એ જ દેશમાં જન્મ મેળવી તેની સેવા કરવાથી જ પાપમાંથી મુક્તિ છે.

દેશસેવા મહોટો ધર્મ છે.

દેશસેવા એ કળજીગનો મહોટામાં મહોટો ધર્મ છે. એ ધર્મ પાળતાં થયેલી ચૂકની સજા ભયંકર છે એટલે એ ધર્મ યથાર્થ સમજવા, સમજી બરાબર પાળવાનો સંકલ્પ આજના મંગળ દિવસે કરો અને સંકલ્પ પાર પાડવા તમારી સર્વે શક્તિઓ વાપરો.

જન્મભૂમિની સેવા કરવી એ મનુષ્યમાત્રનો ધર્મ છે એટલું જાણવાથી સેવા થઈ શકતી નથી. તેને માટે શક્તિ, આવડત અને સાધનો જોઈએ છીએ. તમારામાં શક્તિ છે તેને કેળવો,

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૧૧

ઉપયોગમાં લેવો એટલે આવડત આવશે. પછી શક્તિ અને આવડત દેશસેવાનાં માર્ગ અને સાધન પોતાની મેળે મેળવી લેશે.

પણ તમારામાં શક્તિ છે એની ખાતરી શી ? પ્રસંગ સાધી એકાદ મનોરથ પાર પાડો એટલે અનુભવ થશે કે કેવી શક્તિ તમારામાં છે.

એક સુશિક્ષિત સન્નારીને શોભે એવા ઉત્સાહથી ગં. સ્વ. જમનાબહેન સમ્પ્રદાયે આપણા સાર્વજનિક જીવનમાં ભાગ લેવા માંડ્યો ત્યારે પ્રતીત થયું કે ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પણ આવાં કાર્યોમાં આગેવાની લઈ શકે છે.

ગોંડળેશ્વરી સૌ. નંદકુંવરબાએ ઓઝલનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે આ જમાનાની રજપુતાણીના મનોબળનો સૌને અનુભવ થયો. સૌ. વિદ્યા અને સૌ. શારદા બી. એ. થયાં ત્યારે યુનિવર્સિટીની ઉંચી પરીક્ષાઓ પાસ કરવાની તમારી શક્તિઓ જણાઈ. ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગજજરે, ગં. સ્વ. બાજુગૌરી મુનશીએ અને ગં. સ્વ. સુલોચનાબહેને વનિતાવિશ્રામની સ્થાપના કરી ત્યારે જ જણાયું કે ગુજરાતની સ્ત્રીઓ પોતાની બહેનોના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરી શકે છે.

સૌ. સુમતિ, સૌ. વિજયાગૌરી, સૌ. હરિસુખગૌરીએ કાવ્યો, વાર્તાઓ, નાટકો, નિબંધો, લખી સાક્ષરવિશ્વમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી ત્યારે, સુન્દરીસુબોધના ખાસ સ્ત્રીઅંકો પ્રગટ થવા લાગ્યા ત્યારે પ્રત્યક્ષ થયું કે ગુજરાતની સ્ત્રીઓ પણ વિદ્યાવતી અને સંસ્કારી છે. દુકાળમાં અનાથોને મદદ કરવા ગં. સ્વ. જમનાબહેન અને ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગજજરે ક્યારે ત્યારે, અનાથ વિધવાઓનાં દુઃખ કમી કરવા પચાસ હજાર રૂપીઆની આદશાહી રકમ ગં. સ્વ. ઝવેરબાઈએ આપી ત્યારે, ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કેવી દયાળુ

૧૧૨

શ્રીઓને સન્દેશ.

અને પરગણુ છે તેનો તમને ખ્યાલ થયો. આવા આવા અનેક દાખલા આપી તમારામાં દબાઈ રહેલી શક્તિઓનો તમને અનુભવ કરાવી શકાય.

શક્તિઓ છે એટલું સાબીત થયું તેથી દેશસેવા થઈ જતી નથી. શક્તિઓ કેળવી, પ્રસંગો ઉભા કરી તેમનો ઉપયોગ કરી, શુભ ફળ ન નીપજે ત્યાં લગી શક્તિ હોય કે ન હોય એ સરખું જ છે.

શક્તિઓ એટલે ?

આપણા શરીરવડે સંસારનાં અનેક કામો આપણે કરીએ છીએ. પણ એ કામો શરીર જ નથી કરતું. શરીરમાં રહેલો આત્મા એ કામ કરે છે. શરીરની ઇન્દ્રિયોદ્વારા એને સંસારનું જ્ઞાન થાય છે. પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી જ્ઞાનની સારાસારતા તે તપાસે છે અને સંકટપખળથી જે સાફ લાગે છે તેને તે આચરણમાં મૂકે છે. માણસની સંસારયાત્રા સુખી કે દુઃખી કરનાર આ ત્રણ શક્તિઓ છે. વિવિધ સ્વરૂપમાં એઓ પ્રગટ થાય છે. જેમની આ શક્તિઓ કેળવાયેલી, વિશુદ્ધ અને બળવાળી હશે તેઓ જાતે સુખી થઈ બીજાને સુખી કરી શકશે. એથી વિપરીત હશે તો પોતાની સાથે બીજાને પણ દુઃખી કરશે.

ગુજરાતની સ્થિતિ સુધારવા આ ત્રણે શક્તિઓનો કેવી રીતે તમે ઉપયોગ કરી શકો એ પ્રશ્ન આજના પર્વને દિવસે આપણે વિચારવાનો છે. મનુષ્યમાત્રમાં એ શક્તિઓ હોવાથી તમારામાં પણ એ છે. પણ બાળકની અને વૃદ્ધની એ શક્તિઓનાં સ્વરૂપમાં ફેર પડે છે. અનુભવ અને વપરાશથી વૃદ્ધાની શક્તિઓમાં બાળકની શક્તિઓ કરતાં આસમાનજમીનનો ફેર પડી જાય છે. તમારી શક્તિઓ પણ અનુભવ અને વપરાશ પ્રમાણે

નવા વર્ષના બે ખોલ.

૧૧૩

વિકાસ કે સંકોચ પામે છે. પણ તમારા અનુભવ ઓછા અને સાધારણ છે, કારણ કે શક્તિઓ વાપરવાના પ્રસંગો અને પ્રદેશો પણ તમારે માટે મર્યાદિત છે. એ પ્રસંગો અને પ્રદેશો વધારવા તે તમારું અને તમારા પુરુષસંબંધીઓનું કર્તવ્ય છે. તમે શહેર બહાર ગયાં હો. ત્યારે ચારે તરફ નજર નાંખો તો દૂર દૂર આકાશ અને જમીન લળી જતાં લાગશે. જ્યાં આ પ્રમાણે થતું દેખાય તેને ક્ષિતિજ કહે છે. હવે જો તમે ટેકરાપર ચડશો તો પણ ક્ષિતિજ તમારી નજરે પડશે; છતાં નીચેથી અને ડુંગરા ઉપરથી નજર નાંખતાં તમારી અને ક્ષિતિજ વચ્ચેની જમીનના વિસ્તારની વધઘટ જણાશે. નીચેથી જોતાં જેટલો વિસ્તાર જોયો હતો તેથી વધારે વિસ્તાર ઉપરથી જોતાં લાગશે. જેમ જેમ ઉંચાં ચડશો તેમ તેમ એ વિસ્તાર વધશે. વાયુરથમાં બેસી ઉડશો તો તેથી પણ વિસ્તાર ઘણો જ વધી જશે. જેમ જેમ તમારી શક્તિઓ ઉંચી થશે તેમતેમ તમારા પ્રસંગો અને પ્રદેશોનો વિસ્તાર પણ વિસ્તરશે. ઉડશો તો દુનીઆ આખી તમારી છે.

તમારી શક્તિઓ ખીલવવા તમારે કેળવણીની જરૂર છે,— માત્ર ભણતર નહીં પણ કેળવણીની જરૂર છે. સંસારના જે જે બનાવો તમે તમારી ઈંદ્રિયોથી જાણો છો તે કેળવણીથી વધારે સારી રીતે જાણી શકશો. સારાસારનો વિવેક વધારે સારો કરી શકશો અને સારાં આચરણથી ઇચ્છાવૃત્તિ પણ મજબુત થશે.

કેળવણી તો જ સંસારનું જે જ્ઞાન મનુષ્યે અનુભવથી આજ લગી મેળવ્યું છે તે તમને પ્રાપ્ત થશે. તમારા પુરુષ-સંબંધીઓ અને તમારી વચ્ચે જે અત્યારે અંતર છે તે ત્યારે જ નાશ પામશે. તમારા અને તેમના વિચારો સરખા થશે અને વિચારો સરખા થવાથી આચાર સરખા થશે. તેમની પ્રગતિના માર્ગમાં તમે અત્યારે વિદ્ન રૂપ છો તેને બદલે વેગ આપનાર થશો. તેમની અભિલાષાઓ નિષ્ફળ નિવડવાનો કે સ્તબ્ધ રહેવાને અપજ્ઞશ તમારે માથે ઓરાડાય છે તેને ઠેકાણે એ અભિલાષાઓ

૧૧૪

સ્ત્રીઓને સન્દેશ

સતેજ કરી તમે મૂર્ત કરાવશો. કવિ ન્હાનાલાલના ‘ચેતન’ કાવ્યની નાયિકા પેઠે તમારામાં સાધનસામગ્રીની ન્યૂનતા છે એવો વિલાપ કરશો નહીં તેમ એ જ કવિની ‘સાગરને યાચના’ કાવ્યની નાયિકા પેઠે પુરુષની પ્રગતિ જોઈ સંતોષ પામશો નહીં,; પણ ‘સ્નેહમુદ્રા’ ની નાયિકા પેઠે પુરુષોને તેમના ધર્મોત્તું ઉદ્દેશધન કરી કર્તવ્યમાં પ્રેરજો અને તે ઉપરાંત તમે ય તેમાં સામેલ થજો અને વખત આવ્યે એકલે હાથે તમારા મનુષ્યધર્મો ખજાવવા કેડ કસજો.

સ્ત્રીઓએ કેળવણી લેવી જ પડશે.

અજ્ઞાન અને અણકેળવાયેલી સ્ત્રીઓ દેશને ભાર રૂપ છે,—કુટુંબોમાં ફેલાતા પ્રકાશનું “ઘરણું” કરનારી છે,—પુરુષોની પાંખો કાપનારી છે. એનું તમને ભાન થશે ત્યારે ગુજરાતની એક પણ સ્ત્રી અજ્ઞાની કે અણકેળવાયેલી રહેશે નહીં.

જમાનો એવો આવ્યો છે કે કમાવાને માટે પણ તમારે ભણવું પડશે. કદાચ કમાવાની સર્વેને જરૂર ન પડે તો પણ છોકરાં ઉછેરવા અને કેળવવામાં કેળવણીની ખાસ જરૂર પડવાની. નિર્વાહનાં સાધન મેળવવાના વ્યવસાયમાં પુરુષો એટલા બધા હીન થતા જવાના કે કુટુંબની વ્યવસ્થા કે છોકરાંઓની કેળવણી પર તેઓ ધ્યાન નહીં આપી શકે. બજારમાંથી ઘરની વપરાસ માટે જોઈતી ચીજો નવરાશને અભાવે પુરુષો નથી લાવી શકતા તો તે મંગાવી અથવા લાવી તમે ઘરની તજવીજ સાચવો છો. તમારાં છોકરાંઓના શિક્ષણપર તેમના પિતા નજર નહીં રાખી શકે તો તમારે રાખવી પડશે. છોકરાં સારાં નીવડે તો તમારી કીર્તિ જગમાં પ્રસરશે, તેમ નઠારાં નીવડશે તો કુખ પણ તમારી લજવાશે. નવ માસ ઉદરમાં સંતાનને રાખવાથી જ માનો ધર્મ પૂરો થતો નથી પણ તેનાં દેહ અને શક્તિઓ કેળવી ગુજરાતની સ્થિતિ સુધારો એવી તજવીજ કરો ત્યારે જ એ ધર્મ ખરેખરે ખજાવ્યો ગણાય. ગુજરાત આપણી સર્વેની જન્મભૂમિ છે, માતા

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૧૫

છે. જન્મ આપ્યા પછી પણ મૃત્યુ લગી અનેક રીતે એ આપણ-
ને પોષે છે,—રંજન પમાડે છે તેમ તમારે પણ તમારે પેટ
અવતરેલાં સંતાનોને કેળવવાનાં છે. તમારાં સંતાનો નકારાં, નિર્માલ્ય
નીવડશે તો ભાર તમારા દેશને અને તમારે માથે છે. તેમનાથી
તમારો દેશ દુઃખી, અધમ થાય તો તમારી પણ એવી જ
દશ થવાની.

છોકરાંઓ અને તમારી કેળવણીમાં ફેર હશે તો તમારાથી
જ્ઞાન, અનુભવ અને ચારિત્ર્યમાં આગળ વધતાં છોકરાંઓ તમારી
આમાન્યા રાખશે નહીં, તમારા સ્નેહની પરવા કરશે નહીં, આમ
થાય તો તમારા કુટુંબમાં સુખ રહેશે ? તમારું જીવન સુખી
રહી શકશે ? તમારી ઇચ્છા હો કે ન હો—તમારી પાસે સાધન
હો કે ન હો, પણ હાલના જમાનાનાં બળો એવાં છે કે તમારાં
છોકરાંને તમારે લણાવવાં અને કેળવવાં પડશે. આવી સ્થિતિમાં
તમારી અને એમની વચ્ચે અંતર ન રહે; કુટુંબના સ્નેહની
પરવા ન રાખવાથી તેઓ ખરાબ રસ્તે જઈ કુળની લાજ ગુમાવે
નહીં અને દેશની આશા ધૂળધાણી કરે નહીં માટે તમારે લણવું
પડશે અને કેળવણી લેવી પડશે.

કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ જ માત્ર એમના પતિની સખી થઈ
શકે છે; અલણ સ્ત્રી ગમે તેટલી પતિવ્રતા હોય પણ તે એના
પતિની દાસી છે,—તેની અર્ધાગના કે તેનું બીજું હૃદય નથી.
તેના ઘરમાં તમે કરતાકારવતા થશો; તેના ખજાનાની ચાવી
તમારી પાસે રહેશે, તેના વૈભવની મોજ તમે ચાખશો, પણ
તેના જીવનના ગૂઢ મંદિરમાં તમારો પ્રવેશ નહીં થાય. વર્ષો
સુધી સાથે સુખદુઃખ ભોગવ્યા છતાં ત્યાં તમે પરાયાં થવાનાં.
તમારી બેપરવાઈ, જીદ, પ્રમાદ, સંકલ્પશક્તિની નબળાઈથી કેટલા
ઉંચે ઉડતા પુરુષોની પાંખો તમે કાપી નાંખી છે ? કેટલાના
હૃદયમાં શુભ વાંછનાઓને જન્મતાં જ તમે દૂધપીતી કરી દીધી

૧૧૬

શ્રીઓને સન્દેશ.

છે ? કેટલાના જીવનમાં નિરંતર હોળી સળગાવી છે ? કેટલાને નિરાશાને લીધે અધમ હુંદળી ગાળતા કર્યા છે ?

પતિ મરી જાય તો તેની ચિતામાં તમે બળી શકતાં. આજે દયાળુ અંગ્રેજ સરકાર તમને સતી થવા નથી દેતા ત્યારે તમે ઝુરી ઝુરીને પ્રાણત્યાગ કરી શકો છો, નસિબ વાંકું થાય છે ત્યારે પતિની સાથે ઝુંપડામાં મહેલની મજા માણી શકો છો, તેને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થઈ શકો છો, છતાં તમારા ભણેલા-કેળવાયેલા પતિની ભણેલી-કેળવાયેલી સખીઓ થવા તમે કેમ કાંઈ કરતાં નથી ?

તમારા પુરૂષસંબંધીઓ તમારી તીવ્ર વાંછના છતાં તમને ભણવા અનુકૂળતા કરી નથી આપતા ? એવું કાંઈક છે ખરું, પણ વાંક તમારો ય નથી ? જોઈએ એવાં ઘરેણાં અને કપડાં તમે કેમ એમની પાસેથી લઈ શકો છો ? તમને ફાવે તે પોતાનાં, જાતનાં, તરેહનાં, ફેશનનાં ઘરેણાં કપડાં-તમારા ધણીનું ગળું હોય કે ન હોય તોપણ તમે જીદ કરી, ચુકિત રચી, દેવું કરી-કરાવી તે પહેરવા ઓઢવાનો દહાવો લઈ શકો છો તો કેળવાયેલા પુરુષોનું કેળવણી ફેલાવવાનું ગળું સારી પેઠે હોવા છતાં તેમની પાસેથી તમે કેળવણી કેમ નથી લેતાં ? તમારા ધણીનો પૈસો વાપરવામાં તમને જેવી દહેજત પડે છે તેમ તેની વિદ્યા વાપરવામાં કેમ નથી પડતી ?

કેળવણી માટે દાન કરો.

તમને કેળવવાને તમારા ધણીને કુરસદ ન હોય તો તમને જોઈતી કેળવણી મળે એવી સંસ્થાઓ કાઢો. સંસ્થા ચલાવવા પૂરતું દ્રવ્ય ન હોય તો જેને આવડત હોય તેણે પોતાની અભણ બહેનોને ભણાવવા જવું. તમે એક બીજાને ત્યાં સારે માઠે પ્રસંગે જઈ શકો છો, વખત ગાળવા જઈ શકો છો, રસોઈની નવી

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૧૭

વાની કરવાનું કે કોરની તરેહ ભરવાનું શીખવા જઈ શકો છો, તો ભણવા ન જઈ શકો? ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય. ધીમે ધીમે ભણવા માંડશો તો જ્ઞેતજ્ઞેતામાં તમે વિદ્વાન થઈ જશો. જો રટણ એનું હશે તો વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાના નહાના મહોટા પ્રસંગે હમ્મેશ મળ્યા કરશે. આટલું છતાં યે તમને ભણવાની સગવડ ન મળે તો તમને ભણાવી શકે એવી પગારદાર શિક્ષિકાઓ રાખો. પગાર ક્યાંથી આપવો? આળસુ, બેવકુફ, અજ્ઞાન, અધમ બ્રાહ્મણોને રોજ તમે જેટલું દાન કરો છો તે આપવું અંધ કરો અને તે એકલું કરી પગાર આપો. એવા બ્રાહ્મણોને દાન આપવાથી તમે તેમને વધારે નહોર અને ખરાબ બનાવો છો અને પાપમાં પડો છો. દાન આપવાથી પુણ્ય મળવાની વાત કોરે રહી જાય છે અને પાપ થાય છે તે વધારામાં. કેળવણી લેવામાં એ દ્રવ્યાદિ વાપરશો તો તમારી નીતિ સુધરશે, તમારું જીવન સારું થશે, હરામના મલીઠા મળતા અંધ થવાથી બ્રાહ્મણો ઉઘમે લાગી ખરા પરસેવાની મજૂરી મેળવી સુખી થશે અને સરવાળે ગુજરાત દેશ સુખી, કેળવાયેલો અને તવંગર થશે.

પણ દાનમાં અપાતી રકમ પૂરતી ન નીવડે તો? તમારા શોખ કમી કરો, તમારી હાજતો કમી કરો અને એ રીતની કરકસરથી જે ભેગું થઈ શકે તેટલું ભેગું કરી વાપરો. છેવટે કાંઈ ન થઈ શકે તો તમારું પદલું વાપરો. ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગજજરે અને ગં. સ્વ. બાજીગૌરી મુનશીએ શું કર્યું છે? વનિતા-વિશ્રામની સ્થાપના પોતાનાં પદ્માંથી કરી છે. બીજાના ઉદ્ધારને માટે આ બે વિધવાઓ આવો ત્યાગ કરી શકે-આવું દાન કરી શકે તો તમારા પોતાનાં ઉદ્ધારને માટે, તમારા પતિ અને સંતાનોના સુખને માટે, તમારા ગુજરાતની ઉન્નતિ માટે તમે થોડો ઘણો પણ ત્યાગ નહિ કરી શકો?

અમુક ન ખાવું કે ન ઓઢવું એવી બાધા આખડી દ્યો છો તેને બદલે આજના શુભ મંગળ દિને વ્રત દ્યો કે જ્યાં

૧૧૮

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

લગી અમે કેળવાઇશું નહીં અને અમારી અજ્ઞાન બહેનોને કેળવીશું નહીં ત્યાં લગી અમારે ફલાણું ફલાણું વળ્યું છે. ક્યાં લગી તમારે બીજાની ખાંધે ચડી મહાલવું છે ? ક્યારે તમારા પોતાના પગે દોડવું છે ?

કેળવણીથી સંતાનોનું ચારિત્ર્યબળ ખીલશે.

હવે તમે ઘરના પાંજરામાં પૂરાયેલાં પંખીઓ નથી. તમે બહાર મહાલો છો. અમારી સાથે અમારા મોજશોળ, અમારી સાર્વજનિક સેવાઓમાં તમે સામેલ થાઓ છો. કોઈક કોઈક વાર એકલે હાથે પણ તમે સાર્વજનિક સેવા ઉપાડો છો. દાદાભાઈ નવરોજીની જ્યંતિ આજ કેટલાં વર્ષો થયાં તમેજ ઉજવો છો ને? પણ જે કાર્યને માટે તમે એમનાં ઓર્શીગણ છો તે કાર્યને, સ્ત્રીકેળવણીના કાર્યને, તમારી જાત માટે અને તમારી દેશબહેનોને માટે કેટલું વધાર્યું? એવો સવાલ દરેક જ્યંતિને દિવસે પૂછો છો ?

સ્ત્રીઓ કેળવાય એ ઘણી મહોટી દેશસેવા છે, સ્ત્રીઓ કેળવાયેલી હશે તો તેમની સંતતિ કેળવાયેલી થવાની એ નિઃસંશય અને સ્વાભાવિક છે. પુરુષોને પણ, તેથી, વધારે કેળવાયેલા થવાની જરૂર પડશે. કેળવાયેલી સ્ત્રી માત્ર તેમની આજ્ઞાધારક થતી નહીં થાય પણ તેમના સંસારની ખરેખરી સહચરી અને સહધર્મચારિણી થશે. જે પુરુષોની કેળવણી અધૂરી હશે તો તેમનો સંસાર દુઃખી થશે, અને દુઃખ કોઈને બેઠતું નથી એટલે તેઓ પણ ભણશે. આવો શુભ દિન જ્યારે આવશે ત્યારે ગુજરાતનાં ભાગ્ય ઝળહળ પ્રકાશ્યા વગર નહીં રહે. કેળવણીથી તેનાં સંતાનોનું ચારિત્ર્યબળ ખીલશે અને જ્ઞાનબળ વધશે. આ એ જ્યાં હોય ત્યાં પ્રગતિ અવશ્ય થાય છે.

તમે કેળવાશો તો આમ સીધી તથા આડકતરી રીતે તમારા સગાંઓને, નાતીલાઓને, દેશજનોને અને મનુષ્યોને ઉન્નત થવા પ્રેરશો.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૧૯

કેળવણી અને લાણુતરમાં ફેર.

કેળવણીની જરૂરિયાત વિશે આપણે આજે વિચાર કર્યો. પણ કેળવણી અને લાણુતરમાં શો ફેર ? લાણુતર એટલે મગજમાં જ્ઞાનની વીગતો ભરવી તે; બે ચાર ભાષાઓ ઉકેલતાં આવડે તે. તમારી બુદ્ધિ, લાગણીઓ, કલ્પનાશક્તિ વિકાસ પામી તમને સુખી કરી શકે નહીં, -જે સ્થિતિમાં પડ્યાં હો ત્યાંથી સારી સ્થિતિમાં જવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા તમને થાય નહીં ત્યાં લગી તમે કેળવાયાં નથી. સારી સ્થિતિ એટલે માત્ર દ્રવ્યથી પ્રાપ્ત થતી સારી સ્થિતિ નહીં, પરંતુ વિદ્યાથી, નીતિથી, ધર્મથી, સેવાથી પ્રાપ્ત થતી સારી સ્થિતિ. લક્ષ્મી ચંચળ છે છતાં આ સર્વેની દાસી છે. વપરાસથી લક્ષ્મી ખૂટવાની દહેસત રહે છે; વપરાસથી વિદ્યા, નીતિ, ધર્મ, સેવા વધારે ને વધારે વૃદ્ધિ પામે છે. આ વપરાસ યોગ્ય અને લાભદાયક થાય માટે તમારી સંસ્કારિતા અને ચારિત્ર્યબળ ખીલવાં જોઈએ.

જ્યાં લગી જ્ઞાન પર પ્રીતિ થઈ નથી, વસ્તુમાત્રનો સંદર્ભ જાણવાની જુજાસા તરવર તરવર થઈ નથી, નવી હકીકત અને નવા વિચારો સમજી આપણી જીંદગીમાં એકરસ કરવાની ટેવ પડી નથી, આપણા વિચારો અને આચારોમાં તેમને લેખવી તે આપણાં જ હોય એવું કરવાની ટેવ પડી નથી, ટેવ પાડવાનો અભ્યાસ નથી, ટેવ પાડવામાં આપણી જાગતીજોત અને ચપળ બુદ્ધિ વપરાઈ નથી અને વપરાતાં નિરંતર ખીલી નથી ત્યાં લગી આપણામાં સંસ્કારિતા નથી. માત્ર લાણુતરથી એ સંપાદન કરી શકાતી નથી. મન આ રસ્તે વાળવું, ઇદ્રિયોથી મળતા અનુભવોનું વિશોધન કરવું અને જગતમાં વસી રહેલી સુંદરતાના સર્વે જૂઠા જૂઠા આવિર્ભાવ ગ્રહણ કરે એવી રીતે રસવૃત્તિ ખીલવવી અને કેળવવી એ સર્વે લાણુતરની સાથે અભ્યાસ-થી થઈ શકે છે. જેઓ આવી રીતે સંસ્કારી હોય તેમની

૧૨૦

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

બુદ્ધિ અને હૃદય અને તમારાં બુદ્ધિહૃદય કોઈ પણ પ્રકારના અંતરાય વિના મિત્ર થઈ શકે તો તેમના સંસ્કાર તમારા સંસ્કાર જાગૃત કરી ખીલવશે. તમારા પુરુષસંબંધીઓનાં અને તમારાં બુદ્ધિહૃદયની વચ્ચે તમારી કેળવણીની ખામી અને ગેરહાજરીને લીધે જે તફાવત છે,—તમારી બુદ્ધિ ખડાનીએ હોવાનું મહેણું જ્યાં લગી તમારે સાંભળવું પડે છે ત્યાં લગી એ મૈત્રી નહીં થાય અને એ મૈત્રી વગર તમારા સંસ્કારનો લ્હાવો તમે માણી શકશો નહીં, તેમ તમારી સાથે પોતાના સંસ્કારો માણવાના પ્રસંગ ન આવવાથી પુરુષોના સંસ્કારો કટાઈ જશે અને પરિણામે આપણો દેશ સંસ્કારહીન થઈ ખીળ દેશોની પંક્તિમાં પોતાની આબરૂ ગુમાવશે. પણ તમે કેળવાશો, તમારા સંસ્કારો કેળવશો તો તમે અને તમારો દેશ સર્વત્ર માન અને પ્રતિષ્ઠા પામશો.

તમારા સંસ્કારોનો આવિર્ભાવ ગુજરાતના જીવનમાં થવા માંડે તો કેવા કેવા પ્રસંગો નીપજે એનું પણ આજે સ્વપ્ન કલ્પવું ઘટે છે. પ્રથમ તો તમારી ઈંદ્રિયો અને તેમને લીધે સતેજ થતી રસવૃત્તિઓ વિશુદ્ધ, પવિત્ર, ગંભીર થશે. વિશ્વની ખુબીઓ તમે જોઈ શકશો. સુંદર, નીતિમાન વસ્તુઓ જોઈ તેવાં થવા ઉત્સુક થશો. અસુંદર કે અનીતિમાન વસ્તુઓનો તમને કંટાળો અને તિરસ્કાર છુટશે. તમારી રહેણીકરણી, રીતભાત બધું બદલાઈ જશે. તમારા પોતામાં વધારે સુંદરતા, કોમળતા, વિશુદ્ધિ, અમીરાઈ, મધુરતા, સાધુતા, દયા, કૃષ્ણા આવી વસશે. ઇંદગીમાં રસ, હોંસ, ઉમળકો આવશે.

માણસની ખરેખરી સંસ્કારિતા એના વર્તન પરથી જણાઈ આવે છે. અંતરાત્મા સંસ્કારી હોય તો જ વર્તન ઉદાર, મીઠું, સહ્ય અને પ્રતાપી હોય છે. ગુજરાતમાં આવાં સ્ત્રીપુરુષો વસે એ એનું ધન્યભાગ્ય જ ને ?

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૨૧

અજ્ઞાનના પ્રચારથી અજ્ઞાનનું અંધાડું નાશ પામે છે.

જ્ઞાન પરની પ્રતિભે લીધે જ્ઞાનનો પ્રસાર શુજરાતમાં થશે. અજ્ઞાનનું અંધાડું નાશ પામશે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં સ્થળો, સાધનો જન્મ પામશે. જ્ઞાનથી શુજરાતને સુખી કરવા નાનાવિધના ઉપાયો કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો રચશે. જ્ઞાનની સેવામાં જ અહોરાત્ર રહેશે કારણ કે જ્ઞાન વગર બળ નથી, ઉદય નથી, સુખ નથી. એમનું જ્ઞાન શુજરાતને ગૌરવ અપાવશે, દુનિયામાં શુજરાતની પ્રતિષ્ઠા વધારશે અને શુજરાત દ્વારા મનુષ્યોની સેવા અધિક કરાવશે. આ બધું કરવામાં તમે નિમિત્ત થાઓ. જ્ઞાનથી વિમુખ ન થાઓ. આજે તમે અજ્ઞાન, વહેમ, દુઃખ, અશક્તિ વગેરેનાં આશ્રયસ્થાન છો. આપણા સંસારમાં જેટલા દોષ હોય તે તમારે લીધે નાશ પામતા નથી એવી તમારી આબરૂ છે. આ અપવાદ નાશ પામે અને તમે જ્ઞાન, બુદ્ધિ, સુખ, શક્તિ, પ્રકાશ, સુંદરતા, મધુરતા આદિના પ્રવાહ બનો અને શુજરાતની વાડીને વધારે ને વધારે ફલદ્રુપ બનાવો.

સેવાનિષ્ઠ જીવનમાં થોડા વિલાસો ન હોય તો જીવતર કડવું લાગે છે. પરમેશ્વરે જે જે શક્તિઓ આપી છે તેમના દુરુપયોગમાં દુઃખ છે, તેમ તેમના અનુપયોગમાં પણ દુઃખ છે. તેમનો સદુપયોગ કરવામાં ધર્મ છે અને ધર્મ ત્યાં સુખ, શાન્તિ, ગતિ છે.

સુંદરતા નીહાળવી, ઉત્પન્ન કરવી અને માણવી એ જેમ વિલાસ છે તેમ સંસ્કારિતાના અંશ છે. શુજરાતની સ્ત્રીઓનાં શરીર સુંદર, હૃદયુષ્ટ અને પ્રતાપી થાય એ વિલાસ છતાં કર્તવ્ય છે. તમે એવાં હશો તો તમારી સંતતિ એવી થશે. અત્યારે પંદર અને વીસ વર્ષની અંદર ઉગતી જુવાનીમાં જે યુવતીઓ મૃત્યુ પામે છે તેઓ યમના પાર્શ્વદોને પાછા કાઢી સંસારનો મનમાનતો

૧૨૨

શ્રીઓને સન્દેશ.

લ્હાવો લેશે, જે બાળકો પાંચ સાત વર્ષની ટુંકી સંસારયાત્રા કરી માખાપને રોતાં મૂકી ચાલ્યાં જાય છે તે લાંબું આયુષ્ય ગાળશે અને તમારી પાસે કેળવણી ગુજરાતનું નામ દીપાવશે. શરીરે સુખી તો સુખી સવ વાતે. જ્ઞાન, કેળવણી માટે જેટલી મહેનત કરો તેટલી જ શરીર મજબૂત, કસાયલું, નિરોગી, દેખાવડું કરવા પણ લેજો.

ગુજરાતનો મહિમા કેમ વધે ?

સુંદરતા પારખતાં આવડી-અસુંદરતા અનીતિ જેવી ખુંચવા માંડી એટલે તમારા પહેરવેશમાં, રહેણાકમાં, ભોજનમાં, વર્તનમાં વગેરે સર્વ વ્યવહારમાં નવું ચેતન આવશે, નવો ખંડાર ખીલશે. તમારો પ્રતાપ, તમારી શક્તિ, તમારી રસરસતા જગત્માં પ્રતિષ્ઠા પામશે, તમારા કરતાં વધારે હતભાગ્ય દેશે. હશે તે તમારે યગલે ચાલી સુખી થઈ તમને: આશીર્વાદ દેશે.

ગુજરાતનાં ઘરો, મંદિરો, મહેલો, નગરો, ગામોની રચના સુંદર, લબ્ય થવાનો આધાર તમારી રસવૃત્તિના વિકાસ ઉપર છે. તમને ગંદું, ખેડોળ ગમશે નહીં તો જ તમે ગુજરાતને નોંખો પાડી નાંખે એવી એની રચના રચવાની પ્રેરણા કરશો. ગુજરાતના જીવનમાં આજે સંગીત, ચિત્રકળા આદિ લલિત કલાઓને આદર નથી, પણ તમારો આત્મા જાગશે અને સુંદરતા ભોગવવા અને તેનું નિર્માણ કરવા તલપશે ત્યારે તમે સંગીત, ચિત્રકલા વગેરે શીખશો. ગુજરાતમાં ઘેરેઘેર તેમને સ્થાન આપી તમે અને તમારાં કુટુંબીજનો આનંદી અને સુખી થશો. એ કળાઓને એવી ખાલ-વળે કે તમારી સર્વે ખાસીયતો, શક્તિઓ, અલિલાષાઓ, વાંછનાઓ એમનામાં મૂર્ત થાય. એ મૂર્ત રૂપ માણવાથી તમારાં કાર્યોમાં આરામ, ઉત્સાહ, ઉત્તેજન વધારે મળશે. એ રૂપ એવું ઘડજો કે ગુજરાતનો મહિમા વધે. એ રૂપથી ગુજરાત દુનિયાને સુખી,

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૨૩

પવિત્ર, શાંતિમય કરવા સફળ નિવડશે. તમારી આખી પ્રવૃત્તિ એવી રાખજો કે તમારો સર્વોગસુન્દર વિકાસ થાય.

તમે જ્ઞાનવાન, કેળવાયેલાં સંસ્કારી હશે તો અત્યારે આપણે ત્યાં જે સવાલો ઉઠે છે તે સમજી શકશો, તેમના ઉકેલમાં પુરુષોને મદદ કરી શકશો અને હુંદગીની ઘણી કડવાશ અને મુશ્કેલીઓ ઓછી કરી શકશો.

ગુજરાતમાં સર્વ ભાગની સ્ત્રીઓ આવી થાય તો ગુજરાતમાં એકતા આવે. અત્યારે ગુજરાત છિન્ન દશામાં છે. ભાષા સૌ એક બોલે છે. રીવાજ સરખા છે છતાં રાજ્યસત્તા ઠેકઠેકાણે નિરાળી છે. એક ઠેકાણે અંગ્રેજી રાજ્ય છે, બીજે ઠેકાણે ગાયકવાડી રાજ્ય છે તો ત્રીજે ઠેકાણે રજપુત રાજ્ય છે. આમ દેશના ભાગ હોવાથી દેશમાં વસતા લોકોમાં પણ એથી ભેદપ્રભેદ પડી જાય છે. પણ તમે જો કેળવાયેલી અને સંસ્કારી હશે તો તમારાં સંતાનો મારફત સરખી કેળવણી અને સરખા સંસ્કાર ફેલાવી ભેદપ્રભેદ દૂર કરી એકતા જન્માવશો. એકતાની લાગણી જાગશે તો સંપ આવશે, સ્નેહ આવશે, સમૃદ્ધિ આવશે, સુખ આવશે, ગૌરવ આવશે;—શું નહીં આવે ?

પૃથ્વીમૈયાની પૂજા કરો.

ગુજરાતની પુત્રીઓ ! તમે ગુજરાતી થાઓ. કચ્છી, કાઠી-આવાડી, હાલારી, સોરઠી, અહાવાડી, ગોહિલવાડી, સુરતી, ભરૂચી, અમદાવાદી, મુંબાઈગરી—મટી જાઓ. જે રીવાજોથી તમારા આવા હાનિકારક ભેદો વધતા હોય અથવા તમારી એકતા થતી ન હોય તેમને દૂર કરો. ગામ કે નગરના વતની થવા ઉપરાંત આખા ગુજરાતનાં વતની થાઓ. આ નાત કે પેલી નાતનાં થવા ઉપરાંત ગુજરાતી થાઓ. જન્મભૂમિ સર્વેની જનની છે અને તમે પણ જનનીઓ છો. તમારાં સંતાનોથી ગુજરાતને

૧૨૪

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

વસાવો ત્યારે સાથે સાથે ભાવના, મહેચ્છા, સંસ્કારિતા આદિનાં પણ જનની થઈ ગુજરાતનું નવજીવન ઉજ્જવલ અને પ્રતાપી કરે. ગુજરાતના લોકોમાં જે જે સારપ હોય તે ખીલવો, કારણ કે માતાનો ધર્મ છે બાળકની સારી શક્તિઓ ખીલવવાનો.

અંધકાર, અજ્ઞાન, ખોટા રીવાજની ગુલામગીરી, પ્રમાદ, ઉદાસીનતા વગેરેમાંથી તમે મુક્ત થઈ અમને મુક્ત કરશો નહીં,— વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં વીરત્વ પ્રકાશશે નહીં ત્યાં લગી આપણે ઉદ્ધાર નથી. આ હકીકત પર આજે ઉંડો વિચાર કરો અને આજથી આ દેશધર્મ યથાર્થ આચરવા માટે તૈયારી કરવા માંડો. આજથી શરૂ થયેલી પ્રવૃત્તિના બળે તમે એવાં થાઓ કે તમારી પૂજા કરવા અમે આવીએ અને તમારા પુનિત સમાગમમાં શાંતિ અને ઉત્સાહથી પ્રેરિત થઈ સંસારના સંગ્રામમાં વિજયટંકાર ગળાવીએ.

પૃથ્વીએ સત્યભામાનો અવતાર લઈ શ્રીકૃષ્ણભગવાન સાથે લક્ષ કર્યો હતો. સોળહજાર સ્ત્રીઓને કેદમાં રાખનાર નરકાસુરનો પોતાનો પુત્ર હોવા છતાં તેનો વધ ભગવાન પાસે કરાવી સ્ત્રીજાતિને મુક્તિ અપાવી હતી. તમે પણ એ જ પૃથ્વીમૈયાની ખરી ભક્તિથી પૂજા કરશો તો અજ્ઞાન, અપગતિ, અશક્તિ આદિ અસુરોથી તે તમારી પણ મુક્તિ કરાવશે. માતાઓ મુક્ત થશે, પોતાની સર્વે ઈશ્વરદત્ત વિભૂતિઓનો વિકાસ કરવા સ્વતંત્ર અને સમર્થ થશે ત્યારે મનુષ્યજાતિનું ભાગ્ય ઉજ્જવળ થશે.

પુણા,—૧-૧૦-૧૫.

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૨૫

નવા વર્ષના બે બોલ.

(સંવત્ ૧૯૭૩.)

લેખક:—સૌ. શારદા મહેતા; બી. એ.

પ્રિય બહેનો,

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને સ્થપાયે આજ તેર વર્ષ થયાં છે. ઉત્તરોત્તર એની ઉન્નતિ થતી ગઈ છે. અને સમસ્ત ગુજરાતમાં જ નહિ પણ આખા હિન્દુસ્થાનમાં એની ખ્યાતિ બાળીતી છે. એના કાર્યક્રમમાં નિરંતર વધારો થયો જ જાય છે; એ જોઈને સર્વને સંતોષ થાય છે. સ્ત્રીજાતિની પ્રગતિને અર્થે જે કાંઈપણુ યોગ્ય લાગે તે ગૃહણુ કરવાને આ સંસ્થાનાં કાર્યવાહકો તૈયાર જ હોય છે. આ સંસ્થા સ્થપાયા પછી ગુજરાતનાં બીજાં સ્થળોમાં પણ એવી સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે એ એક શુભ ચિહ્ન છે. પરંતુ જે કાંઈ કાર્ય થયું છે તેટલાથી સંતોષ માનીને બેસી રહેવાનો આ જમાનો નથી. દિવાળીને પ્રસંગે, જૂના વર્ષની સમાપ્તિ, અને નવા વર્ષના આરંભને પ્રસંગે વેપારી લોક, તેમજ અન્ય વર્ગ પોતાનો જૂનો હિસાબ તપાસે છે, અને નવા વર્ષની બાકી કઢાડીને બજેટ કરે છે. તે પ્રમાણે આપણે પણ અત્યારે આપણા કાર્યનો હિસાબ તપાસવાનો છે, આપણી જાતિની સ્થિતિ ક્યાં છે, આપણે કેટલું વધ્યાં છીએ, અને કેટલું વધવાનું બાકી છે તે જોઈને તે પ્રમાણે યોગ્ય માર્ગ હાથ ધરવાનો પ્રસંગ છે. ધ્વિર આપણા કાર્યમાં સહાય થાઓ એટલી પ્રાર્થના છે.

વીસમી સદીના ઇતિહાસમાં સ્ત્રીની ઉન્નતિનો પ્રશ્ન ઘણો મહત્વનો છે. દુનિયામાં એ તરફ દરેક વર્ગની સ્ત્રીની તમામ

૧૨૬

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

પંક્તિમાં એક નવીન બળ પ્રસરતું જાય છે. ગરીબ તેમજ શ્રીમંત, શિક્ષિત તેમજ અજ્ઞાન સ્ત્રીઓને તેમની પોતાની નવીન ઉપયોગિતાનો ઉદય થતો લાગે છે. ઉત્તર અને દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફથી ઉત્સાહ ભરી પ્રવૃત્તિદાખલ થઈ છે. દુનિયાની મહાન પ્રગતિમાં સ્ત્રીઓ પણ સહાયભૂત બને, તે માટે પોતાની ભગિનીઓનો અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર કરવા, અને તેમની સુધારણા કરવા સાફ એકત્ર થવા દરેક દેશની સ્ત્રીઓ પરસ્પર આમંત્રણ કરે છે. સ્ત્રીઓની આ જાગૃતિ એ શુભ ચિહ્ન છે. કારણ કે મનુષ્ય માત્રના અનુભવની જે વૃત્તિ મનુષ્યજાતિમાં ફરી વળી છે તેને તે અનુરૂપ છે. અમેરિકાની સ્ત્રીઓએ જે પ્રવૃત્તિ માન્ય કરી છે, તે જ યુરોપની સ્ત્રીઓને ગ્રાહ્ય છે. ઈંગ્લંડ, ફ્રાન્સ, અને જર્મનીમાંથી આખા યુરોપ ખંડપર એ પ્રવૃત્તિ ગઈ છે, અને એ ગતિ સાથે તેનું સામર્થ્ય પણ વધતું ગયું છે. આ વિગ્રહમાં છેવટે પૂર્વની સ્ત્રીઓને એ પ્રવૃત્તિના આમંત્રણનું માન થયું છે. અને તેઓ પણ વીસમા સૈકાના આ ખીલ દસકામાં જે નવજીવનનો ઉદય થયો છે, તેમાં પોતાનો ભાગ બજાવવા લાગી છે. ઇતિહાસમાં જોતાં થોડાક કાળ સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિનો આવે છે, પછી પડતીનો આવે છે. દુનિયાના પ્રાચીન યુગમાં એટલે જ્યારે ઉત્તર યુરોપ જંગલીપણામાં ડુબેલો હતો, ત્યારે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને જાહેર સન્માન મળતું, તથા તે કાળની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં, તેમજ જ્ઞાનમાં તેમનો ભાગ હતો. પરંતુ તે પછીના સમયમાં હિંદમાં સ્ત્રીની કીર્તિ ઝાંખી થઈ છે. આપણા દેશમાં બહારથી થતા હુમલા, અને વિગ્રહોને લીધે, ચાલતા નિરંતરના કલહથી વિદ્યા માટે તથા સ્ત્રીજાતિ માટે થતા પ્રયાસ બંધ પડ્યા. સલાહ શાન્તિમાં વૃદ્ધિ પામનારી સર્વ કળાઓ ખીલી શકી નહિ, અને સત્તરમા તથા અઠારમા સૈકામાં વિગ્રહો ચાલુ રહેવાથી દેશ ઉજડ થયો, અને સ્ત્રીઓના હિત તથા તેમની કેળવણી માટે બેદરકારી થઈ તે દબાઈ ગયા, અને હમણાં જ તે બાબત ફરીથી ચેતન થવા લાગી છે.

નવા વર્ષના એ બોલ.

૧૨૭

સ્ત્રીઓએ ઊંચી અને ઉન્નત પદવી ક્યાં સાધનથી પ્રાપ્ત કરી તે પ્રશ્ન પૂછવાની હવે સુભાગ્યે જરૂર નથી રહી. સ્ત્રીજાતિનો ઉદ્ધાર તેની કેળવણીના સદુપયોગને આધારે રહ્યો છે, એ વાત આપણે પણ હવે નિશ્ચયપૂર્વક માનવા માંડી છે. જ્યાં સૂધી તેઓ અજ્ઞાન રહેશે, ત્યાં સૂધી તેઓ અવનત તથા પીડિત રહેશે, અને પુરૂષના ઉદ્યોગ તથા મનોરથમાં લાગ લેવા શક્તિમાન થશે નહિ. પરંતુ તેઓને કેળવણી આપશે તથા તેમના પ્રયાસો સુવ્યવસ્થિત કરવામાં સહાય થશે તો તેઓ બદલાએલી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ બનશે. માત્ર કેળવણી, અને ઉપયોગી સંસ્થાઓ યોગ્ય સ્વતંત્રતા તથા જ્ઞાન આપવામાં સમર્થ છે. યુરોપ તથા અમેરિકામાં સ્ત્રીઓનાં મંડળોથી સ્ત્રીઓએ ભૂતકાળમાં નહોતી તેવી જે વધારે વિશાળ દૃષ્ટિ, વધારે વીસ્તીર્ણ સ્નેહ પ્રાપ્ત કર્યા છે, તથા જીવન તરફ વધારે ઉજ્જવળ તથા સામાન્ય રીતે વધારે ઉપયોગી વૃત્તિ ધારણ કરી છે, તે સર્વ આપણે પ્રાપ્ત કરી શકીશું ભૂતકાળમાં જે આળસ તથા બેદરકારી આપણી આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યાં છે, તે ઊંચી નીચી, ગરીબ શ્રીમંત સર્વ વર્ગની સ્ત્રીઓએ ઘણે ભાગે ખંખેરી નાંખવાનું શરૂ કર્યું છે. આ કાર્ય કાંઈ એક વર્ગ કે ધર્મ, અથવા દેશ કે ખંડમાં ચાલે છે તેમ નથી. આખી દુનિયામાં સ્ત્રીજાતિની માનસિક ઉન્નતિ કરવાનો તથા બહારમાં તેની પદવી ઉન્નત કરવાનો એ કાર્યનો હેતુ છે. આ બાબતમાં સ્ત્રી પુરૂષનાં હિત જુદાં નથી. સ્ત્રીનું હિત છે તેજ પુરૂષનું હિત છે. એક ઇંગ્રેજ નાટકકાર કહે છે કે “સ્ત્રીઓ પુરૂષપર સામ્રાજ્ય ચલાવે છે, તેમને પરિપૂર્ણ બનાવો, જેટલી તે વધારે સંસ્કારી થશે તેટલા વધારે સારા પુરૂષો થશે. સ્ત્રીઓના મનની કેળવણી પર પુરૂષનાં હિતનું આધાર છે.”

કેળવણીથી, જ્ઞાનથી, સ્ત્રીઓ પતિની સહચરી, તથા શુભ કાર્ય પ્રેરનાર સહકારિણી બનવા લાયક થઈ શકે, પોતાનાં છોકરાંના આચરણ વ્યવસ્થિત કરી શકે, તથા સ્નેહમય તથા સમજણ

૧૨૮

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

વાળી લાગણીથી તેમના વર્તનક્રમ સમજી શકે, અને તેની સાથે ઉત્તમ નાગરિક (citizen) થઈ શકે. જે કાંઈ ઈષ્ટ છે, તે શુભ શિક્ષણને લીધે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

માત્ર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, વેદીઆ ઢાર થવું એ આપણા આશય નથી. પરંતુ જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય, ખરૂં સ્થાન શોધવું અને તે મેળવવું એજ ખરો આશય છે. આપણા દેશની પ્રાચીન કીર્તિ ફરી મેળવવા માટે કેળવણીની ખૂબી વધારે ને વધારે સંભળાતી જાય છે.

જીવનનો ખરો આનંદ સેવામાં છે, અને સારી સેવા કેવી રીતે બજાવી શકાય તેવું જ્ઞાન સંપાદન કરવું એજ કેળવણીનું ખરૂં પરિણામ છે. સંભાળ એ રાખવાની છે કે, જે માર્ગમાં પ્રયાણ કરતાં હોઈએ ત્યાં આપણાં ઘર કુટુંબ અને પ્રજાની વિસ્મૃતિ થવી ન જોઈએ, જો એમ લાગે કે આપણી પરિસ્થિતિ તો ઘણી વિપરીત છે, સામાજિક સુધારો કે વ્યક્તિનો સુધારો થઈ શકે તેમ નથી, તો તેમાં દીલગીર થવાનું કારણ નથી. ઉલટું એ તો આનન્દનું કારણ છે. કારણ કે એવી પરિસ્થિતિ હશે, તો જ સેવાનાં કર્તવ્યનો અવકાશ રહેશે, અને આપણા કર્તવ્યનું એક સ્થાયી લક્ષ્યસ્થળ રહેશે, અને આપણી કેળવણીનો ઉપયોગ એજ માર્ગે કરી શકાશે.

અત્યારે આપણું કર્તવ્ય, ઘરમાં તેમજ શાળાઓમાં શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું તે શીખવાનું, તથા આપણા દેશનું અજ્ઞાન, દરિદ્રતા, રોગ, અને વિષમતા તપાસવાનું, અને તેની સામે ટક્કર ઝીલવાનું છે. તહીં જે કાંઈ કાર્ય હાથમાં લો, તહીંને ગમે તે સલાહ આપે, તે સર્વમાં લક્ષ્યસ્થળ-મધ્યગિન્દુ આ રાખવાનું છે. રાષ્ટ્રીય ધર્મને બંધન કર્તા જે કાંઈ આપણી ઇચ્છા કે આપણી પ્રગતિ હોય તેને અવકાશ ન આપો. આપણા દેશમાં આપણી સેવાની જરૂર છે એ તો સ્પષ્ટ જ છે. આપણી માતૃભૂમિ છોક

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૨૯

જ ગરીબ છે. “ગયું સહુ, રહ્યું એક આંસુડાં ધન.” એ તો નક્કી જ છે, આ દુઃખ દૂર કરવું, તે સર્વે હિન્દ માતાની ખરી પુત્રીની અંતઃકરણની અભિલાષા હોવી જોઈએ અને આપણો દેશ પ્રથમ પંક્તિનો થાય તે માટે આપણું પોતાનું તેમજ બીજા સર્વ દેશનું જે કાંઈ ઉત્તમ હોય તે લઈને, આપણા દેશમાં એકત્ર થઈને સ્ત્રીજાતિની કેળવણી પદ્ધતિનો સંગીન પાચો સ્થાપવો એ તરફ પ્રયાણ હોવું જોઈએ. બીજા દેશમાં અથવા પુરૂષોને જ જે ચોચા હોય તે જ પદ્ધતિ આંખ મીંચીને ગ્રહણ કરવાની જરૂર નથી. આપણી સ્થિતિ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ સામગ્રી લેવી જોઈએ.

પુરૂષો સ્ત્રીઓ ઉપર જન્મોજન્મથી દાબ ચલાવે છે. કાળ તથા સામાજિક પરિસ્થિતિને લીધે તેમાં સહેજસાજ ફેરફાર જોવામાં આવે છે. છેક શરૂઆતમાં-જંગલી લોકોમાં સ્ત્રીને ઉઘાડી રીતે ગુલામ, કામ કરનાર પશુ, મનૂર તરીકે ગણવામાં આવતી. આપણા દેશોમાં ઘણે ઠેકાણે તેને જનાનખાનામાં પૂરી મૂકવામાં આવે છે, અને નવરાશના વખતનું રમકડું ગણવામાં આવે છે. ઈંગ્લંડના મધ્યસમયમાં તે કૂતરા કરતાં જરા ચઢીઆતી અને ઘોડા કરતાં જરા વધારે બહાલી વસ્તુ ગણાતી. વિક્ટોરીઆ રાણીના વખતમાં જીવનનું સુંદર આભૂષણ સ્ત્રી ગણાતી. મધૂરતા, અને નિર્દોષતાની મૂર્તિ ગણાતી. પરંતુ વ્યવહારના ઉપયોગમાં તેની કાંઈ જ કિંમત નહોતી. આ જમાનામાં સ્ત્રીજાતિને પોતાની જાતનું ભાન થવા માંડ્યું છે, અને પરિસ્થિતિનાં બંધન-પાંજરાનાં દ્વાર ઠોકવા માંડ્યાં છે. પાંજરું થોડું મોટું થવા માંડ્યું છે. પરંતુ તે હજી પાંજરું તો ખરું જ. યુનિવર્સિટીમાં પરીક્ષા આપવાની પરવાનગી મળી છે, ઉત્તમ પંક્તિમાં પાસ થાય છે; પરંતુ ઈંગ્લંડમાં ડિગ્રી મેળવવાને તે ભાગ્યશાળી થતી નથી. વકીલની પરીક્ષામાં પાસ થાય છે. પરંતુ આપણા દેશમાં વકીલાત કરવાની તેને પરવાનગી મળતી નથી, વ્યવહારના બીજા ધંધામાં જાય છે તો સ્ત્રી પુરૂષના પગારમાં ઘણો જ લેદલાવ હોય છે. પર પુરૂષથી

૧૩૦

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

દુષીત થાય તો તે દુષ્ટ પુરુષને જનસમાજ હસી કહાડે છે, અને ભોગ થઈ પડેલી સ્ત્રીને કેદખાનું સેવવું પડે છે. પગલે પગલે સ્ત્રી તે પુરુષનું રાચરચીલું છે તે માલૂમ પડી આવે છે. જો સારી સ્થિતિમાં હોય તો તેની આસપાસ પુષ્કળ નોકર ચાકર હોય અને લાખો રૂપીઆનાં ઘરેણાં હોય, ગરીબસ્થિતિ હોય તો તો તેના દુઃખનો પાર જ નહિં. વિષમતા તો હોય જ. પુરુષના બનાવેલા જગતમાં તેને રહેવાનું છે એટલે તેને ન્યાય તો હોઈ શકે જ નહિં. સ્વીડનના રાજા ચાર્લ્સ ૧૧ માને એક વખત પોતાની રાણીએ કોઈ કેદી ઉપર રહેમ કરવાની વિનંતી કરી. ત્યારે રાજાએ જવાબ દીધો, “મૉડમ હું ત્હમને પરણ્યો હતો તે છોકરાં જણવાને માટે, ત્હમારી સલાહ લેવા માટે નહિં.” આ વચન તો ઘણાં વર્ષો ઉપર કહેવામાં આવ્યાં હતાં, પરંતુ ઘણા સૈકાના ફેરફાર થયા છતાં હજી પણ અંદરખાનેથી તો સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે પુરુષોની આવી જ વૃત્તિ છે.

આવી સ્થિતિ તો સુધરેલા ઈંગ્લંડની છે. ત્યારે આપણે તો ક્યાં આવીશું. હજી એ આપણે તો છોકરો જન્મે ત્યારથી જ કહીએ કે પથરો જન્મ્યો. અથવા કેટલેક ઠેકાણે તેને દૂધ-પીતી કરી દે છે. પથરો, તે આગળ જતાં મિસીસ પેન્કહર્સ્ટ કે મિસ ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગલ કે સીતા, દમયંતીની સ્થિતિએ શી રીતે પહોંચી શકશે? પરંતુ પુરુષો તરફથી થતું અપમાન, આપણી અધમ સ્થિતિ એ તરફ મૂંગે મોઢે જોયા કરવાનો કે પુરુષોને દોષ દઈને ખેસી રહેવાનો હવે જરા વખત નથી. આપણો દેશ પૈસે ટકે બરબાદ થઈ ગયો છે, આપણી શારીરિક સંપત્તિ છેક જ ઘસાઈ ગઈ છે, આપણે જે પ્રજાને જન્મ આપીએ છીએ તે છેક નિર્માલ્ય થઈ ગઈ છે. આપણો દેશ એટલે આપણે પોતે જ એમ સમજવાનું છે; તો તે સ્થિતિ સુધારવાનું કામ આપણું જ છે. આપણે જો આપણા પુરુષોને મદદ કરીશું, તેમનો વ્યવહાર સરળ કરીશું, તેમના ઉચ્ચ આશયો સમજવાનો પ્રયત્ન કરીને

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૩૧

તેમના કાર્યમાં સહાયભૂત થઈશું તો આપોઆપ તેઓમાં આપણે માટે માનવૃત્તિ જાગૃત થશે. આપણી કિંમત વધશે, અને તેને પરિણામે ઈષ્ટફળ પ્રાપ્ત થશે.

આપણે જે ઉપર ઇંગ્લીશ સ્ત્રીઓની સ્થિતિની વાત કરી તે જ ઇંગ્લીશ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ, બાપ, ભાઈઓની સાથે ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે ઇંગ્લંડ છોડીને પ્રથમ અમેરિકામાં વસવા ગઈ હતી. તે વખતે તેમની એવી જ સ્થિતિ હતી. અત્યારે ત્યાંની સ્ત્રીઓની શી સ્થિતિ છે ?

એક ફ્રેન્ચ ગ્રન્થ કર્તા કહે છે કે “યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં પુરુષો સ્ત્રીઓનાં વખાણ કરતા ભાગ્યે જ જણાય છે. પણ તેઓ તેમને પુષ્કળ માન આપે છે તે હમેશ માલુમ પડે છે. પત્નીની બુદ્ધિ માટે તેમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે, અને તેમની સ્વતંત્રતા માટે અત્યંત માનવૃત્તિ હોય છે.”

પ્રથમ જ્યારે આ સ્ત્રીઓ પોતાનો દેશ છોડીને, અમેરિકામાં ગઈ તે વખતે તેમને હરહમેશ ત્યાંના મૂળ વત્નીઓની ળીક રહેતી હતી. કારણ કે એ લોકો બહુ જ ઝનુની હતા. અને ગમે તે વખતે તેમને મારી નાંખતા; ઘણીવાર દિવસોના દિવસો સૂધી તેમને ભૂખે ઠોકાવવું પડતું. પુરુષોને બહાર જવું પડે તેથી એકલે હાથે ભૂખ, માંદગી, હુંટફાટ, વિગેરે સામે બાથ ભીડવી પડતી. કોઈવાર બંદુક લઈને પણ સામા થવું પડતું. આવા પ્રસંગોને લીધે તેમનામાં તેમજ તેમની સંતતીમાં સ્વાશ્રયની તીવ્ર બુદ્ધિ જાગૃત થઈ. આવે વખતે તેમની સ્વતંત્રતાની આડે આવવાની પુરુષોને ઇચ્છા જ ના રહે. કારણ કે તેમની પાસે જ રહીને, અને તેમનાં પોતાનાં જ બાળકોના રક્ષણ માટે જ તેઓ પ્રયાસ કરતાં. આજ સ્ત્રીઓ જંગલની ઝુંપડીઓમાં આનંદ અને રસિકતા રેડતાં, અને પુરુષોને તેને લીધે ઘણી શાન્તિ વળતી. તે જ પ્રમાણે

સંકટને પ્રસંગે દૃઢતા અને ધૈર્ય તેઓ દેખાડતાં, તેની પણ ઘણી જ કદર થતી. અઢળક ધન છોડીને માત્ર ધર્મનું રક્ષણ કરનાર પુરુષોની સાથે સ્ત્રીઓ રાજગાદી જેવી સ્થિતિ છોડીને, આનંદ ભોગવવાને નહિ, પણ માત્ર પોતાના પુરુષોનાં ઘર માંડવાને; તેમને મદદરૂપ થવાને તેમણે દેશ છોડ્યો હતો. અનેક આપદાઓ તેમને વેઠવી પડી હતી. શરૂઆતમાં નોકર ચાકરનું સઘળું કામ પોતાની મેળે કરી લેવું પડતું. ઝુંપડાં બાંધવાનાં પણ મેળે જ. ખેતરમાં હળ ફેરવવાનું, ખી રોપવાનું, સઘળું મજૂરીનું કામ પણ તેમને કરવું પડતું, તે ભાગના મૂળ વત્નીઓ સામે રક્ષણ કરવા માટે બંદુક ફાડતાં તેમજ ખીજાં સર્વ હથિયાર વાપરતાં શીખવાની જરૂર પડતી. ગમે તેવી કસોટીને પ્રસંગે પણ તેમણે ધીરજ છોડી નહોતી. આમાંની કેટલીક સ્ત્રીઓ તો છેક અનાથ થઈ ગયેલી હતી. તેથી પેટનું પૂરું કરવાને પણ તેમને મહેનત કસવી પડતી. પરંતુ તેથી પણ તેઓ ડગતી નહિ. આ પ્રમાણે પુરુષોની સાથે રહીને તેમના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવાથી સ્વાભાવિક રીતે પુરુષોને તેમને માટે અત્યંત પ્રેમ અને માનની વૃત્તિ થઈ. તેમના ઉપર તેમનો વિશ્વાસ પણ ઘણો વધ્યો, અને પુરુષની ખરેખરી સહચરી ગણાવા લાગી. આટલી સખત હંદગી ગાળ્યા છતાં એમના સ્ત્રીત્વમાં કાંઈ ઉણપ પડી નહોતી. તેમનું ખરૂં લક્ષ તે ઘર, પતિ, અને છોકરાં તરફ જ હતું. તેમને જ માટે તે મહેનત કરતી, અને સ્વાર્થનો ભોગ આપતી. ગૃહજીવનને વધારે સુખમય બનાવવું એજ તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો.

આનો ખરો પૂરાવો તો ત્યાર પછી જે ઇંગ્લંડ સાથે મોટો વિગ્રહ થયો, જેને The War of American Independence કહે છે તે પ્રસંગે મળી આવે છે, આ વિગ્રહનું કારણ એ હતું કે અમેરિકા ઇંગ્લંડને પૈસાની મદદ કરતું હતું, કર ભરતું હતું, પણ રાજ્યવહીવટમાં અમેરિકાનો જરા પણ હિસ્સો ન હોતો,

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૩૩

તેથી તે હક્કને માટે તકરાર પડી. શરૂઆતમાં જ જ્યારે આ તોફાની વાત અમેરિકાની સ્ત્રીઓને કાને પડી ત્યારથી જ તેમણે પોતાના ભાઈ, બાપ, ઘણીને ઘણું જ શૂર ચઢાવવા માંડ્યું. પોતાના દેશના હક્કનું રક્ષણ કરવું, સ્વમાન જાળવવું એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે એ તેમને દઢતાથી શીખવ્યું. ઈંગ્લંડથી કાંઈ પણ માલ દેશમાં લાવવો નહિ એ બાબત પણ તેમનો જ સખત આગ્રહ હતો. દેશના લોકની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કાયદા દાખલ કરવાથી કેટલું નુકશાન થાય છે, તે ઈંગ્લીશ પ્રજાને સિદ્ધ કરી આપવા માટે એ પ્રયત્ન હતો. દરેક પ્રાન્તમાં જૈરાં તથા છોકરીઓએ પોતાની મેળે વણવા, કાંતવાનો ઉદ્યમ હાથમાં લીધો, અને ગમે તેટલી અગવડ પડે તે વેઠીને પણ બહારનો માલ વાપરવો નહિ એવો નિશ્ચય એકત્ર મંડળ થઈને કર્યો. ગમે એવાં પાંદડાં ચઢાને બદલે ઉકાળીને પીવા માંડ્યાં, અને તેનું નામ ‘લિબર્ટી ટી’ (સ્વતંત્રતાની ચઢા) પાડ્યું. જ્યાં સુધી ઈંગ્લંડ અમેરિકન સંસ્થાનો સાથે અન્યાય અને દબાણ કરીને ઘાતકી વર્તાણુંક રાખે ત્યાં સુધી અમેરિકા સાથે ઈંગ્લંડે કાંઈ પણ વેપારની આશા રાખવી નહિ, એ સિદ્ધ કરવાના ત્યાંના પુરુષોના પ્રયત્નોમાં મદદ કરવાને અમેરિકન સ્ત્રીઓએ જરા પણ પાછી પાની કરી નહિ. ગમે તેટલું સંકટ પડે, ગમે તેટલી અગવડ પડે, પણ તે સર્વ ઘણા ઉત્સાહથી સહન કરતી, અને છેવટ વેપારને નુકશાન આવવા છતાંયે ઈંગ્લંડે જ્યારે પોતાનો મમત જારી રાખીને અમેરિકન લોકોને ઠેકાણે આણવાને લશ્કર મોકલ્યું ત્યારે પણ ત્યાંની સ્ત્રીઓએ મરણપર્યંત લડાઈ કરવાનો આગ્રહ કર્યો. અંતે જ્યારે ઘર આંગણે લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે પુરુષોને હથીઆર, કપડાં, વિગેરે સઘળી સામગ્રીથી સજ્જ કરીને અંતઃકરણના ઉમળકા, અને આવેશથી રણસંગ્રામમાં મોકલ્યા. રડતી, નિરાશ થએલી પત્ની, બહેન, માતાને ઘેર મૂકીને નથી આવ્યા, પણ ખરા વીરપુરુષની માફક અમારાં કર્તવ્ય બજાવીશું એવી ઇચ્છાવાળી સ્ત્રીઓના આશીર્વાદે અને એના વિચારે તેમ-

૧૩૪

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

નામાં વધારે બળ પ્રેર્યું. અને તેમના પ્રયાસનો યોગ્ય બદલો તેમને છેલ્લે મળ્યો પણ ખરો. સત્યનો જય એ સિદ્ધાન્ત આગળ આવ્યો. તે પ્રસંગનો એક સ્ત્રીનો પત્ર દૃષ્ટાંત લેવા ભોગ છે.

“મહેં શું કર્યું છે તે હું તમને કહીશ. અંતઃકરણની પ્રાર્થના, અને આશીર્વાદસહિત મહારા એકના એક ભાઈને મહેં રણસંગ્રામમાં મોકલ્યો છે. મહારી લાજ એ રાખશે એવી હું આશા રાખું છું. જો મહારે વીસ છોકરા અને ભાઈઓ હોત તો તે બધાને હું મોકલત. મહારા રસોડા ખર્ચમાં અને ઘર ખર્ચમાં મહેં ઘણો જ ઘટાડો કર્યો છે. જરૂર વગરની એક પાઈ પણ હું ખર્ચતી નથી. ગઈ કિસ્તમસ પછી મહા તો મહેં પીધી જ નથી; અને એક નવી ટોપી કે ઝલો વેચાતો લીધો નથી, અને મહેં પહેલાં કદી કર્યું નહોતું તેવું કામ કરવા હવે માંડયું છે. ગુંથતાં શીખી છું, અને મહારા નોકરાને માટે અમેરિકન ઊનનાં મોજાં હું પોતે ગુંથું છું. અને આ પ્રમાણે જનસમાજના હિતાર્થે મહારો હિસ્સો આપવા પ્રયત્ન કરું છું. હું બાણું છું કે સ્વતંત્ર થઈને એક વાર મરવું તો છે જ, પણ ગુલામ તરીકે તો હું દગી જીવવા યોગ્ય જ નથી. મહારી સઘળી અમેરિકન ખહેનોની અત્યારે તો આવી જ લાગણી છે. પાર્ટીઓ, ઉનાણીઓ, કીંમતી કપડાં પહેરવાનું, એ સર્વ દેશદાઝ માટે છોડી દીધું છે. જો સ્ત્રીઓનો ભાવ આવો છે તો આપણા પતિ, ભાઈઓ અને પુત્રોના અંતઃકરણમાં કેટલો જીવંતો ઉભરાતો હોવો જોઈએ? મરવું કે સ્વતંત્ર થવું એ જ તેમનો નિશ્ચય છે.”

આજ પ્રમાણે દરેક પંક્તિની સ્ત્રીઓ એકસંપ કરીને મહેનત કરતી હતી. મોટા વૉશિંગ્ટનની પત્ની સ્કવાયરે વહેલી ઉઠીને ને રાત્રે મોઢે લગી જાગીને ઘવાએલા સિપાઈઓ માટે મોજાં ગુંથતી. એક પ્રસંગે મિસિસ દ્રોપ નામની કોઈ સામાન્ય સ્થિતિની ઔરી લખે છે—

નવા વર્ષના એ બોલ.

૧૩૫

“એક વખતે અમે કેટલાંએક મળીને લેડી વૉશિંગ્ટનને મળવા જવાનું નક્કી કર્યું. અને એવડી મોટી ઐરીને મળવા જવું એટલે અમે તો અમારાં સારામાં સારાં લૂગડાં પહેરીને ગયાં. ત્યાં ગયાં ત્યારે એમણે તો સાદાં છીંટનાં લુગડાં પહેરેલાં હતાં અને બેઠાં બેઠાં મોન્ડાં ગુંથતાં હતાં. અમને બહુ જ સારી રીતે આવકાર આપ્યો, અને થોડી વાતચીત પછી એ તો પાછાં ગુંથવા મંડ્યાં. અમારા હાથમાં તો કાંઈ ગુંથવાનું નહોતું અને આ મોટા પ્રેસીડેન્ટની પત્નીને જોઈને અમે તો વીલાં પડી ગયાં. વળી પાછળથી ઘણી જ મીઠાશ અને ધીમાશથી અમને જરા પણ માહું ન લાગે એવી રીતે અમને કહ્યું કે આ વખતે આપણે અમેરિકન સ્ત્રીઓએ બહુ જ ઉઘમી થવાની જરૂર છે. કારણ કે ઈંગ્લંડ સાથેનો વેપાર બંધ થવાથી ઘણી જરૂરની વસ્તુઓ આવી શકતી નથી. આપણે પોતે બનાવી ન શકીએ તેવી વસ્તુઓ વગર ચલવી લેવાની ટેવ આપણે પાડવી જોઈએ. આપણા પતિ અને ભાઈઓ જ્યારે દેશભક્તિના આદર્શરૂપ થાય છે ત્યારે આપણે ઉઘમી થઈને દૃષ્ટાન્ત બેસાડવું જોઈએ.”

આ પ્રમાણે અમેરિકામાં શરૂઆતથી જ સ્ત્રીઓમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત થઈ હતી અને ધીમે ધીમે તેમાં વૃદ્ધિ થઈ હતી. તે સમયના રાષ્ટ્રીય જીવનની સઘળી માહિતી સ્ત્રીઓને હતી, અને તે જ પ્રમાણે તેમનું વર્તન હતું. ગુલામગીરી નાબુદ કરવામાં પણ સ્ત્રીઓએ ઘણો જ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. આ પ્રમાણે દેશનો દરેક હિલચાલમાં તેઓ આગળ પડતો ભાગ લેતી, અને સ્ત્રીઓ કરી શકે એવાં સઘળાં કામ ઘણે ભાગે તો ઇશ્વરપ્રિત્યર્થે અને દેશસેવા બબ્બવા ખાતર ઉપાડી લેતી. અને તેથી પુરુષોનું કાર્યમાં ઘણી જ મદદ મળતી અને તેમનો ભાર ઓછો થતો.

જે સ્થિતિ તે વખતે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની હતી તેજ સ્થિતિ અત્યારે આપણા દેશની છે. આપણા પુરુષો દેશની સાંસારિક

અને રાજકીય ઉન્નતિ માટે તન તોડીને શ્રમ કરે છે, જીવન અર્પણ કરે છે. મ્યુનિસિપાલિટી, લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલો, વિગેરેમાં વ્યાજબી હક્ક મેળવવા માટે, સ્વમાન સાચવવાને કમર કસીને બાથ લીડે છે. કોંગ્રેસો, કોન્ફરન્સો મેળવીને દેશની સેવા બળવે છે. સ્વદેશી, અને સ્વરાજ્યની ચળવળ ચલાવે છે. ત્યારે આપણે ક્યાં છીએ ? આપણે તો સહવારથી સાંજ સૂધી પેટની પૂજા કરવામાં; આડોશી પાડોશીની જૂઠી કુથલી કરવામાં, સારાં સારાં તદ્દન નવી ફેશનનાં કપડાં ઘરેણાં પહેરવામાં, બહુ બહુ તો ઠઠેરા કરીને મેળાવડામાં જવામાં કે ગાડી ઘોડે મહાલીને સહેલ કરવામાં જ આપણા દિવસો પૂરા કરીએ છીએ. જરા વાંચતાં આવડતું હશે તો ઉપરટપકે ન્યુઝપેપર વાંચીશું કે નોવેલોના પારસી તરજૂમા વાંચીશું, આ ઉપરાંત આગળ કંઈ નહિ. પણ બહેનો એમાં આપણું કંઈ વળવાતું નથી. આપણે જો આપણા ભાઈઓને મદદ નહિ કરીએ તો એમનું કાર્ય સફળ થવાનું નથી, અને તેટલા માટે આપણે કંઈ મ્યુનિસિપાલિટીમાં જઈને કે કાઉન્સિલોમાં કે કોન્ફરન્સોમાં જઈને લાંબાલાંબા હાથ કરીને ભાષણો આપવાની જરૂર નથી. એવું મહાફં કહેવું છે જ નહિં. પરંતુ એક તો આપણે એ સઘળી બાબતો બરોબર સમજવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. મ્યુનિસિપલ ગવર્નમેન્ટ એટલે શું ? તેનો વહીવટ કેમ ચાલે છે, કોંગ્રેસ એટલે શું, આપણા દેશના મહાન પુરુષોએ અત્યાર સુધી શું શું કર્યું છે, આપણા દેશનો રાજ્યવહિવટ કેવો છે, ડીમોક્રસી, ઑટોક્રસી, ખ્યુરોક્રસી, હોમરૂલ એ શબ્દો એટલે શું, એ બરોબર સમજીને, આપણે પુરુષોને બતાવવું જોઈએ કે તેમના કાર્યમાં અમે પણ રસ લઈએ છીએ. અને તેમને ધીરજ દઈને કામમાં ઉશ્કેરવા અને મદદ કરવી તે કેવી રીતે ? દૃષ્ટાન્તતરીકે સ્વદેશીનો વિષય લઈએ. શ્રીઓને હસ્તક એટલો વહેવાર ચાલે છે કે જો આપણે દૈન પ્રતિજ્ઞા લઈશું તો ઘણી વસ્તુઓ આપણાં ઘરોમાં દેશી વપરાતી થશે. ખાસ કરીને શ્રીઓનાં કપડાં, લીવર્પુલ, મેન્ચેસ્ટર, ક્રાન્સ, ઑસ્ટ્રીઆ વિગેરે ભાગમાંથી આવતાં કપડાંને

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૩૭

લીધે આપણા લાખો વણકરો ભૂખે મરતા થયા છે, એ વાતની કોઈથી ના કહી શકાશે નહિ. હવે આપણે જો થોડો વખત હાલ ચાલતી ફૂલફટાક ફેશનોને પડતી મૂકીશું, અને અંહી બનતાં જ રેશમી, સુતરાઉ, કસળી સાડીઓ, કળબ, ચોળીઓ પહેરીશું, લેસ, લટકણીઆં, ખૂટ મોજાં મૂકીને, આપણો સાદો સુંદર પોષાક પહેરીશું તો ઘણો ફાયદો થશે. એક તો આપણી શોભા વધશે. કારણ કે આપણી સ્ત્રીઓનો પોષાક ઘણો જ મનોહર છે, તેમાં પારકાનું અનુકરણ કરવા જેવું કંઈ છેજ નહિ. ખીનું એમ કર્યાથી આપણા દેશના લાખો વેપારીઓ, મજૂરોને આશ્રય આપી શકીશું, અને ત્રીનું પુરુષોનો દેશસેવાનો માર્ગ સરળ કરી આપીશું. ચોથું આપણી એકનિષ્ઠાવાળી દેશભક્તિ જોવાથી આડોશી પાડોશી તે પ્રમાણે કરશે. અને સહુથી વધારે મહત્વનું આપણાં બાળકોનાં કુમળાં મગજ ઉપર દેશભક્તિ, દેશને માટે પ્રેમ એ ભાવ સચોટ ઉત્પન્ન થશે, અને આગળ ઉપર એ ભાવની વૃદ્ધિ થઈને ખરા દેશહિતેચ્છુ સ્ત્રી પુરુષોનો સમૂહ વધશે.

તેજ પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલિટીના કાર્યમાં આપણે રસ લેતાં થઈશું તો શહેરની સ્વચ્છતા, બાળકોની પ્રાથમિક કેળવણી, સ્ત્રીઓનાં દવાખાનાં, વિગેરેની જરૂરીઆતો, ખોડ ખાંપણો ખરોખર સમજીને પુરુષોને કહી શકીશું અને તે પ્રમાણે પછી સુધારા કરવાના પ્રયત્ન થશે.

સાંસારિક રીતરીવાજોમાં પણ તેજ પ્રમાણે છે, અત્યારે તો આપણે ઘણે ભાગે સાંભળીએ છીએ કે પુરૂષો સામાજિક સુધારણામાં આપણો દોષ કહાડે છે, અને ઘણે ભાગે તે ખરો છે. જો આપણે એમ નિશ્ચય કરીશું કે છોકરીઓને સોળ વર્ષ પહેલાં પરણાવવી નથી તો મગદુર છે કે પુરુષો તે પહેલાં પરણાવવાને આગ્રહ કરશે? લગ્ન મરણના નકામા ખર્ચ માટે જો આપણે જ જીવ પકડીશું કે, ના, અમુક ખર્ચ તો નથી જ કરવો, જૂઠા

૧૩૮

સ્રીઓને સન્દેશ.

હાવા માટે, ફીને વળી રહેવા ખાતર ખરા પરસેવાનો પૈસો, ન્યાતવરામાં ઉરાડી નાંખવાની જે આપણે ના કહીશું તો શું ત્હમે ધારો છો કે પુરુષો કરજનો બોલે જન્મારા સુધી ઝીલવાને માટે એવાં ખર્ચ ઉપાડશે ?

છોકરી દશ અગીઆર વર્ષની થઈ કે નિશાળેથી ઉઠાડી લઈએ છીએ. કેમકે આપણને કામની આપદા પડે છે, અથવા ન્યાતનાં બેરાં આપણી મશ્કરી કરે છે. જે આપણે સમજીશું કે છોકરીઓને ભણાવવામાં જ એની હિંદગીનું હિત સમાવેલું છે તો માત્ર આપણને ઘડી આરામ મળે, કે દેવ દર્શને, રોવા કૂટવા જવા માટે ભટકી શકાય તે ખાતર એના જીવનનું હિત ખરાબ નહિ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું. આ પ્રમાણે સ્ત્રીકેળવણીની પ્રગતિ કરીશું.

રોવા કૂટવાનો, ફટાણાં ગાવાનો ઘણો જ શરમ ભરેલો જંગલી રીવાજ છે તે જે આપણે પોતે જ એકઠાં થઈને કહાડી નાંખીશું તો તેમ કરવામાં પુરુષો આડે આવવાના નથી.

આ પ્રમાણે દરેક સામાજિક સુધારણાના પ્રશ્નનું નિરાકરણ લાવવામાં આપણે સહાયભૂત થઈ શકીશું.

આપણે એકનિષ્ઠાવાળાં, દૃઢ આગ્રહવાળાં, અને ધૈર્યવાન થઈશું તો હરેક રીતે પુરુષોને મદદ કરી શકીશું. આપણાં ઘર ઉપર, બાલકો ઉપર કાંઈ આફતો આવે તે વખતે ‘હિસ્ટેરિકલ’ ન થઈ જતાં સમયસૂચકતા વાપરીને યોગ્ય ઉપાયો લેતાં થઈશું તો પુરુષોને આપણામાં વિશ્વાસ બેસશે અને આપણી ગએલી પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવી શકીશું. અત્યાર સુધી પુરુષોએ એકલે હાથે પ્રયત્ન કર્યા છે. આપણે જોઈએ છીએ કે ક્યાં સુધી એ લોકોનો પ્રયાસ સફળ થયો છે. જે આપણી સહાનુભૂતિ, સહાય આપીશું, તો તેમનામાં હજાર ગણું બળ વધશે, અને જે કાર્ય

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૩૯

આ અર્ધ સૈકાથી નથી થયું તે પાંચ વર્ષની અંદર કરી શકાશે. આપણામાં બહુઈ શક્તિ કેટલી છે તે તો બધાં બાણો જ છે. જગતમાં વ્યાપી રહેલી શક્તિને સ્ત્રીસ્વરૂપ આપવામાં આવે છે. મહાન પરમાત્માને પણ વધારે શક્તિમાન બતાવવા માટે જગજગનની એમ કહેવામાં આવે છે. તો આપણે તો ખરેખરી જનની જ છીએ તો આપણે સંશય લાવવાનું કારણ નથી.

આ ઉપરથી આપણને જણાશે કે આ બદલાયલા જમાનામાં આપણાં કર્તવ્ય શાં છે. સારી સંતતી ઉત્પન્ન કરવી, તેમને યોગ્ય કેળવણી આપવી, અને ઉત્તમ ગૃહ બનાવવાં. આમાં ત્રણે પ્રકારની સેવા આવી ગઈ. બાળક પ્રત્યેની, પતિ પ્રત્યેની અને જનસમાજ પ્રત્યેની. આપણો કર્તવ્યપ્રદેશ, દૃષ્ટિબિન્દુ વિશાળ કરવાનાં છે. સારી ગૃહિણી એટલે ઉત્તમ નાગરિક એ ઉદ્દેશ રાખવાનો છે. જે આપણે આપણાં પોતાનાં ઘર અને તેની આસપાસની જગ્યા સાફ રાખીશું, પાડોશી પાસે રખાવીશું તો મ્યુનિસિપાલિટીનું કામ ઘણું ઓછું થશે.

શહેરી તરીકે આપણે કેળવણીના પ્રચારમાં, સુધારામાં સારી રીતે ભાગ લઈ શકીએ. નિશાળોનાં શિક્ષકો સાથે Co-operation કરીને આપણાં પોતાનાં બાળકોની કેળવણીમાં તેમજ બીજાં બાળકોની કેળવણીમાં સુધારો વધારો કરી શકીએ. વળી આપણા દેશમાં તો મ્યુનિસિપાલિટીના હક્ક સ્ત્રીઓને છે, તો તેનો પણ આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. જે માણસ આપણા Grievance-આપણી જરૂરીઆતો સાંભળે તેવા માણસને મ્યુનિસિપાલિટીમાં દાખલ કરી શકીએ.

બાળકોની સુધારણાના દરેક પ્રયાસમાં સારી રીતે ભાગ લઈએ. છોકરાઓની રમત ગમતોનાં, કસરતનાં સાધનો પુરુષો પૂરાં પાડે છે. પરંતુ છોકરીઓની કસરત, રમત ગમત તરફ કોઈ

૧૪૦

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

નજર જ નથી કરતું. તો તે પ્રશ્ન આપણે હાથમાં લઈ શકીએ. સ્ત્રીઓના ઉદ્યોગોની દેખરેખ કરી તેમાં સુધારો કરી શકીએ.

આપણે જોઈએ છીએ કે ઘણા ઉદ્યોગો માટે સ્ત્રીઓ લાયક છે. તેઓનું કામ સ્વચ્છ હોય છે, ભડંસા લાયક હોય છે, અને તેની સાથે મજૂરીમાં સસ્તું પડે છે. તે છતાં તેમને ઉદ્યમ જોઈએ તે વખતે મળતા નથી, અને જો ઉદ્યમ મળે છે તો કરેલી વસ્તુઓ વેચવાની મુશીબત પડે છે. આ કામ સ્ત્રીઓની કલબોએ ઉપાડી લેવું જોઈએ. હવે આપણી કલબો માત્ર રમત ગમતનું કે ભાષણો કરવાનું સ્થળ કરી મૂકવાનો અવકાશ નથી. ગામેગામની સમાજોએ એક અમુક ચોક્કસ પદ્ધતિથી કામ કરવું જોઈએ. અને તેને પરિણામે જગ્યા, પદ્ધતિ, અને ન્યાત જાત, ધર્મનો લેદ દૂર થવો જોઈએ. આપણે એક પ્રજાના હિત માટે કાર્ય કરીએ છીએ એવી ભાવના રાખવી જોઈએ.

અનીતિમય જીવન ગાળતી સ્ત્રીઓના જીવન સુધારવા પ્રયાસ કરી શકીએ. કુટુંબજીવનમાં દુઃખી થતી સ્ત્રીઓ, વિધવાઓના જીવનમાર્ગમાં પ્રકાશ રેડી શકીએ.

દારૂનું વ્યસન આપણા લોકોમાં ઘણું વધી ગયું છે. તેથી શારીરિક નુકશાન થાય છે અને પૈસાની ખુવારી થાય છે. કુટુંબોનાં કુટુંબોનો સંહાર વળી જાય છે. તો તે ખેડોનો પ્રયત્ન કરીને પોતાના ઘણીને, ભાઈને, છોકરાઓને તે બદીમાંથી દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરીશું તો એ ઘણું ભાગે ઓછું થશે.

વળી આપણે અહીંયાં નર્સો, દાયણો, સ્ત્રીશિક્ષકોની કેટલી બધી ખોટ છે તે તો સહુ જાણે છે. અમેરિકા ને ઇંગ્લંડમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં છોકરા અને છોકરીઓ બન્ને માટે સ્ત્રીશિક્ષકો જ હોય છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં એકંદર ૧૯૨૮૫, શિક્ષકો અને પ્રોફેસરો છે તેમાંથી ૪૮૪,૧૧૫ એટલી સ્ત્રીઓ છે એટલે પુરુષ

નવા વર્ષના એ બોલ.

૧૪૧

કરતાં ત્રણ ગણી સ્ત્રીઓ શિક્ષકનું કામ કરે છે. તેમાંની ઘણી મોટે દરજ્જે પહોંચેલી પણ હોય છે. શિક્ષાગોની શાળાઓની સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સ્ત્રી છે અને તેને ૭૨૦૦ રૂ. નો વાર્ષિક પગાર છે. સ્ત્રીઓ ઘણું ઉમદા કામ કરે છે એમ ત્યાં માલુમ પડ્યું છે. સ્ત્રીઓના ધીમા માયાળુ સ્વભાવને લીધે પ્રાથમિક શિક્ષણમાં કેટલોક લાભ થાય છે. આપણે અહીં જોઈએ છીએ કે આપણી ન્હાની છોકરીઓને નિશાળ એ એક આનંદનું સ્થળ લાગે છે અને છોકરાઓને મન એક ભારે કેદખાનું લાગે છે. તેનું કારણ એટલું જ કે છોકરીઓની નિશાળમાં સ્નેહ, દયા અને કોમળતા છે, કારણ કે ત્યાં સ્ત્રીશિક્ષકો ઘણે ભાગે હોય છે. અને છોકરાઓની નિશાળમાં કઠોરતા, દુષ્ટતા, અને સોટીના અવાજ છે. તેનું કારણ કે ત્યાં નિષ્ઠુર પુરૂષો છે. આટલા માટે જ સ્ત્રીશિક્ષકોની જરૂર છે. જ્યાં સુધી સારા કુટુંબની સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે કેળવણી નહિ ત્યાં સુધી ઈષ્ટ પરિણામ આવશે નહિ. નોકરી કરવી એ હીણપત છે એમ જ્યાં સુધી આપણે માનીશું ત્યાં સુધી આપણાં છોકરાંને સારી કેળવણી મળી શકવાની નથી એ નિશ્ચય છે. પશ્ચિમના દેશોમાં છોકરીઓ મોટી ઉંમર સુધી અને કદાચ જીવનપર્યંત કુંવારી રહે છે તેથી એક તો તેમના પેટના પોષણ માટે તેમજ કાંઈક ઉદ્યમ મેળવવાની ખાતર તેઓ શિક્ષકો થાય છે. અહીં કુંવારિકાની સંસ્થા નથી. પરંતુ વિધવાઓ છે તે આપણી મોટી Asset છે, પણ તેનો જરા ઉપયોગ થતો નથી. માત્ર ધર્મધ્યાનમાં, ન્હાવા ધોવામાં અને પૂજાપાઠ કરવામાં, સગાં સંબંધીઓનાં ઓશીઆળાં રહીને તેમની ગાળો, અપમાન સહન કરીને કેવળ નિરર્થક જીવન પૂરાં કરે છે. તેને બદલે એ લોકો શિક્ષકો, નર્સો, દાક્તરો, દાયણો થાય તો દેશમાં Parasites ને બદલે ઉપયોગી અંગ થઈ શકે, અને મહાન દેશસેવા બજાવી શકે. સારા કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પહેલ કહાડવી જોઈએ. ઇંગ્લંડમાં ફ્લૉરેન્સ નાઇટિંગેલ નર્સ થઈ તે પહેલાં નર્સો કાંઈ નહોતી થતી એમ નહતું, પણ

૧૪૨

સ્ત્રીઓને સન્દેશ.

તે અજ્ઞાન અને હલકી જાતની એટલે તેને લીધે કાયદાને ખદલે નુકશાન થતું. જ્યારથી મિસ નાઇટીંગેલ નર્સ થઈ ત્યારથી સારા કુટુંબની છોકરીઓએ નર્સ, અને મિડવાઈફનું કામ કરવા માંડ્યું અને વૈદક ખાતામાં તેને લીધે સુધારો થયો. આપણી વિધવાઓ, અને જે સ્ત્રીઓને બાળક ના હોય, ઘરની ઘણી ઉપાધી ના હોય તે લોકો આ પ્રમાણે દેશના ઉપયોગમાં આવી શકે, અને તેને લીધે ઘણો લાભ થવા સંભવ છે. અનેક પ્રકારનાં દરદોષી પીડાતી સ્ત્રીઓના આશીર્વાદ રૂપ થાય સુવાવડનાં સંકટ દૂર થઈ જાય અને સ્ત્રી બાલકના મરણપ્રમાણમાં ઘટાડો થાય.

આ પ્રમાણે આપણી દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ કરવાની જરૂર છે. અને આ પ્રકારનું કાર્ય સ્ત્રી મંડળો, અને સ્ત્રીસમાજ માર્ફત જ થઈ શકશે. માટે આવાં મંડળનાં નેતાઓએ તેમજ મેમ્બરો-એ આગસ કહાડી નાખીને નવા યુગમાં નવાં કર્તવ્ય હાથ ધરવાની આવશ્યકતા છે.

પ્રથમ જ્યારે આવાં કાર્ય હાથમાં લેવાશે ત્યારે પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ તરફથી ઘણી જ વિરુદ્ધતા દેખાડવામાં આવશે એ તો ખરું જ. કારણ કે સહુને એમ લાગશે કે આમ તો ઘરખાર, છોકરાં છેલ્યાં છોડીને સ્ત્રીઓ કામ કરશે તો ઘર વંડશે, ખેરાં છુછલાં થઈ જશે અને છેવટ આપણો સંસાર વિક્કરશે. પરંતુ હિમત અને હડાપણથી કામ કરોશું તો એવી ધાસ્તી નકામી જશે. અમેરિકામાં જ્યારે એવી ખેરાંની કલબો શરૂ થઈ ત્યારે પણ તેવી જ ખીક હતી. પણ પાછળથી એ જ વિરોધી મતના લોકોને લાગે છે કે કેળવણી, શહેરનું આરોગ્ય, વિગેરે બાબતોમાં અમેરિકા આગળ વધ્યો છે તે ઘણું ભાગે ત્યાંની સ્ત્રીઓની કલબોને લીધે છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓની કલબોમાં સાહિત્ય અને સાક્ષરોનો ચર્ચા નથી થતી. જે રસ્તેથી એ લોકોને આવવું પડે તે રસ્તામાં કાદવ કીચડના ઢગલા હોય, તેના તરફ તેમનું લક્ષ પહેલું ખેંચવાનું છે. કલબો

નવા વર્ષના બે બોલ.

૧૪૩

કહાડીને તરત તેમને લાગ્યું કે ગૃહવ્યવસ્થા અને ઘરની બાબતની બીજી સઘળી બાબતોમાં એકત્ર થઈને પ્રવીણતા સ્ત્રીજાતિથી વધારે મેળવી શકાશે. અને ઘરમાં રહીને તેમજ બહાર જઈને તે જ કામ આપણે હાથ ધરવાનું છે. જ્યાં સ્વચ્છતા, સુંદરતા અને સમતા છે ત્યાં જ ખરેખરી કલાનો વાસ છે. જો ઘરની અંદર સુઘડતા રાખતાં આવડતું હશે તો જ રમવાની જમીનો ને બાગ સ્વચ્છ રખાશે. ઘર, છોકરાં, પોતાનાં અને પારકાં તેમની માવજત કેવી રીતે કરવી, તેમની ઉન્નતિ કેવી રીતે કરવી એજ કલબનો ઉદ્દેશ રાખેલો છે. અને એ કલબોના વ્યવસ્થિત ધોરણોને પરિણામે જ હજારો શહેરો, ગામડાં, અને ઝુંપડાંમાં આનંદ અને રસિકતા ઉદ્ભવી છે. સારી હવા અને અજવાસવાળા શાળાનાં મકાનો તેમના જ પ્રયાસથી થયાં છે. ફરવાના બગીચા અને સ્વચ્છ રસ્તાઓની સંખ્યા પણ વધી છે. ગરીબ માંદાં માણસોની માવજત રાખવાને, આરોગ્ય રક્ષણના નિયમો શીખવવાને ગામે ગામ નર્સો ફરે છે; માણસો અને ઢોરને પીવાને સ્વચ્છ પાણીના હવાડા, હોજ વિગેરેનો ખંદોબસ્ત થયો છે. રજામાં શિક્ષણ લેવાની નિશાળો, કસરતશાળાઓ, બાળક ગુન્હેગારને માટે અદાલતો, સ્વચ્છ બજારો, સાર્વજનિક લાઈબ્રેરીઓ, હજારો ટ્રેવેલીંગ (ફરતી) લાઈબ્રેરીઓ, રોગના મૂળ કહાડવાના પ્રયત્નો, આ પ્રમાણે અમેરિકન લોકની સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિમાં દરેકમાં સ્ત્રીઓનો હાથ છે.

આ પ્રમાણે આપણી દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ કરવાથી આપણે સ્ત્રીત્વ ખોદશું, એ તો તદ્દન ખોટી જ બીક છે.

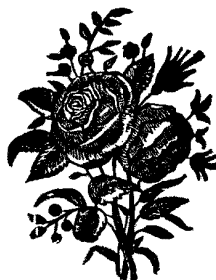
આપણો કર્તવ્યપ્રદેશ વધશે તેથી આપણા પુરુષોની લાગણી વધશે, આપણી પ્રજા સુધરશે એ નક્કી છે.

ઉત્તમમાં ઉત્તમ કેળવાયેલી અને ઉદ્યોગી સ્ત્રીની અંતરની ઇચ્છા તો એજ હોય છે કે માત્ર પોતાના બાળકોના ઘરનું

૧૪૪

શ્રીઓને સન્દેશ.

ઘાતાવરણ અને પરિસ્થિતિ સારી કરવી, એટલું જ નહિ, પરંતુ જે બાળકોના સમાગમમાં તેઓ આવે તેની સ્થિતિ સુધારવી. એ જ આ જમાનાની શુભ પ્રગતિ છે. માતૃત્વની ભાવના વિશાળ કરવી એ જ આપણો ઉદ્દેશ છે, અને એ ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ કરવા માટે આપણે અડગ પ્રયાસ કરવો પડશે, અને મહાન વ્રત આદરવાં પડશે. એવાં વ્રત લઈને તેને ચાર પાડવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાનો અત્યારે પ્રસંગ છે. ઈશ્વર આપણા કાર્યમાં સહાય હોજો એ પ્રાર્થના છે. તથાસ્તુ.

ભારતની દેવીઓને આમંત્રણ.

૧૪૫

ભાગ બીજો.

ભારતની દેવીઓને આમંત્રણ.

લખનાર:—શ્રીયુત્ મૂલશ્ચ દુલભશ્ચ વેદ.

મારી બહાલી બહેનો ! મારી ભારતભૂમિની પરમ આશા-
ઓ ! ભારતના દેવોએ સંસારના મંદિરમાં સ્ત્રીશક્તિની પ્રતિષ્ઠા
કરી છે. આજે ભારતની પુત્રીઓ નવા વ્રતનાં મંગળાચરણ કરે
છે. શ્રી ગણેશને પાટે બેસાડતાં આપણે તેની બંને પત્નીઓને
આમંત્રણ કરીએ. દેવ પધારે ત્યાં દેવીઓ ન હોય તો પ્રભુની
ધારણા અધુરી રહે. દેવીઓને કુટુંબાગે. દેવીઓ ત્યાં ન પધારે.
શુદ્ધિ માતા ! અન્તર્પટના મળ ધોનારી દેવી ! બુદ્ધિ માતા !
અન્તર્યક્ષુઓમાં ચૈતન્ય આપનાર જ્યોતિ ! ચાતુર્માસના ગણપતિ-
ઉત્સવમાં અમે અમારા હૃદયમંદિરોમાં તમારી સ્થાપના પ્રથમ
કરીએ છીએ. પ્રભો ! અમારી શુદ્ધિ બુદ્ધિને મંગળ માતાઓ
અમૃતથી પોષો !

સ્ત્રી શક્તિનાં તો છે સેવાનાં સનાતન વ્રત. બહેનો ! ભારત
વર્ષની પતીતપાવની માતા તમને સેવાધર્મ માટે ફરી તેડે છે.
સેવા જ કરવા તત્પર થજો, મેવા માટે નહિ. કીર્તિની પ્રીતિ
રાખતા ના; ધનનો લોભ રાખતા ના; મલિન વાસનાઓ મુકીને
આવજો; કલ્યાણવાસના સતેજ કરી પધારજો; નાના રંગના
રાગ ત્યાગી પધારજો; દ્રષ્ટિમાંથી વિકાર છોડી પધારજો; સર્વ
પર પોતા સમી પ્રીતિ રાખજો; કોઈ ધર્મનાં વિરોધી ન થતાં,
કો ધર્મમાં બદ્ધ ન થતાં. સંસાર વિલાસનું સ્થાન નથી, સંસાર

૧૪૬

શ્રીઓને સન્દેશ.

ધર્મક્ષેત્ર છે—કર્તવ્યભૂમિકા છે. કામ કરવા પધારજો. દુનિયા ઠરે છે, ત્રાસે છે, મરે છે તેની દયા જાણતાં પધારજો; પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખી પધારજો; હૃદયને વિશુદ્ધ બનાવી પધારજો. સેવા કરવા—મનમાની સેવા કરવા—ખદલા બિનાની સેવા કરવા પધારજો—પધારજો.

સેવા કરવી એ તો શ્રીઓનો જ અધિકાર છે. પુરુષોનાં પરાક્રમ પુરુષાર્થમાં છે. શ્રીઓનાં કર્તવ્ય સેવામાં છે. શ્રીઓ તપસ્વિની છે—દયાની દેવીઓ છે—ક્ષમાની મૂર્તિઓ છે. ખડેનો! તમારી દયાને વિકસાવો.

મંગળમૂર્તિ સૌભાગ્ય દેવીઓ! તમારો ચુડો શ્રીનાથ અમર રાખો! તમારાં હૃદય વિશુદ્ધ બનો, ગૃહદેવીઓ તમારા ઘરમાં આનંદ વધારજો. પતિપત્ની એક અન્થિએ સંધાયાં છે, અમર અન્થિએ સંધાવ. દેવિ! પતિને જાગ્રત કરજો; પતિજીવન જાગ્રત રાખજો; પતિની સ્મૃદ્ધિનો સદુપયોગ કરજો; પતિની વાસનાને પુનિત કરજો, ગૃહિણી! પતિના મંદિરની તું કારભારી છે. તારો કારભાર દીપાવજો. ગૃહઆંગણું શુદ્ધ રાખે તેમ હૃદયઆંગણું શુદ્ધ રાખજો. સ્મિત કરતી ઉઠજો; સ્મિત કરતી બોલજો; સ્મિત કરતી દેજો; સ્મિત કરતી શીખજો અને શીખવજો. સચ્ચિદાનંદ તારાં સ્મિત અખંડ રાખો. ગૃહિણી! આજે પત્નિ કાલે માતા થશે. વિશ્વની ધાત્રી—પરમ શક્તિ—જગતની માતા માતાઓને મંગળ આશિષ આપે છે. માતા! પુત્ર પુત્રી પર સરખો સ્નેહ રાખજો, એકને જ્ઞાન આપે છે તેમ બીજાને પણ આપજો. પુત્ર માટે સારો વહુ જોઈએ તો પુત્રી માટે સારો વર શોધજો. ઘરમાં વહુ સાસરીયાં ઉભાજો! પરધરનો પરોણો જમાઈ પુત્રીને સંસાર-સાગર તરાવે. પુત્રીને જેમ લડાવે છે તેમ વહુને લડાવજો. સાસુ ન થતી, માતા થજો. પતિ ખહારથી આવે, ઘર સ્વર્ગ ભાસે; પતિ હારી જાય કે નવી પ્રેરણા પામે, પતિનો દુઃખભાર હલકો

ભારતની દેવીઓને આમંત્રણ.

૧૪૭

કરે, પતિની સમૃદ્ધિ દીપાવે; પતિના કામમાં, કુટુંબસેવામાં, દેશસેવામાં, વિશ્વસેવામાં જોડાય-આનું નામ ધર્મપત્નિ, આનું નામ સેવા ! સૌભાગ્યવતી ! આટલું કામ કરશે તો તારૂં ઘર પુણ્યધામ છે, તારાં લલાટકુમકુમ અમર રહો.

સૌભાગ્યની ઝાંખી જ કરેલી, સંસારના દિવ્ય સ્વપ્નામાંથી બહિર્મુખ થયેલી વિધવાઓ ! તપ કરવા તત્પર થયેલી અનાથ બાળાઓ ! મરકી દુકાળના દુઃખમાં એકાકી થયેલીઓ ! જીવન સફળતા સમજો. તમારામાં તપ છે, તમારામાં ક્ષમા છે, વિદ્યા નથી. પુત્ર જેટલું પુત્રીને કોણ લાણાવે છે ? અરે પુરૂષો ! વિચાર કરો : પુત્રીને કમાવું નથી, પણ સંસારસાગર તો તરવો છે. અરે માતા ! સંસારસાગર તરવાનું નાવ તું દીકરીને નહિ આપે ? સંસારે વગર જોયે, વગર તપાસે આપેલું સૌભાગ્ય ઉડી જાય ને બાળિકા દુઃખ દરિયામાં ડુબી જાય, યૌવન પહેલાં વૈધવ્ય પામે-વિકાસ પહેલાં ક્ષય થાય-ભરતી પહેલાં મન્યન શરૂ થાય-બુદ્ધિના વિકાસ પહેલાં વાઙ્માન થાય-પગ આવ્યાં પહેલાં દોડવા દેવાય-તરવા શીખ્યાં પહેલાં સમુદ્રમાં નંખાય; આવી આવી બાણશય્યા પર પુત્રીઓને સુવાડનાર નકોર પુરૂષો ! તમારી નકોરતા ક્યારે ત્યજશે ? દેવોનું અર્ચન કરો છો અને નિઃશ્વાસતી દેવીઓની ગણત્રી પણ કરતા નથી-તો ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય વિગેરે અર્પી પુજા તે ક્યાંથી કરશે ? આંગણે દેવો શેનાં રમે ? પિતાઓ ! માતાઓ ! દીકરીઓનાં હૃદયરક્ત વહે છે, અંજલિ ભરી પ્રાયશ્ચિત લ્યો. રૂદનમાંથી સ્મિત વિકસાવો, ડુબતાં તારો, પાપીને ઉગારો, બાળકોને પાંખ આપો. પ્રભુએ આપેલું જીવન પામરતા માટે નથી, સુંદરતા વિકસાવો. જીવન બિલાસ માટે નથી, કર્તવ્ય-ગીતા શીખવો. વિધવા ! વિધવા ! અનાથ થયેલી વિધવા ! તું પ્રભુમય જીવન કાં ન ગાળે ? પ્રભુમય જીવનમાં સનાથ કેમ ન બને ?

૧૪૮

શ્રીઓને સન્દેશ

“ વરીએ તો વિકૃલ વર વરીએ,
વરીએ તો સામળીઓ વરીએ.

સંસારીનું સુખ કાચું, ઝાંઝવાના નીર જેવું;
તેને તુચ્છ કરીએ રે.

સંસારીનું સુખ કાચું, પરણીને રંડાવું પાછું;
તેને ઘેર શીઠ જઈએ રે.

પરણું તો પ્રીતમ ખ્યારો, અખંડ સૌભાગ્ય મારો;
રાંડવાનો ભય ટાળ્યો રે.

મીરાંબાઈ બલિહારી, આશા એક મને તારી;
હવે હું તો બડભાગી રે.

મોહન તારા મુખડાની માયા લાગી રે. ”

એમ ગાતી ગાતી મીરાંએ જીવન પ્રભુમય કર્યું. સંસારનાં દુઃખ વિસરીને સંસારમાં બ્રષ્ટ ગણાયેલી એ સંસારમાં સ્વર્ગનાં દ્વાર ઉઘડાવનારી ભક્તિ રેલી. વિધવાઓ ! મીરાંબાઈને ગુરૂ કરી પ્રભુમય જીવનમાં સનાથ બનો. એકલી તે પ્રભુની દીકરી બનો. પ્રભુની દીકરી અને સંસારની માતા. સંસાર દુઃખી છે, દુઃખ ભુલી દુનીઆનાં દુઃખ દૂર કરો. મીરાંબાઈએ દીક્ષા લીધી તેમ— “હા ! સૌ વિધવા ધર્મ દીક્ષા લે તો મારા દેશમાં સાધ્વીઓનાં વન વાધે; સરસ્વતી, ધન્વન્તરી ને પ્રભુનાં મંદિરો” —સ્થપાય. વિધવાઓ સંસારની માતાઓ બને; અનાથને આશરો આપે; દુઃખીનાં દુઃખ કાપે; ખંધનમાંથી મોક્ષ અપાવે; સંસારમાં તપ કરતી જોગણ સમી સંસારમાં માતાનું, ગુરૂનું, વૈદ્યનું, ઉદ્ધારનારનું અને પાવન કરનારનું કામ કરે; સંસારચાત્રાને સફળ કરે; આ પ્રભુનાં વ્રત આપવા, શીખવવા, બોધવા, પ્રેરવા, દુઃખમય જીવનને કર્તવ્યમય બનાવવા, સ્વાર્થનાં રૂઢન ભુલી પરમાર્થના હાસ્ય પમરાવવા પધારો, પધારો. અનાથ અબળાઓ પ્રભુવ્રતમાં સનાથ થઈ પધારો. ભારતમાતા તમને તેડે છે.

ભારતની દેવીઓને આમંત્રણ.

૧૪૯

સેવા કેમ કરશો ? સેવા કરતાં શીખી સેવા કરજો, બાલિકાઓને લાણાવજો. કૌમારીઓનાં હૃદય વિકસાવી કૌમાર-વ્રતની દીક્ષા પણ આપજો; સંવનંજનના જ સ્નેહલગ્ન કરાવજો. દિવ્ય વેલીને દિવ્ય વૃક્ષનો જ સંયોગ કરાવજો. હૃદયરસનો વિકાસ થાય તેવાં સાધન સ્થાપજો; ધર્મમય જીવન બનાવજો; પતિઓ, પિતાઓ, માતાઓ, સાસુઓ, પુત્રો, પુત્રીઓ-સર્વને ધર્મ શીખવજો, દુઃખીને સુખી કરજો ને પડતાંને પકડજો. માંદાની માવજત કરજો ને રીબાટાંને આશ્વાસન આપજો. ભુખ્યાંને ભોજન ને પામરને જ્ઞાન દેજો. પશ્ચાતાપ કરનારને ક્ષમા દેજો; પાપીને તારજો ને પતિતને ઉદ્ધારજો; અનાથને અને વિધવાને આશ્રય આપી, જ્ઞાન આપી, શક્તિ આપી, સંસારમઠના સાધુ સાધ્વીઓ બનાવજો. નીતિની અને ધર્મની ધારાઓ ચલાવજો; જ્ઞાનીને રસ શીખવજો; રસિકને જ્ઞાની કરજો; સંન્યાસીઓને સંસારમાં અલખ જગાવવા તેડજો. શ્રીમંતોને દાનવિધિ શીખવજો; સંસારીનાં હૃદય સંન્યાસી બનાવજો. જડવાદને દૂર કરજો; જ્ઞાની ગરીબોને લક્ષ્મીનો યોગ કરાવજો; તમસ્ ઉડાવી કર્તવ્યભૂમિકાપર થનથન નૃત્ય કરાવજો, દ્રષ્ટિ સાત્વિક કરજો; સંસારમાં સમૃદ્ધિ વેરજો; પ્રત્યેક ગૃહને પ્રભુમંદિર બનાવજો. અસ્તુ.

૧૫૦

શ્રીઓને સન્દેશ.

ખડેનોને અક્ષર પસલી.

લખનાર:—શ્રીયુત્ મૂલજી હુલલજી વેદ.

સુંદર ખડેનો ! પવિત્ર મૈયાઓ ! ભરતભૂમિની મંગળ
આશાઓ ! જય જગદંબે !

તમારાં મંગળ કાર્ય-તમારી સેવાઓની દીક્ષાઓને આજે
એક વર્ષ પૂરું થયું. જગજ્જનની પરમ કલ્યાણીની માતાની
પરમ પ્રસાદીએ તમારાં હૈયાનાં બીજમાં અમૃતની પ્રસાદી છાંટી.
તમારા આત્મબાગમાં પરમવાસના અંકુર ફૂટ્યાં, ને સંસારક્ષેત્રમાં
મીઠી સુગંધીનો ખહાર કંઈ અંશે સ્ફૂર્યો. આનંદ થયો ખડેનો !
જય જગદંબે !

ખડેનો ! મંગલ માતા જગદંબાની પવિત્ર મૂર્તિ એક છે,
અદ્વિતીય છે. માતાજી, સકલ સૃષ્ટિનાં હૃદય છે. દેવી, અન્તર-
યાત્રી જ્યોતિ છે; પુત્રના-પુત્રીના પ્રાણ છે. તે જ્યોતિ અન્તર
છે, ખહાર છે; દૂર છે, પાસે છે; આણુ છે, મહાન છે. અજર છે,
અમૃત છે, સર્વનું મૂલ છે, સર્વનો સ્તમ્ભ છે.

ઉંચા ઉંચા આકાશના શિખરની પાર, આવે આવે દરિયા-
ની અદૃશ્ય સીમની પાર તે પવિત્ર જ્યોતિ જાગે છે. તે જ્યોતિ
સર્વ વ્યાપક છે, અમર છે. ખડેનો ! તે જ આપણા આત્માનો
આરામ છે. આખી સૃષ્ટિ તે દેવીનું મંગલ મંદિર છે. ખડેનો !
આપણે સહુ તે એક માતાજીના મંદિરનાં જ બાળકાં હો ! તેજ
પરમ જ્યોતિ હૃદયનો આધાર છે. આપણું હૃદય તે જ જ્યોતિનું
મંગળ મંદિર છે. આપણા મંદિરમાં-સૃષ્ટિના મંદિરમાં તે જ્યોતિ

ખડેનોને અક્ષર પસલી.

૧૫૧

ખિરાજે છે. આપણું મૂલ, આપણું જીવન, આપણું મોક્ષ ધામ તે જ પવિત્ર જ્યોતિ છે.

સુંદર સ્વર્ગમાં જગતના કોલાહલ ને સુખદુઃખ ભર્યા સંસારમાં તે જ પવિત્ર જ્યોતિ જાગે છે, ને ફેફડતા ભયાનક અધોર નરકમાં એ તે જ પવિત્ર પતિતપાવની જ્યોતિનાં દર્શન થાય છે.

ખડેનો ! મહારી પવિત્ર મૈયાઓ ! સેવા સદનની સેવિકાઓ ! જીઓ ! જીઓ ! તે જ્યોતિનાં દર્શન તમને નથી થતાં ? જ્યાં જ્યાં નજર ઠરે ત્યાં તેનાં દર્શન તમને નથી થતાં ? ખડેનો ! તે દિવ્ય માતાની મીટ ઉઘડે છે કે સૂર્ય ચંદ્રની જ્યોતિઓ પ્રકાશે છે. માતાજી મંત્ર મેલે છે કે સૃષ્ટિનાં ચક્ર ચાલે છે. માતાજી તંત્ર તારે છે ને અનન્ત આકાશ નમી પડે છે. માતાજી શંખ સાહે છે ને સમુદ્રનાં નીર ડોલે છે. માતાજીની દિવ્ય વીણા વાગે છે, ને હિમાચળનાં હિમ ગળે છે. માતાજી દાનવિધિ માંડે છે ને પૃથ્વી અન્ન આપે છે. માતાજી ચક્ર ચીંધે છે ને અસુરો દેવો થાય છે. માતાજી મન્થન માંડે છે ને અમૃતનાં માંખણુ તરે છે. માતાજીની પરમ પ્રસાદી પીતો ખડેનો ! આપણો પ્રાણુ પમરે છે ! સુંદરીઓ ! તમારો પવિત્ર આત્મા સુંદર જ થાવ ! તમો તે પરમ જ્યોતિના અંશ છો.

ખડેનો ! મૈયાઓ ! તે જગજગનની અન્નપૂર્ણા પાસે ખડેનો ! આવો આપણે લિક્ષા યાચીયે. દીકરીઓ માતાજી પાસે જ માગે. ખડેનો સેવાનાં વ્રત લીધાં; શું માગશો ? જગતની પવિત્ર કલ્યાણુ-વાસનાઓની જ ખડેનો તો લિક્ષા માગશે. સેવિકાઓ તો જગત-સેવાની જ યાચના કરશે. ખડેનો ! ચાલો હું પણ તમારી જ સાથે લિક્ષુક થઈ પરમ માતા પાસે સાથે જ લિક્ષા-સ્તવન કરું.

૧૫૨

સ્રીઓને સન્દેશ.

જગ ભુખે મરે છે, દેવિ !
 અક્ષય પાત્ર આપશો ?
 જગ તૃષાતુર છે, અમ્મે !
 અમૃતના આરા દર્શાવશો ?
 જગ પડે છે, રડે છે, મરે છે, લવાનિ !
 આશાની પૂણિમા ઝળકાવશો ?
 જગ અંધારે ભૂલ્યું છે, ભમે છે, જ્યોતિ !
 જ્ઞાનાર્ક ગગને ચહડાવશો ?
 જગ શ્રદ્ધાળુ છે, વાટ જીવે છે,
 સત્ય યોધવા અવતરશો ?
 જગ લડી મરે છે, માતાજી !
 સન્ધિની અન્યિ સાંધશો ?
 જલધિ ડુબાવે છે, જગોદ્ધારિણી !
 નેહનૌકા થશો ?
 ગિરિ ચડવો કઠિન છે, સતિ !
 પવન પાવડી દેશો ?
 ચૌદ લોકનાં દર્શન નથી બીલાતાં, મા !
 દિવ્ય દુગો દેશો ?
 દીક્ષા લીધી છે, દાન નથી થતાં, મા !
 સારથી થશો ?
 ધર્મક્ષેત્રે ધુળું છું, રોમ હર્ષ થાય છે.
 ગીતા યોધશો જ્ઞાનમાતા ?
 સંતના અભિલાષ છે, સાધવિ !
 સિદ્ધિ મંત્ર શિખવશો !
 આપને દ્વારે ખડો છું, મંગળ માતા !
 અનુગ્રહ કરશો ?
 આદેશના આદર્શ યાચું છું,
 મંવતિ ! મિશ્રાન્દેહિ ।

ખેનોને અક્ષર પસલી.

૧૫૩

ખેનો ! મૈયાઓ ! પરમ માતા પાસે આ આપણું નિત્યનું સ્તવન, નિત્યની યાચના. આથી પરમ યાચના શું થાય ? ખેનો માનવીઓની રક્ષા તેજ માતાજીનું પૂજન. ચાલો ! ચાલો ! આપણે સંસારની સેવાઓ કરીયે. આપણે માતાજી પાસે યાચના કરી, હું તમારી પાસે યાચના કરું છું. ખેનો ! આજ આ મંગળ દિને તમારી પાસે માગું છું. તમો સંસારની દેવીઓ છો, માતા છો, માલિની છો, પરમ માતાજીની પવિત્ર જ્યોતિનાં અંશ છો.

આવશો, ખેનો ! તમારા રંક લાઈજેડે સંસારમાં જ અલખ જગાડ્યા, ખેનો ! એક વર્ષનાં મંગળ કીર્તનો પછી આજ સેવાસદનની મંગળ જયંતીએ હું તમોને અક્ષર પસલી આપું છું. ખેનો ! તમારી કુમકુમ અક્ષતની પવિત્ર પ્રસાદીનો અભિલાષી છું. અને હું સુંદરીઓ ! તમારી પાસે તે જ મંગળ યાચના કરું છું કે:—

તમો પરમજ્યોતિનાં અંશ છો, તે જ્યોતિ સરસ્વતીને અવતાર છે. સરસ્વતી દેવી વીણાધારી માતા સંસારમાં મૃત-સંજીવિની વિદ્યાના પાઠ પ્રેરે છે. તે જ્ઞાનની મૂર્તિ છે. ખેનો ! આ જ્ઞાન શીખો ! વિદ્યા માટે તપ તપો ને સરસ્વતીનાં મંદિરો સંસારમાં, ગૃહમંદિરમાં, દેવમંદિરમાં, કુટુંબનાં—અજ્ઞાન અંધકારમાં પડેલા, પૈસાના મદમાં ભૂલતા તથા દારિદ્ર્યથી પીડાતા ગરીબોનાં સ્થાનોમાં સ્થાપો.

ખેનો ! તમો પરમ જ્યોતિના અંશ છો ? તે પરમ જ્યોતિ પ્રભુલીલાની ખંસી છે. ખેનો ! તમારા સુંદર કંઠોમાંથી પ્રભુલીલાનાં સંગીતો નિકળો ! જે મધુર સંગીતોથી ગૃહ ગળવો છો તે મધુર સંગીતને દિવ્ય બનાવો. સંગીત પ્રભુનો અવતાર છે ને તેને લખ કરાવવું તે તો તમારો જ ધર્મ છે. ખેનો ! વીણા દ્યો, હારમોનીયમ દ્યો, ને તમારા ઘરમાં જ નહિ પણ દુઃખીનાં

૧૫૪

શ્રીઓને સન્દેશ.

ઘરોમાં, માંદાઓનાં ઔષધાલયોમાં, પામર વૃત્તિને દાખતા પરમ જ્યોતિનાં આશાભર્યાં ગાન કરતાં કરો.

ખડેનો ! તમે પરમ જ્યોતિનાં અંશ છો. પરમ જ્યોતિ પતિત પાવની ગંગાસ્વરૂપે સ્વર્ગમાંથી પતિતોને પાવન કરવા ઉતરે છે. શંકરના પવિત્ર મસ્તકને સ્પર્શી સંસારના મલીન પ્રદેશોમાં પવિત્ર જ્યોતિ પવિત્રમય પ્રયાણ કરે છે ને તેને આરે જે આવે, તેમાં સ્નાન કરે, તેનું પાન કરે તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. તમે, મૈયાઓ ! ગંગાજી જેવાં શુદ્ધ બનો ! પતિત સંસારને શુદ્ધ કરો. પતિત પાવની માતાઓ બનો ! ખડેનો સંસાર દુઃખી છે, પાપી છે. તેનાં દુઃખ દૂર કરો, પાપ ધોઈ નાખો ! આ સેવા કરવા સુંદર છો તેવાં શુદ્ધ બનો !

ખડેનો ! તમે તે જ્યોતિનાં જ અંશ છો :—તે જ્યોતિ માતા રૂપે ગૃહે ગૃહે અવતાર લે છે. ગૃહમાં માતાનું કામ કરો છો. માતા તે ધાત્રી—બાળકોનું પોષણ કરે. માતા તે સ્વાર્થત્યાગની પરમ મૂર્તિ, નિજ બાળકો માટે સર્વનું અર્પણ કરે. માતા એટલે ક્ષમાની દેવી, ક્ષમા જ આવે. માતાઓ ! ગૃહમંદિરમાં સેવા કરો છો તે જ સેવા સંસારમંદિરમાં કરો. સંસાર ભુખ્યો છે, બાળક માફક રહે છે. સંસાર માંદો છે, બાળકોના જેવા પોષણની તેને જરૂર છે. સંસાર ભૂલે છે, તમારા જેવી માતાઓની ક્ષમાનો અધિકારી છે. માતાઓ ! સંસારમંદિરની માતા, ધાત્રી ને ક્ષમા દેવી બનો !

ગૃહદેવીઓ ! સુંદરીઓ ! સુંદર છો, સુંદર શૃંગારમાં સજ્જ છો. સંસારને ગૃહને સુંદર બનાવવો તે તમારું પ્રથમ કામ. તમે ગૃહની માલિકી છો, ગૃહને બાગ બનાવો, દુઃખીનો દિલાશમ બનાવો. મંગળ કૃત્યોનાં વૃક્ષો, વેલડીઓ, પુષ્પો ઉગાવો, પમરાવો ને જે કાર્ય ગૃહ માટે કરો તે સંસાર માટે પણ કરો.

ખડેનોને અક્ષર પસલી.

૧૫૫

ભગિનીઓ ! આ કુમકુમ અક્ષતની હું આજે તમારી પાસે આશા રાખું છું. ખડેનો એટલે ભાઈની નિષ્કામ સહધર્મચારિણીઓ ! ખડેનો, આ સહધર્મચાર યાચું છું. ચાલો ! ચાલો મારી સાથે દીવાની દુનીયાના ક્ષેત્રમાં રહતી, રીખાતી, મરતી દુનીયાની ઈસ્પીતાલમાં, અઘોર નરકમાં ભુખે મરતા ભૂલ્યા પડતા જનોની પાસે ચાલો, ચાલો, સેવાસદનની સેવિકાઓ, અન્નપૂર્ણાના અક્ષય પાત્રની મંગળ પ્રસાદી ભરી ચાલો, ચાલો ! સેવાની દીક્ષા લ્યો. સંસારની સેવા આદરો, સંસારને સ્વર્ગ બનાવો. સંસારમાં નવ ઉપા જેવી નવી આશાની જાગૃતીનો રાસ જગાવો:—

આશાનાં નૂર ને શ્રદ્ધાનાં પૂરની

ઉપા જાગી, ઉપા જાગી;

જાગો, જાગો, ઝીલનારી હો ખડેન !

ઉપા જાગી ઉપા જાગી:—આશાનાં૦

આશાની ઉપાની ચેતન ચતુરા શી

ચમકતી અમકતી નવખીજ જાગી;

જાગો, જાગો, ઝીલનારી રે ખડેન !

ઉપા જાગી, ઉપા જાગી:—આશાનાં૦

સાજની ચે સોહંતો આવે બાલાર્ક :

મન મહાજન જગતંત્રી ચે ગાયત્રી ગાય :

શુદ્ધિના પ્રલયના પ્રણય ભાનુના,

સુવર્ણ સુધાના ઉભરે રે મેઘ :

જાગો, જાગો ઝીલનારી રે ખડેન !

ઉપા જાગી, ઉપા જાગી:—આશાનાં૦

Published by
Mrs Devkibai M. D. Ved
Harshih Hindu Lodge,
Lalsinha Manstons-
Crawford Market, BOMBAY.